

Kung Karls kyrka i Kungsör

SVERIGES KYRKOR
SÖDERMANLAND

INGRID ROSELL

Kung Karls kyrka i Kungsör

Kung Karls kyrka i Kungsör

SÖDERMANLAND

AV INGRID ROSELL

VOLYM 214 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL. VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm 1992

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ERIK CINTHIO, ALLAN ELLENIUS,
EVALD GUSTAFSSON, R. AXEL UNNERBÄCK

FOTO GUNNEL JANSSON (där ej annat anges)

*Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattningar har utförts av Roger Tanner.
Bildmaterial, anteckningar och excerppter förvaras i ATA.*

*Omslagsbilden återger Kung Karls kyrka med utblick över Mälaren. Foto: Bruno Widén, Kungsör.
På omstående sida: Himmelsglob, krönt med kunglig krona. På predikstolen, överförd från Stockholms slottskyrka. Foto 1990.*

AB C O EKBLAD & CO, VÄSTERVIK

ISSN 0284-1894

ISBN 91-7192-864-2

Innehåll

KUNG KARLS KYRKA I KUNGSÖR

FÖRORD	7
INLEDNING	9
KYRKOGRÅRD. KLOCKSTAPEL. TIDIGARE KAPELL	13
BYGGNADSBESKRIVNING	16
KÄLLMATERIAL	27
BYGGNADSHISTORIA	29
<i>Ritningarna</i>	29
<i>Datering av ritningarna</i>	32
<i>Kyrkans uppförande</i>	33
<i>Färgsättning</i>	34
<i>Byggnadsmaterial</i>	34
<i>Byggningsfolk</i>	34
<i>Samtida byggnadsverksamhet runt Mälaren</i>	36
<i>Avslutande arbeten</i>	37
<i>Den fullbordade kyrkan</i>	38
<i>Byggnader på kungsgården</i>	39
ANALYS OCH ARKITEKTURHISTORISK STÄLLNING	41
<i>Arkitekten i samverkan med kungen</i>	42
<i>Tessin d. y.:s samtida produktion</i>	42
<i>Kyrkans fullbordande och krigsutbrottet 1700</i>	46
<i>Den evangelisk-lutherska kyrkans rumsgestaltning</i>	47
RESTAURERINGAR	50
INREDNING OCH INVENTARIER	53
NOTER	88
BILAGOR	91
KÄLLOR OCH LITTERATUR	93
FÖRKORTNINGAR	94
SUMMARY	95

Förord

Kung Karls kyrka i Kungsör, den kupolkrönta centralkyrkan vid Mälarens västligaste strand, intar en viktig plats i vår arkitekturhistoria. Den är ett av de få kyrkliga projekt som Nicodemus Tessin d. y. kunde fullborda och som är bevarad i stort sett i ursprungligt skick, och den speglar uttrycksfullt det karolinska skedets ideal i sin kombination av enkel kärvhet och prakt. Redaktionskommittén vill uttrycka sin tacksamhet över de bidrag som möjliggjort tryckningen av denna volym, dels från Konung Gustaf VI Adolfs Fond för svensk kultur, dels från Längmanska kulturfonden och Arla Coldinu Orden.

Författaren till föreliggande publikation är docent Ingrid Rosell som sedan drygt trettio år medarbetat i Sveriges Kyrkor. Hon har framför allt ägnat sig åt stormaktstidens kyrkoarkitektur. När Ingrid Rosell nu går i pension vill redaktionskommittén gärna uttala sin stora erkänsla för det värdefulla arbete hon nedlagt för Sveriges Kyrkor och sin glädje över att hon även fortsättningsvis lovat åtaga sig kyrkobeskrivningar för verket.

Fotograferingen för denna volym har utförts av fotograf Gunnel Jansson, Riksantikvarieämbetet. Fotograf Bruno Widén, Kungsör, svarar för omslagsbilden och har även medverkat till att fotografier ur faderns, Ragnar Widéns, samlingar kunnat publiceras i denna volym. Chefredaktör Carl Östgren, Bäragsbladet/Arboga tidning, har överlämnat ett fotografi av en honom tillhörig lavering av Kungsörs kungsgård. Under arbetets gång har värdefull hjälp lämnats av kyrkvaktmästare Pär Johansson och övrig personal vid Kung Karls kyrka. Samtliga tackas varmt för medverkan.

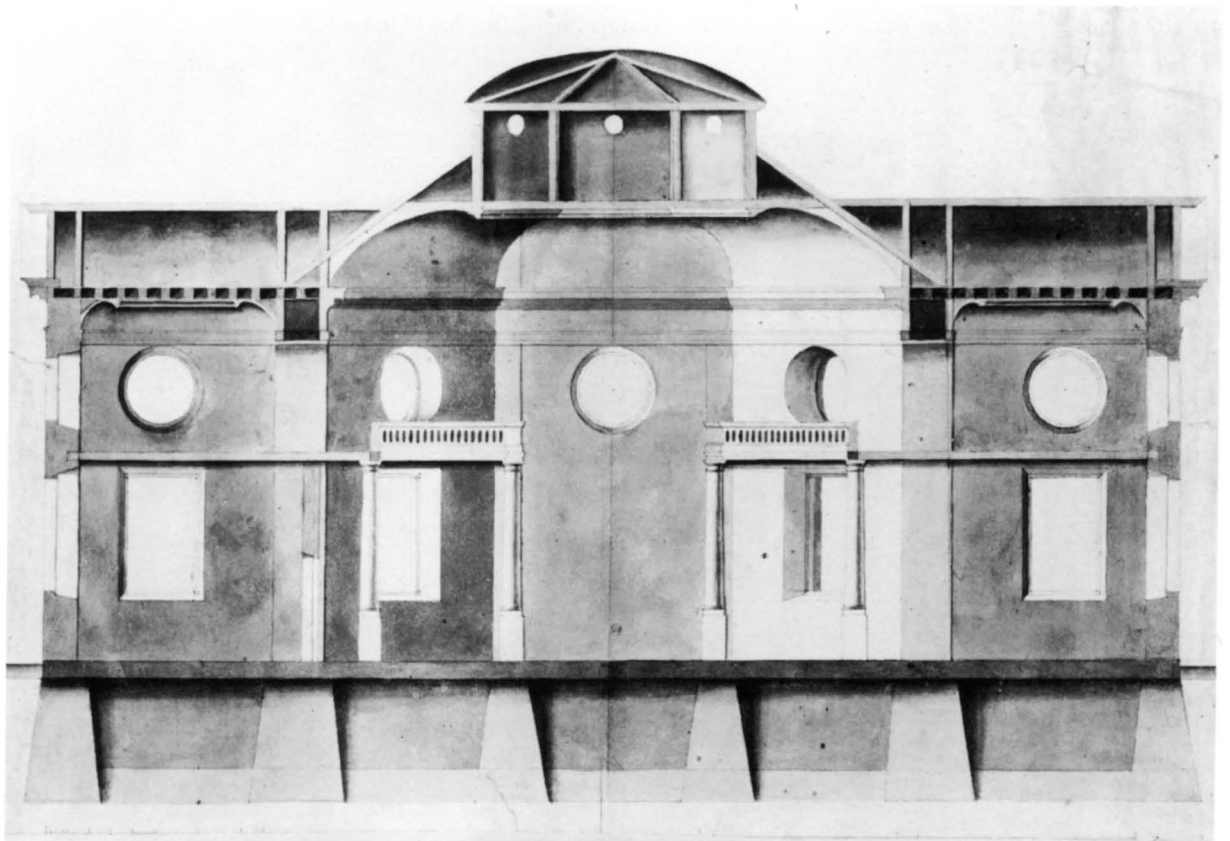
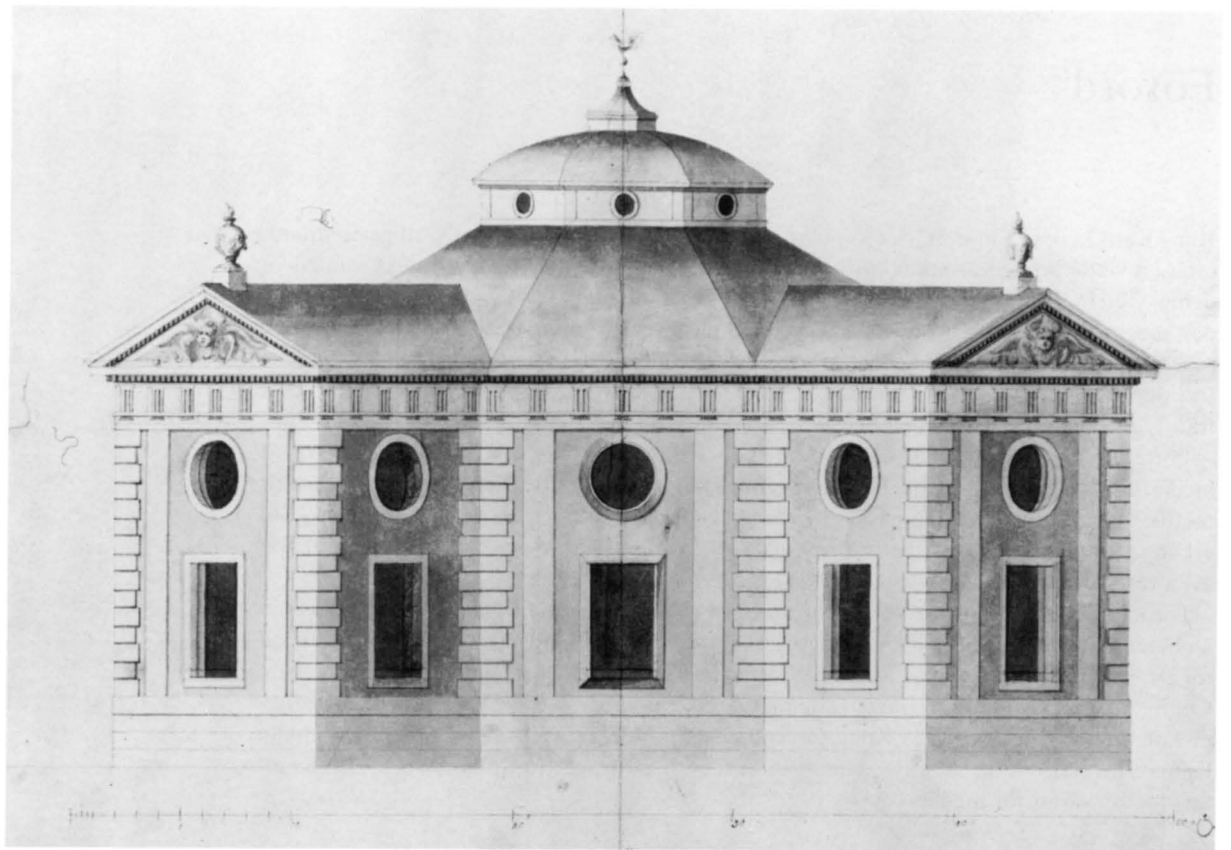
Stockholm i oktober 1992

Erik Cinthio

Allan Ellenius

Evald Gustafsson

R. Axel Unnerbäck

KUNG KARLS KYRKA

Södermanland, Västmanlands län, Åkerbo härad, Västerås stift, Köpings-Arboga kontrakt, Kungsörs kommun

Inledning

Kung Karls kyrka i Kungsör vid Mälarens västligaste del ligger högt uppe på åsen, fordom kallad Kungsörs backe. Från början var den centralformade byggnaden med sin kupol, höga lanternin och likformiga gavlar vida synlig från Mälaren och den omgivande bygden. Den fria sikten som framgår av äldre avbildningar är nu till stor del skydd. Sedan Kungsör utvecklats till en betydande handels- och industriort, ligger kyrkan med kyrkogård mitt i bebyggelsen (fig. 2). Såväl Mälaren som åsen har haft stor betydelse som transportleder vilket befrämjat tidig bosättning. Kungsör blev ett vägskepp för förbindelserna öster–väster och norr–söder. Vattenvägarna var sommar som vinter överlägsna landsvägarna, fordom knaggliga och leriga, och slott och gårdar växte upp längs Mälarens stränder.

Invid Mälaren låg Ulvesunds kungsgård, som 1538 förvärvades av Gustav Vasa. På 1550-talet påbörjades omfattande byggnadsarbeten på gården, huvudsakligen ledda av hertig Erik. Johan III lät 1574 uppföra ett träkapell för kungsgårdens anställda, Ulvesunds kapell. Flera kungar vistades periodvis på gården som framför allt blev Karl XI:s käraste landsresidens. I kungens Almanacksanteckningar kan man följa hur ofta han färdades till Kungsör, där han kunde ägna sig åt sina intressen

för jakt och ritt.¹ Bekanta är kungens björnjakter och en skulptur av en björn på kyrkogårdsområdet minner om Karl XI:s och Karl XII:s björnjakter. Sedan Gustav II Adolfs tid fanns vid kungsgården ett stuteri som bidrog till att kungen här kunde utveckla sitt stora intresse för hästar.

Kungsgården som till större delen förstördes av brand år 1822 var en anspråkslös anläggning med tvåvånings timmerhus och gårdskyrka kring en öppen gårdsplan. Kartor, avbildningar och handlingar ger oss en god bild av gården (fig. 4). Stallar, beridarehus, ladugårdar, ängslador, sädeslador, tegellador, hovslagarbyggnad, stalldrängsstugor m. m. hörde till anläggningen. Taken var täckta med näver och torv och på bostadsbyggnaderna spån. Djurgårdar, humlegård, trädgårdar, hundgård m. m. inhägnades av balkar och gärdesgårdar. Det kungliga residenset var en medelpunkt för ritter och kungliga jakter som björn- och vargjakter, då allmogen bistod med uppsökning av jaktbyten, skjuts och jaktredskap. I hamnen låg kungens farkoster och prämar för forsling av byggnadsmaterial.²

Det fagra läget vid Mälaren inbjöd till planering av en elegantare slottsanläggning. År 1580 lät Johan III påbörja ett slott på korsformad plan enligt ritningar av ar-

Fig. 1. Nikodemus Tessin d. y.:s ursprungliga ritningar till Kung Karls kyrka 1688–89. Ritningarna har en stram karaktär som får ses mot bakgrunden av Karl XI:s uppmarschplaner. Kyrkan vid marschrutten planerades robust och låg. Utformningen av kyrkan kom successivt att förändras under arbetets gång. THC 1231–1232. Nationalmuseum.

Nikodemus Tessin the Younger's original drawings for the Church of King Charles, 1688–89. The austere character of these drawings can be related to the King's military planning. A massive, squat building was planned alongside the military road.

kitekten Willem Boy norr om den äldre anläggningen (fig. 3). Planen har likhet med Palladios Villa Rotonda med en sal i mitten och korsarmar i de fyra väderstrecken. Karl XI valde en plats invid Mälaren mellan kungsgården och Johan III:s slott för ett vidlyftigt lustslottsprojekt på 1670-talet eller omkring 1680 (fig. 21). Huvudbyggnaden har även här centraliserande plan. Projektet attribueras av Sten Karling till Mathias Spihler. Det skulle bli en motsvarighet till Hedvig Eleonoras Drottningholm.³

Åtskilliga av Karl XI:s skrivelser är daterade Kungälv. Här fick han ro för det organisationsarbete som krävdes för att lösa landets svåra problem. Makten centraliserades och en kunglig byråkrati kom till stor del att ersätta det tidigare adelsväldet. Framväxandet av det arbete som ledde fram till kyrkolagen 1686 och landets försvarsorganisation, indelningsverket, bildar bakgrunden till kyrkans byggnadshistoria.

I avsnittet om kyrkans byggnadshistoria kan påvisas, att kyrkobygget i Kungälv ingick i Karl XI:s planer på att rationalisera bebyggelsen på kungsgården. Han prioriterar ekonomibyggnader och tegelbruk som underlag för gårdens drift. Den ekonomiske och realistiskt inriktade kungen låter sin hovarkitekt Nikodemus Tessin

d. y. upprätta ritningar och påbörja arbeten med dessa byggnader. Till de byggnader som kungen prioriterar hör en ny stenkyrka för den kapellförsamling som växt upp omkring Ulvesunds kapell. Församlingen bestod av gårdsfolket och en del av bönderna i västra delen av Torpa socken. Ombyggnaden av kungshuset på kungsgården fick vänta men troligen förelåg ritningar till hela anläggningen, inklusive kyrka, 1688 då byggnadsmaterial började framskaffas.

Tessin d. y. hade 1688 just kommit hem från en resa, bl. a. till Italien och Frankrike, och befann sig mitt i en lysande karriär. Uppförandet av Kung Karls kyrka skedde samtidigt med inredandet av Karl XI:s kyrka i Stockholms slott. Början av 1690-talet, då kyrkoplanerna tog form, var en milstolpe i Tessin d. y.:s karriär. Giftmälet, anskaffandet av tomten till Tessinska palatset, uppdraget att fullborda Drottningholms slottskyrka tillhörde denna tid. Änkedrottning Hedvig Eleonoras slott vid Strömsholm och Ulriksdal samt kungens bostad på Karlberg krävde dessutom insatser av arkitekten. Under 1690-talet arbetade kung och arkitekt med kyrkorna i den nya örlogsbasen Karlskrona. Särskilt Trefaldighetskyrkan är jämte Drottningholms slottskyrka av stort intresse, när det gäller frågan varför Kung Karls kyrka av-

slutades med kupol. Kupolen kom till i efterhand. Var det arkitektens eller kungens idé? Varför ändrades planerna? Vissa frågor förblir obesvarade, men det historiska skeendet kan ge dem en ny belysning.

Karl XI delade änkedrottningens intresse för byggnadsverksamhet, när det gällde kyrkor. På kungens order fullbordades Kalmar domkyrka enligt Tessin d. ä.:s ritningar. Sista byggnadsskedet inleddes 1692 vid samma tid som Kung Karls kyrka stod under byggnad. Då Västerås domkyrkotorn brann, lät Karl XI i början av 1690-talet sin hovarkitekt Tessin d. y. uppföra ett nytt torn. Samtida med kyrkobygget i Kungsör är därtill utvidgningen av den närbelägna Köpings kyrka, vilken leddes av Tessin d. y. på kungens uppdrag.

Bakom Karl XI:s intresse för kyrkobyggnaderna låg hans organisationsarbete för kyrkan som ledde fram till kyrkolagen 1686.⁴ Här förenades strävan efter förkunnelse av den rena läran och enhet i gudstjänstformen med omsorg om kyrkobyggnaden, dess inredning och inventarier. Allas närvaro krävdes vid gudstjänsten och

det behövdes stora kyrkorum med många sittplatser, varifrån man kunde se och höra prästen. I kungörelserna från predikstolen kunde man dessutom nå människorna med viktiga budskap i kampen för enväldet.

Centralkyrkan med sina läktare, fyllda med bänkinredning svarade väl mot dessa krav. Kung Karls kyrka fick en egen karaktär, utformad för karolinsk kyrkofromhet i klassiska former med intryck från Rom. Linjen från faderns, Tessin d. ä.:s kupolbyggnader alltsedan 1650-talet fullföljs av sonen med anpassning till tidens krav. Han utformade kyrkans inre som ett ljusgenomstrålat, enhetligt rum, under det att Tessin d. ä. arbetade med ljus och skugga som formskapande element. Interiörens sparsamma utsmyckning framhäver arkitektens harmoniska linjespel. Exteriören har en enkel och närmast kärv karaktär, anpassad efter kungens och det karolinska samhällets krav. Av Tessin d. y.:s kyrkoprojekt blev endast ett fåtal genomförda och därför intar Kung Karls kyrka en viktig plats i vår arkitekturhistoria.

Fig. 2. Sedan Kungsör utvecklats till en betydande handels- och industriort, ligger kyrkan mitt i bebyggelsen. Flygfoto. ATA.

Aerial view of Kungsör.

Fig. 3. Johan III påbörjade 1580 en slottsanläggning norr om kungsgården enligt ritningar av arkitekten Willem Boy. Ruinerna efter den korsformade byggnaden är markerade på en karta 1652 (N). Planen har likhet med Palladios Villa Rotonda med en sal i mitten och korsarmar i de fyra väderstrecken. LMV.

The ruins of a castle which King Johan III began building in 1580 are visible to the north of the royal manor.

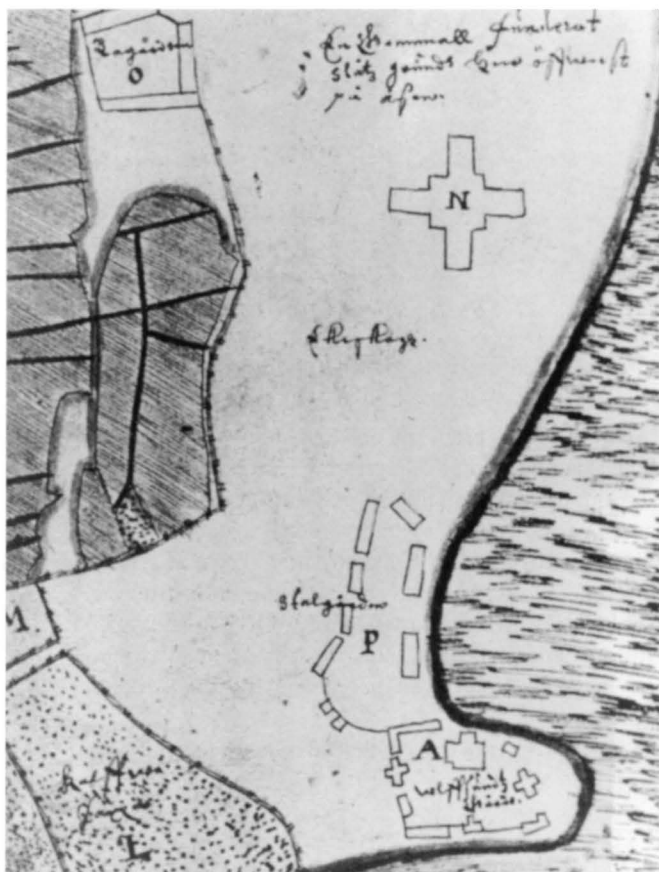

Fig. 4. Kungsgården vid Mälaren norr om kyrkan var en anspråkslös anläggning med tvåvånings timmerhus och gårdskyrka kring en öppen gårdsplan. Kartor, avbildningar och handlingar ger oss en god bild av byggnaderna som till större delen förstörts av bränder på 1800- och 1900-talen. Detalj av karta, 1690-talet. LMV.

The royal manor overlooking Lake Mälaren, north of the church, 1690s.

Fig. 5. Situationsplan. 1: 2 000. Av S. A. Söderholm och C. H. Bergman 1954. Tessingatan löper närmast kyrkogårdsområdet.

General plan.

Hovet satte sin prägel på den församling som bildades i kungsgårdens närhet. Längst fram i koret fanns å ömse sidor om mittgången kungens och drottningens stolar. I handlingarna möter vi kungsgårdens anställda: livbetjänten, gårdsskrivare, källarskrivare, skaffare, ryttare vid kungens livregemente och hovjägare. Strax öster om kyrkan ligger Frestaregården, där Karl XI:s livknekt Per Frestare hade sin bostad. Han hade som framgår av kyrkans byggnadshistoria en betydande roll vid kyrkans uppförande.

Kung Karls kyrka fick emellertid redan vid sin fullbor-

dan 1700, tre år efter kungens död, andra funktioner än att tjäna gårdens folk. Kyrkan låg i Torpa socken, som även omfattade nuvarande Kung Karls församling. Kyrkan förordnades den 10 november 1700 att vara moderkyrka i Torpa församling.⁵ Under 1700-talets lopp framväxte en egen församling, Kung Karls församling som 1807 blev moderförsamling i pastoratet.⁶ Församlingen har nu (1992) ca 6 300 medlemmar med i genomsnitt ca 80 kyrkobesökare per söndag. Ett församlingshem, Kristinagården invigdes i augusti 1990.

Kyrkogård. Klockstapel. Tidigare kapell

Kung Karls kyrka ligger på ett plant område överst på åsen, uppbyggt som en terrass av sprängsten (fig. 5). Tessingatan löper längs dess västra sida. Området ordnades 1933 med trappa och gångar till kyrkans ingång i väster enligt förslag av arkitekt Knut Nordenskjöld (BSt). Tidigare ledde en träbro med järnräcken till kyrkogårdsområdet. En uppmätning 1915 av järnräckenas utformning finns i ATA. På en teckning av Olof Grau vid 1700-talets mitt omges kyrkogården av en träinhägnad, och en träbro med staket leder till området (fig. 6). På 1780-talet beslöt man ta ned kyrkobalkarna, bygga en stenmur och plantera träd på kyrkogården.⁷

En klockstapel av klockbockstyp är belägen sydväst om kyrkan (fig. 7–8). Stapeln byggdes på 1670-talet i samband med att en ny storklocka anskaffades 1674 till träkapellet.⁸ Stapeln tillbyggdes 1933 enligt förslag av K. Nordenskjöld för att bereda plats åt ytterligare två nya klockor (fig. 8). På Graus teckning återges klockstapeln vid 1700-talets mitt. Klockstapeln är tjärad och tjärning och rödfärgning nämns även i kyrkans äldre handlingar.

Söder om kyrkan ligger gamla kyrkogården som omgav det tidigare träkapellet, Ulvesunds kapell uppfört 1574 av Johan III. Detta kapell var avsett för kungsgårdens folk. Dessutom fanns ett kapell för en snävare krets av de kungliga på själva kungsgården. Enligt 1699 års inventarium var det en enkel träbyggnad, täckt med torvtak. Gårdskyrkan markeras på kartor i Lantmäteristyrelsens arkiv från år 1652 och 1696 (fig. 3–4). Byggnaden uppges 1699 vara gammal och var sannolikt samtida med Ulvesunds kapell. Det var framför allt Johan III som lät uppföra slotts- eller gårdskapell på de flesta av sina egendomar.⁹

Ulvesunds kapell användes fram till Kung Karls kyrkans invigning 1700. Ännu 1729 stod den gamla byggnaden kvar och kyrkobalkarna omkring dess kyrkogård skulle lagas.¹⁰ Först 1736 bortauktionerades kapellet för 63 dlr kmt, och virket skulle nyttjas till en skola i kyrkans närhet. Det lilla kapellet på själva kungsgården togs bort 1719.¹¹ På kyrkogården till Ulvesunds kapell fanns ett benhus och gravplatser.¹² Här begravdes 1693 kungens gårdsskrivare Peder Marcusson, skaffare, ryt-

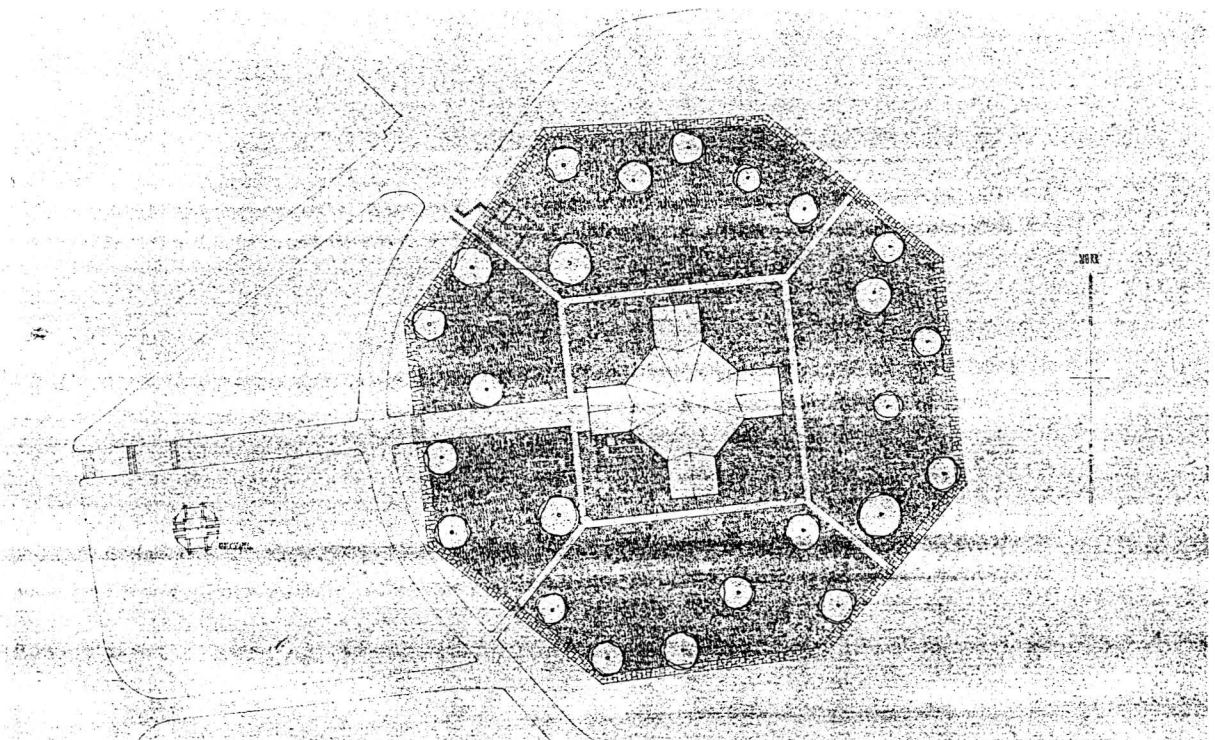

Fig. 6. Kyrkan avritad av Olof Grau 1748.

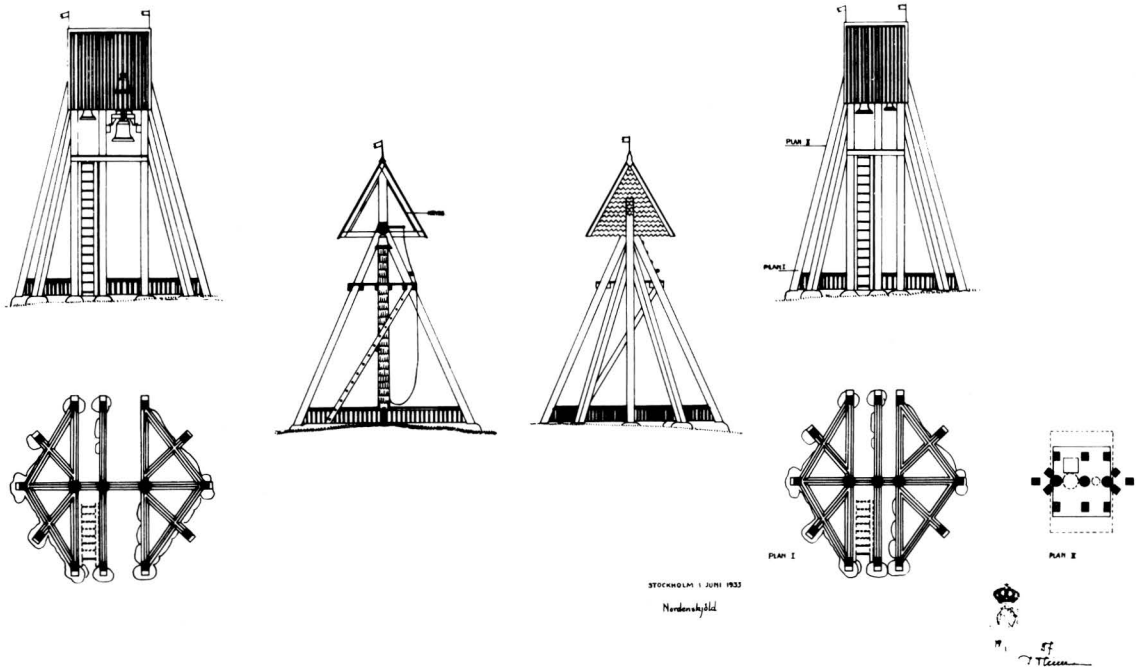
Drawing of the church in 1748.

Fig. 7. Klockstapeln byggdes på 1670-talet, då en ny klocka anskaffades till Ulvesunds kapell. Tillbyggnad 1933. Foto 1990.

The belfry, built in the 1670s and rebuilt in 1933.

Fig. 8. Ritning till ombyggnad av klockstapeln 1933 av K. Nordenskjöld. ATA. *Drawing for the rebuilding of the belfry, 1933.*

tare vid livregementet och hovjägare.¹³ I närheten av kapellet bodde sacellanus (kapellpredikanten), som uppges ha ringa prästbord och inkomst. Som sacellanus nämns 1693 Per Bergman, död 1717.¹⁴ Vid högtidliga tillfällen predikade kyrkoherden i Torpa i kapellet. Kyrkoherden Nicolaus Ahlgren höll sålunda likpredikan den 28 november 1693 i samband med Ulrika Eleonoras död. Kapellet kläddes med svart kläde. Den 6 augusti efter drottningens död hade klockorna ringt i kapellets stapel.¹⁵

Enligt 1692 års inventarium hade Johan III förärat en kalk med paten av förgyllt silver till Ulvesunds kapell, omgjuten 1691 (LI: 2). En kalk, gåva av Jocum Alstedt, en paten samt två tennflaskor upptas i samma inventarium. Gästgivaren Erik Olsson Barck hade skänkt en ännu bevarad vinkanna av silver och ett antependium. Vidare upptas i inventariet ett antependium av "sammetstrip", en altarduk, gåva av Hans Frestare, två mässhakar en gammal samt en ny, skänkt av "en främmande av kalvinistisk lära". Kapellet hade två ljuskronor, en med tolv pipor, gåva av Henrik Finne, samt en med sex pipor. På altaret stod en ljusstake med tre pipor, skänkt

av gårdsfogden på Kungsörs kungsgård Peder Marcusson.

Av övriga föremål i kapellet nämns i inventarierna en praktbibel från 1646 och en Liber cantus tr. 1632, lämnad till Strängnäs stiftsbibliotek. En fattigbössa av koppar stod vid kvinnfolksbänkarna. Vid sina besök i Kungsör skänkte kungen medel och utdelade måltidsöl till de fattiga.¹⁶

Byggnadsbeskrivning

Plan och material

Kyrkan utgöres av en kupoltäckt oktagon med kvadratiska korsarmar i nordost, nordväst, sydost och sydväst. I den följande beskrivningen användes de fyra väderstrecken (fig. 9). Den östra korsarmen är anordnad som kor. Altaret är framskjutet mot korsmitten, och en trappa bakom altaret leder till en sakristia i ett nedschaktat utrymme under altaret. Den västra korsarmen utgör kyrkans ingångshall och avgränsas från kyrkorummet med en vägg och dubbeldörrar av glas, med träspröjsar indelade i rutor. De norra och södra korsarmarna används som musei- och musikrum och dopkapell. De är

öppna mot kyrkorummet och ger det därmed en breddtendens. Vid behov kan de avstängas med skjutbara, genombrutna grindar eller väggar av trä.

Kyrkobyggnaden är uppförd av tegel på sockel av sandstenskvadrar av roslagssten. Sockeln avgränsas från murarna av en list av grå sandsten. Yttermurarna är putsade och avfärgade i mörkt rosa med hörnlisener, profilerad tandsnittslist och dörr- och fönsteromfattningar i gråvitt. Portalen i väster och sockellisten är av grå sandsten.

Vid en restaurering 1957–58 återfick yttermurarna

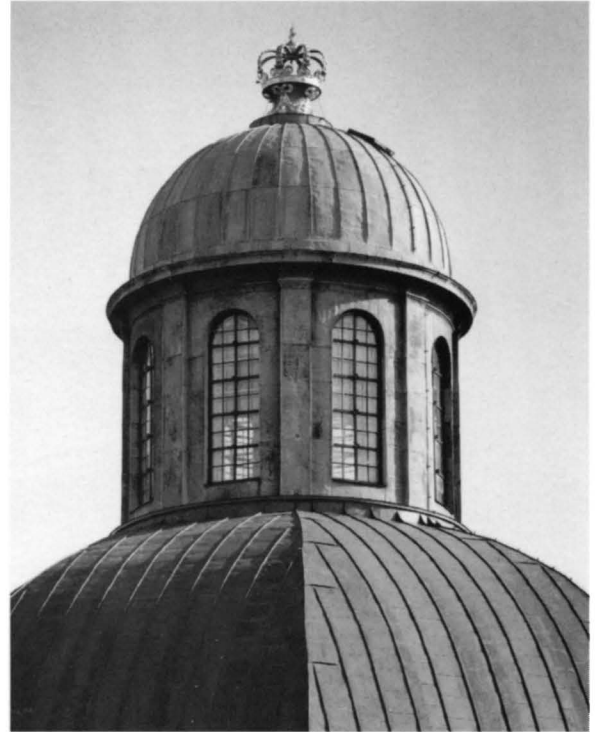

Fig. 9. Exteriör från söder. Foto 1990.

The exterior, from the south.

Fig. 10. Ingången i väster med pardörrar i ett högt gallerverk av smidesjärn och glas. Tillkom vid restaureringen 1957–58. Foto 1990.

The west entrance, altered in the 1957–58 restoration.

Fig. 11. Kyrkan utgöres av en kupoltäckt oktagon med kvadratiska korsarmar. Foto 1990.

The church is a domed octagon with square transepts.

Fig. 12. Höjdläget på åsen förstärks av en kraftigt dimensionerad lanternin. Till tvåhundraårsminnet av Karl XI:s död kröntes den med kunglig krona. Foto 1990.

A royal crown was added to the lantern in 1897, marking the bicentenary of the death of King Charles XI.

Fig. 13. Då centralrummet täcktes med en kupol, fick korsarmarna mjukt omslutande tak och bågformiga gavlar. Foto 1990.

With the construction of dome above the central space, the transepts acquired close-fitting roofs and arcuate gables.

sin ursprungliga rosa färgton. En undersökning 1936 av fasadernas färglager utfördes av arkitekt Knut Nordenskjöld. Härvid framkom en kraftigt röd färg på det understa lagret samt en blekare röd ton på lister och omfattningar. Därefter följde färglager i olika gula nyanser. Ett lager i guldockraton på väggfälten och varmt grå ton på omfattningarna härrör sannolikt från 1700-talets slut. Övriga lager hade blekare gula nyanser.¹⁷

Kupol

Centralrummet täcks av en kupol, krönt av en lanternin, korsarmarna av bågformiga yttertak. Kupolen är till en tredjedel byggd av tegel. På tegelmuren vilar ett tvåskalkigt brädtak, det yttre klätt med svartmålad järnplåt, det inre klätt med gips.¹⁸ Kupolen stiger direkt från murarna utan förmedling av en tambur. Dess höjd förstärks av den höga runda lanterninen, klädd med koppar och krönt av en kunglig krona. Lanterninen indelas av pi-

lastrar mellan fönstren. Kronan av förgylld koppar på stomme av järn tillkom 1897 till 200-årsminnet av Karl XI:s död och utfördes enligt ritningar av arkitekt Agi Lindegren (fig. 12).

Fönster

Fasaderna indelas i två våningar med rektangulära fönster i den höga bottenvåningen och rundfönster i mezzaninvåningen. Segmentformade fönster är upptagna i korsarmarnas bågformiga gavlar. Fönstren är indelade av järnspröjsar i större samt av blyspröjsar i mindre rutor. Lanterninen är genombruten av åtta rundbågiga fönster.

Ingång

Ingång till kyrkan leder genom förhallen i västra korsarmen (fig. 10). Portalen är raksluten med profilerad

Fig. 14. Interiör mot öster med altarpupsats och predikstol, ritade av Nikodemus Tessin d. y. Foto 1990.

The interior, looking east, showing the altarpiece and pulpit designed by Tessin the Younger.

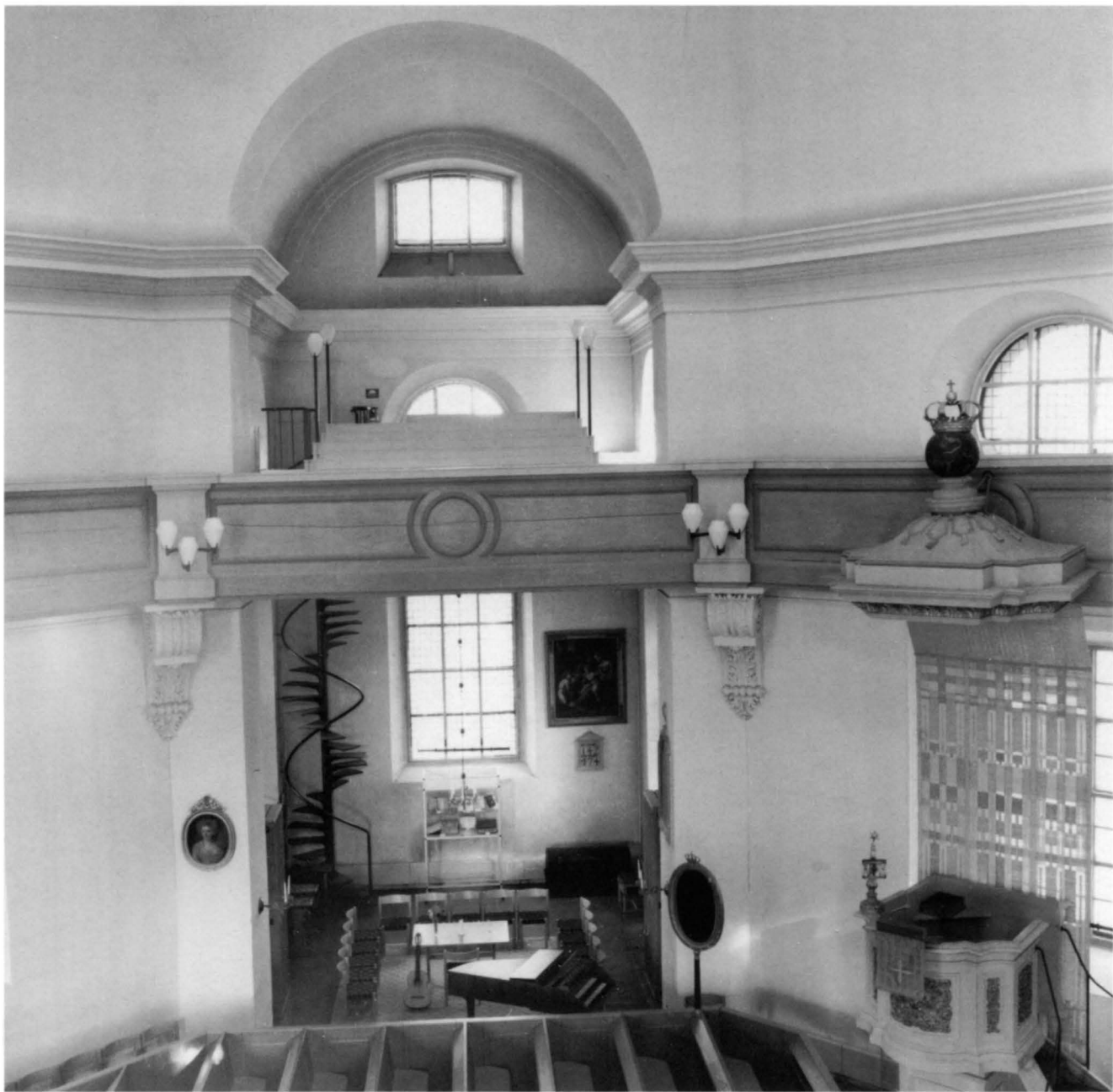

sandstensomfattning. I ingången pardörrar av glas, av järnspröjsar indelade i rutor. De nuvarande dörrarna tillkom i samband med restaureringen 1957–58. Enligt äldre fotografier var de tidigare dörrarna klädda med snedställd panel, 1777 målad med grå oljefärg.¹⁹

Interiör

Centralrummet har fått axialitet genom altarets placering i östra korsarmen (fig. 14–19). Detta accentuera-

des ytterligare före 1880, då förhallen var öppen mot kyrkorummet och fylld av bänkar. En mittgång förde fram till koret. Framför koret var kungens och drottningens stolar placerade å ömse sidor om mittgången. Även norra och södra korsarmarna var enligt en ritning av Agi Lindegren 1891 fyllda av bänkinredning och för-enade med centralrummet. En högt belägen läktare, uppburen av snidade konsoler, löper runt kyrkorummet med undantag för en öppning mot koret. En kraftigt

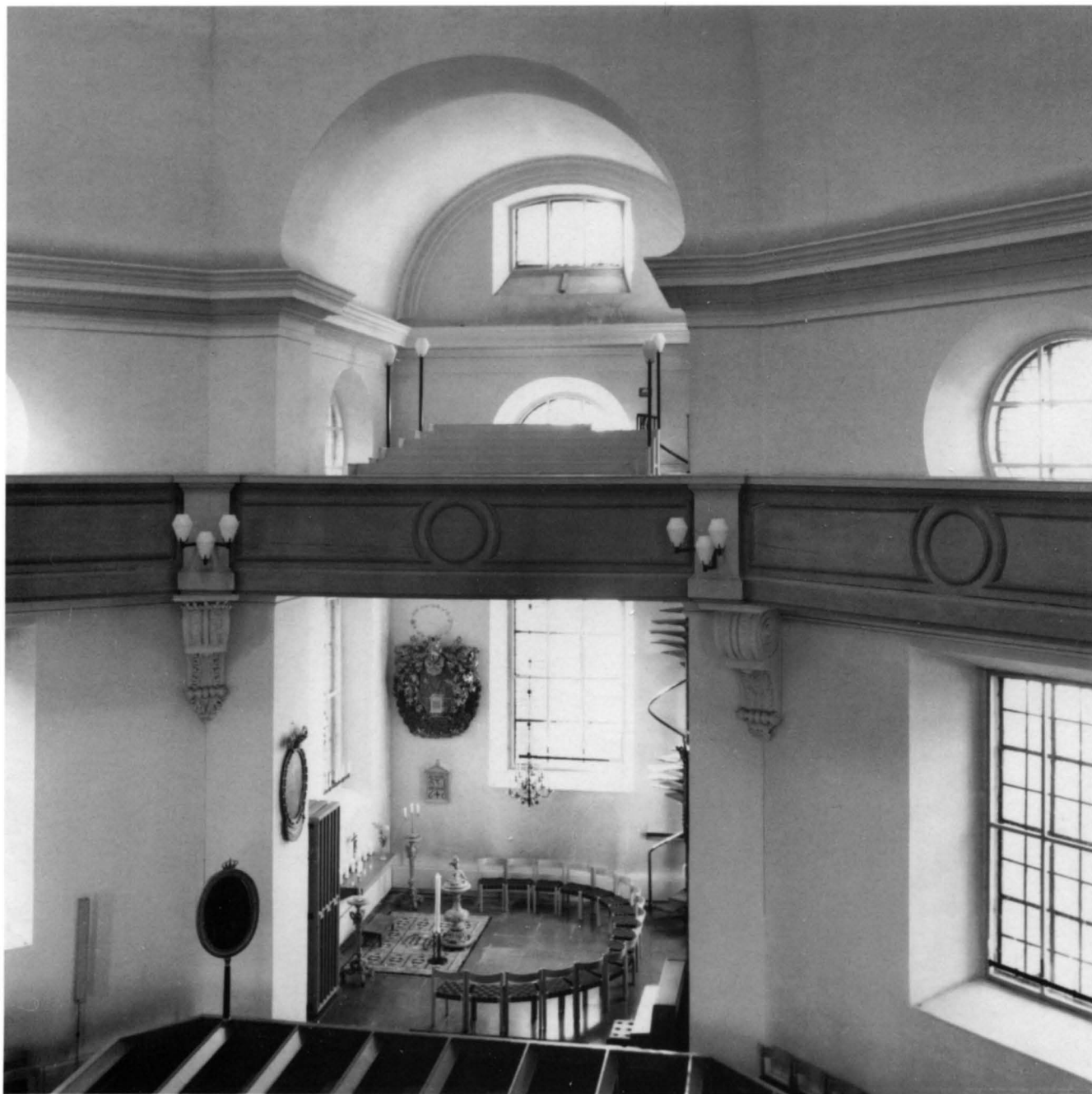
Figs. 15–16. Interiör mot väster och norr. Foto 1990.

The interior, looking west and north.

profilerad taklist med ornamentik i stuckarbete markerar övergången mellan murar och innertak. Mellan konsolerna löper även ett listverk. Läktaranordning och listverk förenar de skilda utrymmena till en helhet. Konsolerna är utsmyckade med voluter och växtornament i stuckarbete. En krans av rosor runt öppningen mot lant-

erninen förhöjer det uppifrån fallande ljuset. Det förnas med ljuset från bottenvåningens och läktarvåningens fönster och ger åt kyrkans inre en rik och jämn belysning. Även lanterninens övre del har en krans av stuckornament.

Interiören är vitkalkad. Kupolen hade ursprungligen

målad kvaderindelning, av vilken spår ännu kan iakttas. Träinredningen är målad i olika grå toner med förgyllda detaljer på predikstol och altarpupsats samt förgylld dopfunt.

Golvet består av kalkstensplattor (ölandssten) i gångarna, koret och korsarmarna, i bänkkvarteren av trä. Golvet omlades vid 1920-talets restaurering, då korgolvet höjdes ett par trappsteg över det övriga golvet

nivå. Vid restaureringen 1957–58 lades det nuvarande stengolvet i kor och korsarmarna; äldre slitet golv i mittgången sannolikt av golvsten från Stockholms slottskyrkas kor.

Ingångshall

Ingångshallen i västra korsarmen har vitkalkade väggar och tak samt golv belagt med kalkstensplattor (fig. 95).

Fig. 17 a–b. Interiör mot söder. Dopkappellet. Foto 1990.

The interior, looking south. The baptismal chapel.

Från rummets nordvästra del leder en trätrappa upp till läktarna. Denna tillkom på 1980-talet, då den ersatte två spiraltrappor av smidesjärn från restaureringen 1957–58. Vid samma tillfälle avgränsades förhallen från kyrkorummet av ett gallerverk av glas i spröjsar av smidesjärn,

ersatt av nuvarande dubbeldörrar (se ovan).

Ursprungligen hade som nämnts kyrkan inte någon förhall. Före 1891 var en mindre förstuga förstängd av en brädvägg. Det övriga utrymmet i korsarmen upptogs av bänkar. Två spiraltrappor ledde upp till läktarna.

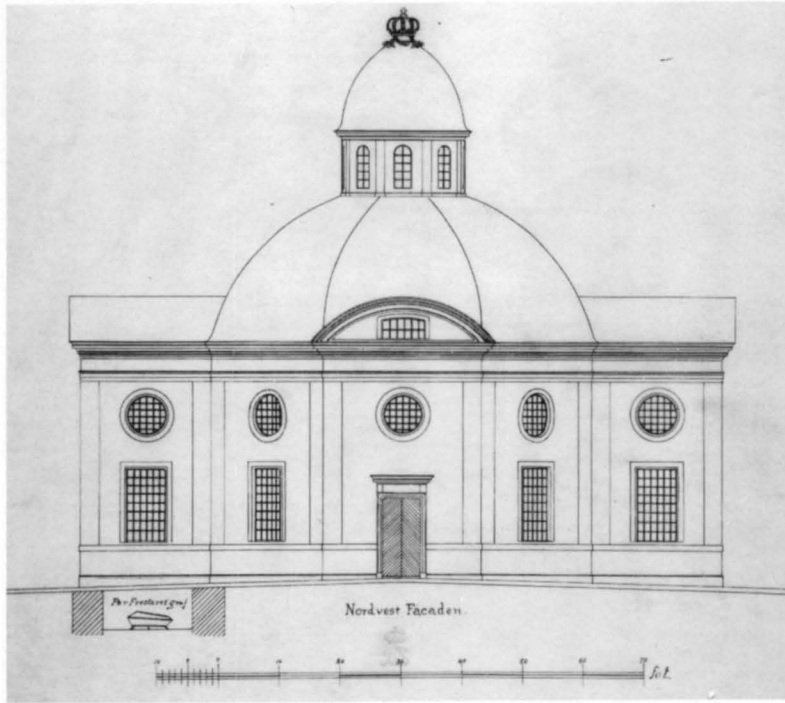
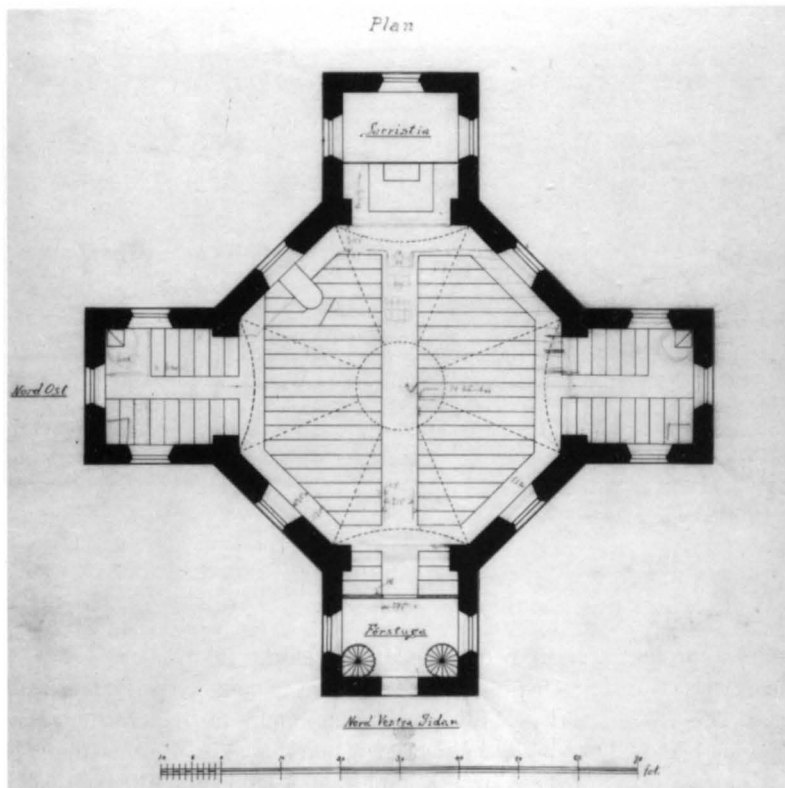
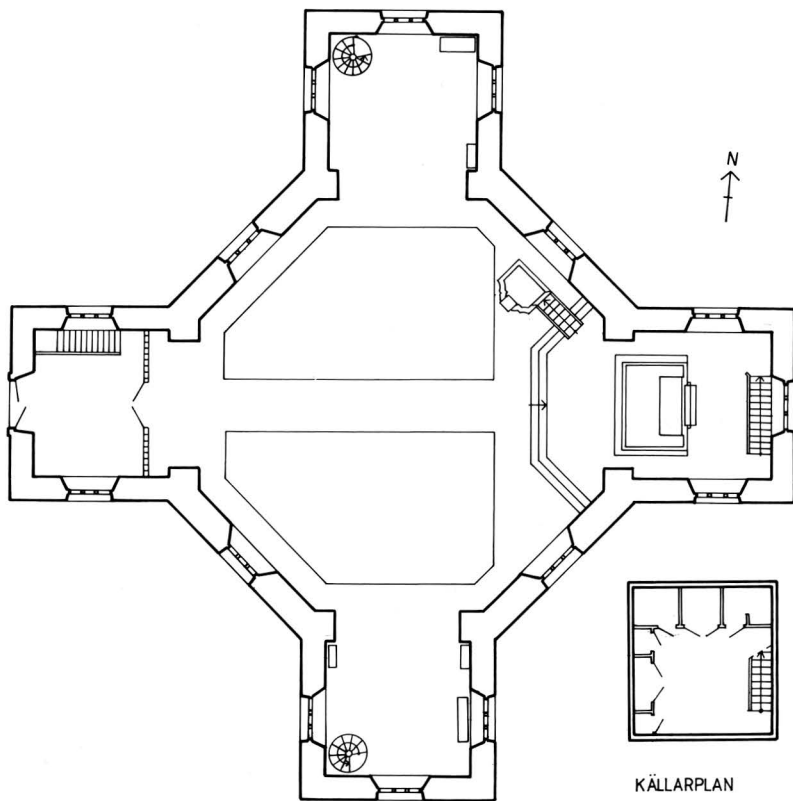

Fig. 18 a. Exteriör med krönt lanternin, plan med bänkinredning. Av Agi Lindgren 1897. ÖIÄ. RA.

Drawings of the church in 1897. Façade with crowned lantern, ground plan showing pews.

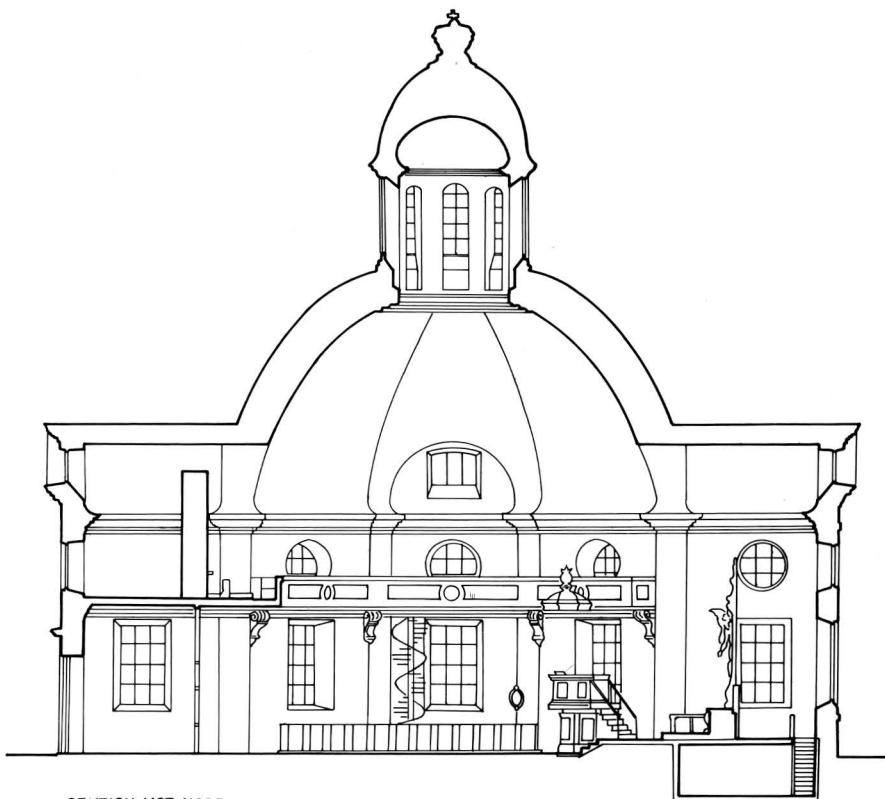

PLAN

Fig. 18b. Bottenplan, källarplan med sakristia och tvärsektion mot norr. 1: 300. Av G. Eriksson 1982, Jerk Altons arkitektkontor. ATA. Ändrad och renritad av Kerttu Palmgren 1992.

Floor level, layout showing basement storey and vestry, section looking north. 1992.

SEKTION MOT NORR

Fig. 19. Den norra korsarmen används som musei- och musikrum. Foto. 1990.

The north transept serves as a museum and music room.

Sakristia

En sakristia med bönekammare inreddes 1957–58 i ett nedschaktat utrymme under altaret. Rummet är inklätt med brädpanel och har skåp för kyrkans textilier.

Tidigare var en sakristia anordnad bakom altaret. Från början låg sakristian enligt den ursprungliga planen i norra korsarmen. I samband med den ökade befolkningen växte behovet av sittplatser och norra korsarmen införlivades med kyrkorummet.

Uppvärmning

I samband med restaureringen 1957–58 installerades värmeledning för elektrisk uppvärmning i kyrkan. Ka-

miner insattes 1891 i norra och södra korsarmarna.²⁰ Två stora Bolinderska kaminer anskaffades 1911. Vid 1920-talets restaurering insattes en liten kamin bredvid vardera av de större för att användas till första uppvärmning. Elektrisk belysning installerades vid samma tillfälle.

Källmaterial

Källmaterialet om kyrkans tillkomsthistoria 1688–1700 präglas av att den uppfördes som kunglig gårdskyrka. Denna omständighet ger oss en särskild insyn i byggnadsprocessen. Det är inte i kyrkoarkivet man finner det viktigaste materialet om detta skede. Kyrkobygget genomfördes på Karl XI:s uppdrag av hans hovarkitekt Nikodemus Tessin d. y., från 1697 tillika överintendent. I skrivelser till Kungl Maj:t från hovarkitekten och överintendenten Tessin d. y. och i kungliga brev och resolutioner till denne finns ett viktigt material om kyrkans planerings- och byggnadsskede. Kungen engagerade sig i kyrkobygget även i detaljer och många frågor diskuterades i skrivelserna mellan kung och arkitekt. Arkitektens idé ställdes mot kungens ekonomiska och praktiska sinnelag. Många uppgifter rörande kyrkan och kungsgården anförtroddes landshövdingen i Västmanlands län och korrespondensen mellan landshövding och kung ger oss ytterligare upplysningar om byggnadsarbetet vid båda byggnadsplatserna. Ett material som saknas från byggnadstiden är räkenskaper, som ju brukar ge exakt information om arbetsinsatser. I korrespondensen finner vi planering och ordergivning men kan inte följa upp vad som genomfördes. Korrespondensen ger oss dock fasta hållpunkter om kyrkobyggets fortgång. Källpublikationen Carl XI:s Almanacksanteckningar låter oss komma kungen nära och följa hans många resor till Kungsör. Kungsgården hade stor betydelse för den färdige kungen med hans enkla levnadsvanor och blev en reträttplats undan huvudstadens krävande uppgifter. Arbetet med anläggningar på kungsgården vävs samman med uppförandet av kyrkan.

En annan karaktär har det material om kyrkobygget som finns i Kung Karls kyrkoarkiv. Här finns en sammanställning av utgifterna för kyrkobygget under byggnadstiden, de första åren ett koncentrerat arbete och ett antal år med ringa arbetsinsatser. Personliga olyckor, drottningens död 1693 och kungens död 1697, bildar bakgrund till det utdragna arbetet med byggnadens fullbordande. Det avslutande arbetet efter invigningen 1700 skedde i skuggan av det stora nordiska kriget.

Uppförandet av Kung Karls kyrka var ett led i byggnadsverksamheten vid de kungliga slotten, framför allt inredandet av slottskyrkan i Stockholms slott och Drottningholms slottskyrka. Samspel mellan byggnadsplatserna med förflyttning av material och byggningsfolk präglar denna verksamhet. Arbetsstyrkan var inte sta-

tionär i Kungsör utan alternerade mellan de olika byggnadsplatserna. Material forslades dem emellan och man föredrog vattenvägarna för dylika transporter. Slottsbyggmästare, konstnärer och hantverkare från Stockholms och Drottningholms slott är i verksamhet i Kungsör. Uppgifter om inredning och föremål finns i Slottsarkivet och i Tessinsamlingen i RA.

Nikodemus Tessin d. y.:s ritningar till kyrkan förvaras i Tessin-Hårlemanska samlingen i Nationalmuseum. Här finns även ritningar till altare och predikstol. Ritningarna till kyrkan kom emellertid att successivt ändras under arbetets gång. Inga ritningar till dessa förändringar har påträffats. En skiss i Cronstedtska samlingen i Nationalmuseum visar den fullbordade kyrkan. Sedda i ett större perspektiv kan förändringarna få sin förklaring. Det går en röd tråd från faderns, Nikodemus Tessin d. ä.:s, kupolbyggnader vid 1650-talets början till den slutgiltiga utformningen av Kung Karls kyrka. Länken mellan far och son är uppenbar och många projekt övertogs av sonen, som arbetade vidare med dem.

Kung Karls kyrka uppfördes som ett fristående slotts- eller gårdskapell men blev efter invigningen församlingskyrka. Huvudmaterialet från den följande tiden finns i kyrkoarkivet. Här finner man uppgifter om byggnadens underhåll och om restaureringar, inredning och inventarier. Ritningar rörande restaureringarna förvaras i ÖIÄ (till 1918) och i ATA. Från 1840 finns handlingar kring restaureringar och restaureringsförslag i Ecclesiastikdepartementets konseljakter. För tiden före 1840 ligger motsvarande material i serien skrivelser till Kungl. Maj:t. På en teckning av Olof Grau återges kyrkan vid 1700-talets mitt. Vad exteriören beträffar har byggnaden inte undergått några större förändringar. Restaureringsåtgärderna berörde framför allt interiör och inredning.

Tessin d. y. blev tidigt föremål för forskningens intresse. Osvald Sirén gav 1914 ut ett omfattande arbete om arkitektens studieresor. J. Böttiger skrev 1918 ”En krönika om den tessinska slottskyrkan 1693–97” som är av stort intresse då den är samtida med Kung Karls kyrka. Ragnar Josephson utgav 1931 sitt stora arbete om Nikodemus Tessin d. y., där Kung Karls kyrka sätts in i sitt sammanhang bland arkitektens verk. Kyrkan beskrivs 1948 i serien Sörmländska kyrkor (senare flera uppl.). D. Norrhammar publicerade 1958 en uppsats i Fornvännen: ”Predikstolen i Kung Karls kyrka”. Sambandet mellan Kung Karls kyrka och Tessin d. ä.:s kyr-

Fig. 20. Gripenhielms Mälarkarta återger kungsgården 1688 med gårdsanläggning vid sjön. T. v. ses den s. k. "fruntimmersbyggnaden" och därefter det gamla kungshuset. Den stora, ljusa byggnaden är beridarehuset, t. h. om detta stallbyggnader. KB.

The royal manor as shown in Gripenhielm's map of Mälaren, 1688.

kor och kyrkoprojekt påpekas 1966 av G. Eimer i uppsatsen "Romerska centraliseringsidéer i Sveriges barocka kyrkobyggnadskonst" i *Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling*.

Kungsörs kungsgård behandlas 1940 i ett arbete av Arvid Hamrin. Källmaterial om kungsgården finns bl. a. i landshövdingars skrivelser till Kungl. Maj:t, *Topographica* och *Bergshammarsamlingen* i RA. Sten Karling skriver om lustslottsprojektet vid Kungsör i *Studier tillägnade Ragnar Josephson* 1957. Projektet berörs även av Axel Unnerbäck i hans avhandling om Ållonö 1969 och i en uppsats av Stig Svenson om Carl Magnus Stuarts arkiv 1982.

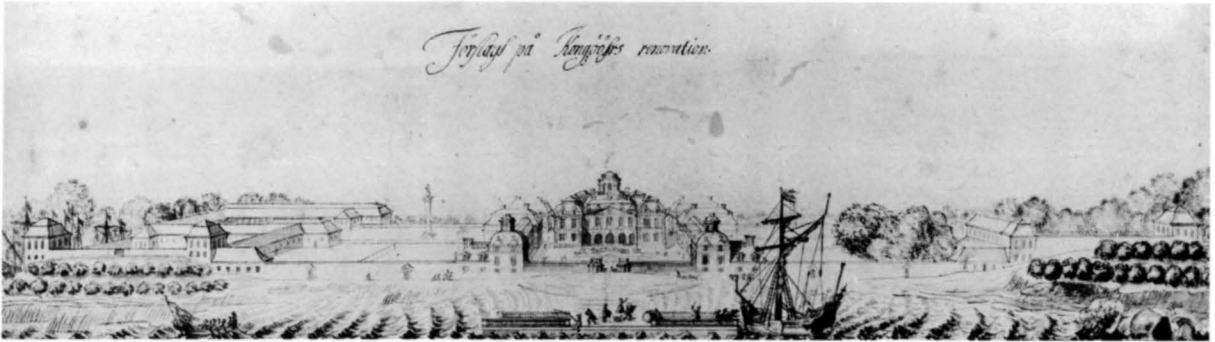

Fig. 21. Karl XI valde en plats invid Mälaren mellan kungsgården och Johan III:s slottsanläggning för ett vidlyftigt lustslottsprojekt på 1670-talet eller omkring 1680. Bergshammarsaml. RA.

King Charles XI's projekt for a country residence on the shore of Lake Mälaren, north of the royal manor, c. 1680.

Byggnadshistoria

Karl XI hyste tidigt planer på att ersätta de enkla träbyggnaderna på kungsgården i Kungsjör med en ny anläggning. Ett förslag till lustslottsanläggning förelåg, som nämnts, vid 1680-talets början och har möjligen tillkommit redan på 1670-talet (fig. 21).²¹ Som så många andra projekt av denna typ, t. ex. Hedvig Eleonoras lustslott vid Gripsholm och Karl XII:s lustslott, blev det inte genomfört.²²

Beträffande anläggningarna på kungsgården i Kungsjör fick lustslottstankarna vika för mera praktiska åtgärder. Gripenhielms Mälarkarta återger gården 1688 med dess huvudbyggnad och stora ekonomibyggnader invid sjön (fig. 20).²³ Ett memorial den 19 november 1688 berättar om kungens planer för kungsgården. En ny ladugårdsanläggning planerades på norra delen av kungsgården. Den gamla, södra ladugården började bli förfallen. Man skulle vidare uppföra ett brygghus, så att kungen skulle få billigare öl till hovförtäringen. Kungsgårdens brygga som sköt ut i Mälaren skulle förlängas till sin dubbla längd fram till Sandudden, då kungens jakt hade svårt att komma förbi udden. Man skulle vidare utvidga tegelbruket vid gården och beräknade årligen kunna bränna 90 000 tegel. Sista punkt i memorialet upptar ”Capelletts förfärdigande”. Under vintern avsåg man framskaffa material till kyrkobygget: tegel, bräder och kalk. Sten till grunden skulle framföras till byggnadsplatsen. Övrigt material skulle läggas i förråd till sommaren 1689, då man planerade att uppföra murarna och lägga tak på kyrkan.²⁴ Till kyrkan hade i januari 1689 kalk och tegel anskaffats, och man begärde medel till 40 000 tegel som levererats till kyrkobygget.²⁵

Ritningarna

Ritningar till såväl kapellet som till byggnader på kungsgården förelåg uppenbarligen senhösten 1688. Arkitekt var Nikodemus Tessin d. y. som utförde ritningar som hovarkitekt på kungens uppdrag.²⁷ Ritningar till kapellet, nuvarande Kung Karls kyrka, och planskisser av byggnader på kungsgården är bevarade. I memorialet nämns dessutom ritningar till brygghuset. Kungen prioriterade ekonomibyggnader för kreatur, bryggeri och tegelbruk. I sista hand kom nybyggnaden av själva residenset som fick vänta. Enligt en karta 1696 bestod kungsgården av ett flertal byggnader, samlade kring en rektangulär gård.²⁶

Ritningar till kyrkan föreligger i plan, fasad och sektion, THC 1230–32 (fig. 1, 22). Grundplanen visar en liksidig oktagon med varannan sida utbyggd med en kvadratisk korsarm. Fasaden är stramt utformad med rusticerade hörnkedjor och kraftig triglyffris som avslutning på murarna. Korsarmarnas trekantsgavlar smyckas av serafer i reliefarbete och kröns av urnor med eldslågor. Centralrummet täcks av ett lågt pyramidliknande tak med en låg, åttasidig, genombruten lanternin. Korsarmarna har sadeltak. Sektionen mot öster visar ett genomlyst kyrkorum med rektangulära fönster i bottenvåningen och rundfönster i ett läktarplan. Läktarna upp bärs av smala, doriska kolonner. Avsaknaden av all utsmyckning framhäver rummets mjuka, harmoniska linjespel.

Ritningarna till kyrkan kom successivt att ändras under arbetets gång. Tessin spände en vid kupol över cen-

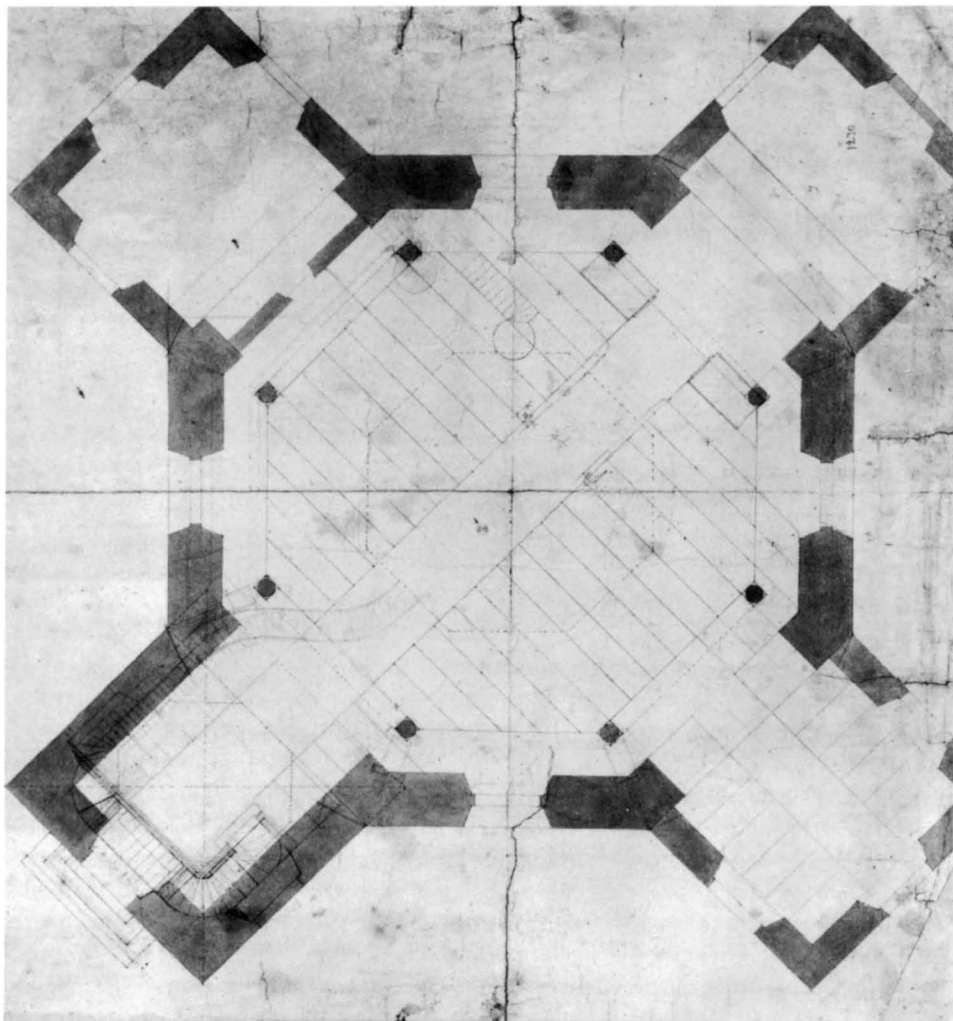

Fig. 22. Plan med bänkinredning och predikstol, 1690-talets slut. Av Tessin d. y. För predikstolen som övertogs från den 1697 brunna slottskyrkan skisseras en alternativ placering. Altaret är framflyttat mot korsmitten och ett utrymme bakom altaret avdelat till sakristia. THC 1230. Nationalmuseum.

Ground plan showing pews and pulpit, end of 1690s. By Tessin the Younger.

tralrummet, vilken steg direkt från murarna utan förmedling av någon tambur. Kupolen kom till i efterhand och man måste ta hänsyn till de redan uppförda murarna. Korsarmarna fick bågformiga tak och gavlar. I anslutning till exteriörens mjukare former utbyttes ritningens rusticerade hörnkedjor mot släta lisener och triglyffrisen mot en tandsnittslist. I det inre övergav man tanken på läktarpelare. Läktarkonsoler med stuckutsmyckning gav större utrymme och enhet åt kyrkorummet.

I forskningen kring kyrkan har framhållits att förändringarna av ritningarna skedde på kungens order. I juli 1691 skriver kungen: "men som wij numehre finna, att dhet lærer blifwa fast och wahracktigare, om det blifwer hwäldt af Steen; altså hafva Wij därtill resolve rat, och låta Eder detsamma härigenom wetta, på dhet I måge retta desseinen därefter reglera."²⁸ Kungen önskar således ett hållbarare tak av sten men efter den "Desseinen och Modellen" han tidigare hade approberat. Murarnas tjocklek var emellertid avvägd för ett

Guds anflickhanda i Jönnu, Kyörkian blifv värdt mindre
 förlossas sin rättta pflagnads, tarket blifv uthan till
 fögt of deformt, och skeddun gärna i värdigund och
 börra, of Klockstapeln sijnd alderflab uthan värdt timlig,
 uthan att i Minnensstapeln förskärning är mycket
 twifvelaktig. Jag lufvare i den förskärning att
 Källborna Hans Carlslig Kåds alt till det bästa tjidun
 ald vordne, of budor timpe med det bästa an utt
 gynnigt svar, angående detta ärendet, of det
 som jag i mitt förra svar mald, i vordflab muddeliv
 tjd jag mycket förestar för den korta tjidun som
 ätrostans till bannalta Källborna Källborna.
 Jag recommenderar mig utt Källborna Hans Carlslig
 Källborna goda ginst of värdigund of förskärning
 Källborna Hans Carlslig Kåds
 Stockholm d. 7 Aug: 1691.

Jöns Tessin
 J. Tessin

Fig. 23. Kungens önskemål om ett valv av sten skulle få allvarliga följder för kyrkans gestaltning, skriver Tessin d. y. till kanslirådet Carl Piper 1 augusti 1691. Han ber honom lägga fram denna sak för kungen. Detta brev ger en intressant bakgrund till förändringen av kyrkans övre partier, då en vid kupol i stället spändes över kyrkorummet. KB.

Letter from Tessin the Younger, 1691, concerning alterations to the church roofing.

lätt gipsvalv och de var enligt Tessin för svaga att bära ett tungt stenvälv. Slottsmurmästaren Johan David Ludeman däremot gjorde i enlighet med kungens önskemål upp ett förslag på förstärkning av murarna invändigt. Man hade även planer på att uppsätta ett högt och smalt klocktorn över en av korsarmarna. Enligt Lude-

man skulle emellertid klockringningen med sina vibreringar kunna skada stenvälvets. En välvning med sten skulle därtill göra "hela kyrkian utan på så mycket högre". Tessin framhåller i ett brev till kanslirådet Carl Piper att "taaket blifv uthan till högt och deformt", kostnaden högre och han vänder sig även mot klocktornet.²⁸

Den här relaterade brevväxlingen ger en intressant bakgrund till den ändring av ritningarna som bör ha skett i samråd med kungen under tidsperioden hösten 1691 och våren 1693. 1692 låg arbetet med kyrkan så gott som nere. Våren 1693 upprättades kontrakt rörande en kupol över kyrkorummet. Denna uppmurades endast till en tredjedel av sten. Kupolen medförde en dramatisk förändring av kyrkan från en kärvt utformad låg byggnad till en kupolbyggnad med mjukt omslutande tak även över korsarmarna. Höjdläget på åsen förstärktes av en kraftigt dimensionerad lanternin.

Kungens planer på en stadslig bebyggelse i Kungsör bör haft betydelse för kyrkans slutliga utformning. Som centrum för bebyggelsen borde byggnadens dignitet betonas. Våren 1695 hade lantmätaren fått order att upprätta en karta över området och dess hus. ”Sedan skulle han derpå göra een Regular dessein på kvarter. Tompter och gator, huru många Tompter och huru stoor de kunna blifwa i hwart kvarter, tagandes först för fundament Kyrkian, och sedan göra een stoor plats el’r torg frij wid krogen och formarskens byggning, och sedan till gatornas formerande en regulair de största byggningar, sedan kunna de små effter handen flyttas der effter, på detta sättet kan der bliwa bygd regulairt, och få bättre skick än det nu står med de små kyffen här och der.”²⁹

Som nedan i avsnittet Analys skall visas, utformade Tessin vid samma tid ritningar till två kupolkyrkor på kungens och änkedrottningens order: Trefaldighetskyr-

kan i Karlskrona och Drottningholms slottskyrka. Har kungen under intryck av dessa projekt önskat en liknande utformning för Kung Karls kyrka? Förändringen bör ha skett i samspel mellan kung och arkitekt. Korrespondensen berättar om hur kungen följde upp kyrkobygget även i enskildheter.

Datering av ritningarna

De slutliga ritningarna till kyrkan framväxte under arbetets gång. Som framgår av avsnittet Kyrkans uppförande kan dateringen begränsas till åren 1691–93. Frågan om dateringen av de ursprungliga ritningarna till kyrkan kan endast belysas utan att bringas till någon definitiv lösning. Ritningar till såväl kyrkan som till byggnader vid kungsgården förelåg uppenbarligen i november 1688. Tessin d. y. hade just kommit hem från en utländsk resa och överhopades med uppdrag av kungahuset. Av särskilt intresse för kungen var den nya örlogsbasen Karlskrona och kungsgården i Kungsör. I juli 1688 anlog han medel till Karlskrona kyrkas byggande.³⁰ Sannolikt avsågs härmed Fredrikskyrkan. Tyska församlingen bildades 1689 och man väntade på de slutliga ritningarna till dess båda kyrkor.³¹ I varje fall sedan 1680-talets början hade som nämnts Karl XI vidlyftiga planer på en lustslottsanläggning vid kungsgården i Kungsör. Den stramt utformade ursprungliga ritningen till kyrkan synes emellertid mera höra hemma i den ekonomiskt knappa tid, då indelningsverket började ta

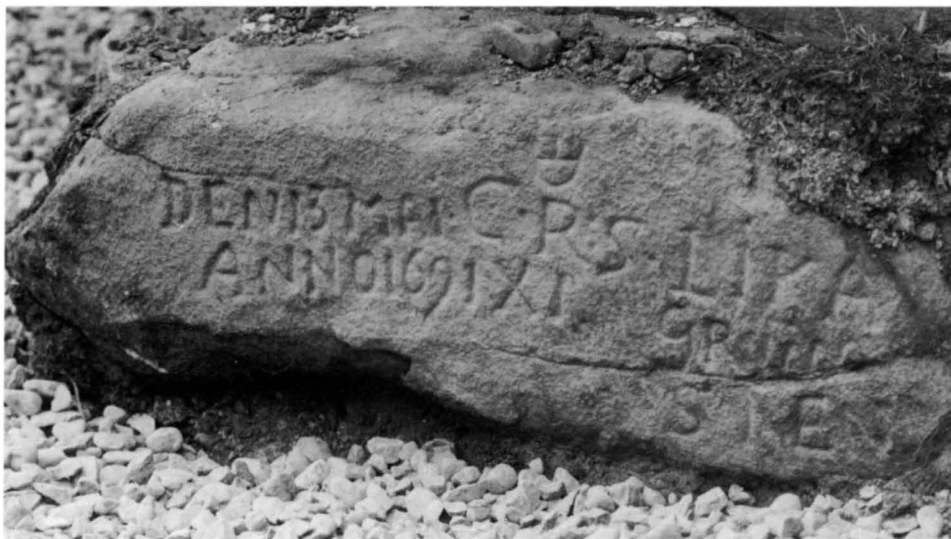

Fig. 24. Hörnsten i kyrkans sydöstra hörn, lagd av Karl XI.

Inskrift: ”Den 13 Mai Anno 1691 C(arol)us R(ex) S(veciae) XI Li . . . grun(d)ste(n).” Nu under marknivån. Foto under dräneringsarbeten Bruno Widen.

Cornerstone, laid according to its inscription, by King Charles XI on 13th May 1691.

form. Åtskilligt talar sålunda för att Tessin d. y. upprättade de bevarade ritningarna till kyrkan strax efter hemkomsten från sin utländska resa 1688.

Kyrkans uppförande

Sommaren 1689 planerade man enligt ovannämnda memorial november 1688 att påbörja kyrkobygget samt avsluta det med taktäckning. Trots att material började framskaffas vintern 1688–89, var det först 1690 som kyrkobygget började ta fart. Tessin d. y. lät sin halvbror och medhjälpare Abraham Svansköld upprätta förslag på material och andra omkostnader för kyrkan.³² Tessin d. y. var vid denna tid överhopad med uppdrag och hade sin tio år äldre halvbroder till medhjälpare som stads- och slottsarkitekt. Svansköld svarade för ekonomiska beräkningar, konstruktioner och kompletteringar av ritningsmaterialet. Han utstakade grunden till kyrkan, gjorde kopior av ritningar och företog landvägen en resa med modellen till kyrkan.³³ Svansköld arbetade på samma sätt vid grundläggningen av Trefaldighetskyrkan i Karlskrona vid 1690-talets mitt.³⁴

Kyrkans grundläggning ägde rum sommaren 1690. I september framhåller man, att en materialskrivare som kan ta emot material och föra räkenskaper behövs till kyrkobygget.³⁵ I april 1691 har landshövdingen skrivit till Karl XI:s livknekt Per Frestare, att den huggna stenen till kyrkobygget skall avhämtas vid första öppet vatten.³⁶ Per Frestare möter vi ofta i handlingarna från de följande åren. Han var den som stod för kontakterna med kung, arkitekt, landshövding, byggmästare o. s. v., när det gällde kyrkobygget.

Under åren 1690–93 skedde ett koncentrerat arbete med kyrkobygget. Under dessa år utbetalades en sammanlagd summa av 29 350 dlr smt, under de båda följande åren respektive 4 121 och 4 627 dlr smt.³⁷

Den 13 maj 1691, då man skulle påbörja uppförandet av murarna lade kungen en hörnsten med sitt monogram under kunglig krona i kyrkans sydöstra hörn.³⁸ I kyrkans räkenskaper berättas att murmästaren vid kyrkan skänkte medel till kyrkan.³⁹ För murarbetet svarade slottsmästaren Johan David Ludeman från Stockholms slott. I september 1691 hade man hunnit så långt, att murarna hade uppförts och takarbetet kunde påbörjas. Byggmästaren Marcus Dellvitz kom den 10 september till kyrkan med konstruktionsritningar till takstolen (bilaga 2). Arbetet blev emellertid avbrutet på grund av kungens önskan, att kyrkan skulle välvas med sten i stället för det planerade trätaget och de konsekvenser detta fick för kyrkans utformning. Arbetet låg nere 1692 men tog våren 1693 åter fart. Som byggmästare nämns Matthias Bodin som efter avslutat arbete reste

Fig. 25. Karl XI:s livknekt Per Frestare hade en betydande roll vid kyrkans uppförande och stod för kontakter med kung, arkitekt, byggmästare och hantverkare. Målning av D. K. Ehrenstrahl, Strömsholm.

Portrait of Per Frestare, a member of King Charles XI's bodyguard. Painting by D. K. Ehrenstrahl.

hem till Stockholm i november 1693.⁴⁰ Slottsmurmästaren med sitt folk skulle våren 1693 bege sig till Kungsör för att fullfölja kyrkoarbetet som nu "skyndsammast" skall förfärdigas.⁴¹ Den 21 april 1693 slöts kontrakt med stadsbyggmästaren Hans Conrad Buchegger, från 1697 byggmästare vid Stockholms slott, beträffande tak och kupolbyggnad för en summa av 500 dlr smt.⁴² Arbetet avslutades i september samma år.

Våren 1694 skriver Tessin till kungen angående koppartäckning av lanterninen. Kupolen i övrigt täcktes med järnbleck, men detta material var inte nog smidigt för lanterninen. Det var viktigt att plåttäckningen utfördes snarast möjligt, då andra arbeten i det inre inte kunde utföras förrän taket var droppsäkert.⁴³ Kyrkans plåttak kom att vålla åtskilligt besvär redan under kyrkans byggnadstid. Sommaren 1696 har det blivit läckage på plåttaket. Tessin beklagar detta i brev till kungen och skickar en bleckslagare som arbetat för honom på Karl

XI:s stall till Kungsör.⁴⁴ Han skulle även stryka taket med en något ljusare och hållbarare färg.

Färgsättning

Det hade nu blivit aktuellt med yttermurarnas färgsättning. Så snart oljefärgen på taket hade torkat, skulle Tessin översända ett färgprov, som stuckatören kunde ha med sig, när han reste till Kungsör. Järngallren i lanterninen skulle målas i ”ståhlferja” i blågrått.⁴⁵

Som ovan i kapitlet Byggnadsbeskrivning framhållits, framtog man på 1950-talet fasadernas ursprungliga kraftigt röda färg på det understa färglagret samt en blekare röd ton på hörnens lisener. Mot den röda färgen avtecknade sig omfattningar och lister i sandsten som vid denna tid oljemålades i naturstenens gråa ton.

Färgsättningen erinrar om Katarina kyrkas ursprungligen rödslammade fasader och grå oljemålade naturstensdekorationer.⁴⁶ Kungen var 1690 personligen engagerad i Katarina kyrkas inredning och har måhända inspirerats av denna kyrka. Dess röda färgton tillkom på 1670-talet och denna djärva färgsättning kan även studeras på det sena 1600-talets mästerstycken. Nya idéer beträffande byggnadernas färgsättning hade emellertid framkommit med inslag av det tidiga 1700-talets ljusa nyanser. Dominerande blev fasadernas ljust blågrå, gula eller rosa färgtoner med vitgrå huggstensdetaljer eller imitation av huggsten. Såväl imitation som äkta material oljemålades. Tessin d. y. ansluter sig beträffande Drottningholms slottskyrka till de nya idéerna och fasaderna målades 1700 i en ljust rosa ton med sandstensdetaljer, oljemålade med blyvitt.⁴⁷

Byggnadsmaterial

Abraham Svansköld upprättade, som nämnts, 1690 en lista över byggnadsmaterial till kyrkobygget. Tessin var noga med valet av material och önskade huggen sten från Roslagen till sockelns beklädnad. Fyrtiotusen tegel hade 1689 levererats till kyrkobygget, och de följande åren skedde flera leveranser. Kungsgården hade eget tegelbruk som enligt planerna skulle utvidgas. Timmer togs i traktens skogar och forslades av bönderna till byggnadsplatsen. Kalk och gips, som anskaffats till slottsbygget i Stockholm, transporterades sjöledes till Kungsör, där gipsen förvarades i ett särskilt gipshus. Det förfallna gipshuset bortauktionerades 1724.⁴⁸

Hösten 1696 skulle flera stengolv inläggas på Stockholms slott. Golvsten behövdes även till Kung Karls kyrka. Tessin bad kungen skriva till landshövding Bleichert Wachtmeister efter god ölandssten. Den sten som tidigare levererats var liten och oduglig. Vid Dälje, på västra sidan om ön, fanns däremot stor och jämn sten. Tes-

sin föredrog den bruna sorten och ju större stycken desto bättre, slipade men inte polerade.⁴⁹ Kungen beordrade även Tessin att föra ett parti golvsten som legat i slottskyrkans kor till Kungsör.⁵⁰ Marmorgolv skulle inläggas i slottskyrkan, men skeppet med marmor berättas i augusti har förlit på strömmen.⁵¹ Arkitekten diskuterade även valet av glas till kyrkans fönster. Franskt glas var svårt att få tag på. Mecklenburgskt glas var starkare emot storm och var därför mera lämpligt.⁵²

Kupolen täcktes med järnplåt och lanterninen med kopparplåt med tanke på eldfaran. Koppar var ett smidigare material än järnplåten och man hade åtskilligt besvär med det otäta plåttaket. Kungen beordrade till slut Tessin att upprätta förslag på kopparplåt även till kupolen. Förslaget blev emellertid inte genomfört.

Byggningsfolk

Till kyrkobygget i Kungsör engagerade Tessin byggmästare och hantverkare från Stockholms slott, där byggnadsverksamhet samtidigt pågick. Traktens bönder svarade för körslor av timmer, tegel och material från fartygens upplagsplatser, hantlangning m. m.

Tessin befann sig vid tiden omkring 1690 mitt i en lysande karriär med många uppdrag och hade själv inte möjlighet att följa upp arbetet på platsen. Av stor betydelse för kyrkobyggets första skede blev Tessins halvbror, arkitekten Abraham Svansköld, som förde över Tessins ritningar och idéer till praktisk kunskap. Svansköld hade flera uppdrag av detta slag, bl. a. vid Kalmar domkyrka som han fullbordade enligt faderns, Tessin d. ä.:s ritningar. När Stockholms slott skulle uppföras efter branden 1697 kallades Svansköld till biträdande hov- och slottsarkitekt åt brodern.⁵³

Som byggmästare under de första åren, 1691–93, verkade Matthias Bodin från Stockholm. Karl XI:s stora intresse för kyrkobygget gjorde att man anlidade byggningsfolk från slottsbygget i Stockholm. Murmästaren vid Stockholms slott Johan David Ludeman med sitt folk svarade 1691–1693 för uppförandet av kyrkans murar. Den 21 april 1693 slöt man kontrakt med stadsbyggmästaren Hans Konrad Buchegger, Stockholm, beträffande kupol och övriga yttertak. Buchegger verkade bl. a. som tornbyggare och uppförde mittornet på Karlbergs slott 1671 och Västerås domkyrkotorn efter branden 1691.⁵⁴ 1697 blev han slottsbyggmästare vid Stockholms slott.

Ludemans gesäll Per Lillia fick bostad i kyrkans närhet och ledde tydligen arbetet vid mästarens frånvaro. Han gav 1693 en penninggåva till kyrkan för att Gud skulle välsigna hans arbete på kyrkan.⁵⁵

Fig. 26. Läktarkonsol med stuckarbete. Stuckutsmyckningen i kyrkans inre utfördes av den italienske stuckatören Carlo Carove. Åren 1693–94 arbetade Carove med en arbetsstyrka på åtta personer i kyrkan. Då han avled 1697, hade han inte hunnit fullborda sitt arbete. Två läktarkonsoler synes vara utförda av annan hand. Foto 1990.

Gallery bracket with stucco decoration by the Italian plasterer Carlo Carove.

För plåtarbetet på kupol och lanternin svarade bleckslagaren vid kungliga stallet på Helgeandsholmen i Stockholm Johan Grimsten. Stenhuggare i huvudstaden högg sten till kyrkans sockel. Slottsglasmästaren insatte glas i blyspröjsar till kyrkans fönster.⁵⁶

Stuckutsmyckningen i kyrkans inre utfördes av den italienske stuckatören Carlo Carove, verksam i Sverige från 1666 eller 1667, död 1697. År 1693 arbetade han med stuckorneringen i slottskyrkan vid Stockholms slott. Denna var till övervägande del Caroves verk. Från

maj 1693 fram till hösten 1694 arbetade stuckatören ”självi nionde” med utsmyckningen.⁵⁷ År 1696 anlände han till Kung Karls kyrka.

Stor betydelse som samordnande hand hade Karl XI:s livknekt Per Frestare. Han verkade som pådrivare av hantverkarna och hade översyn över räkenskaperna. Livknekten hade sin bostad i den ännu bevarade Frestaregården i kyrkans närhet. Frestare som är avporträtterad av Ehrenstrahl (fig. 25) fick på Karl XI:s bekostnad sin gravplats i kyrkans norra korsarm (se nedan).

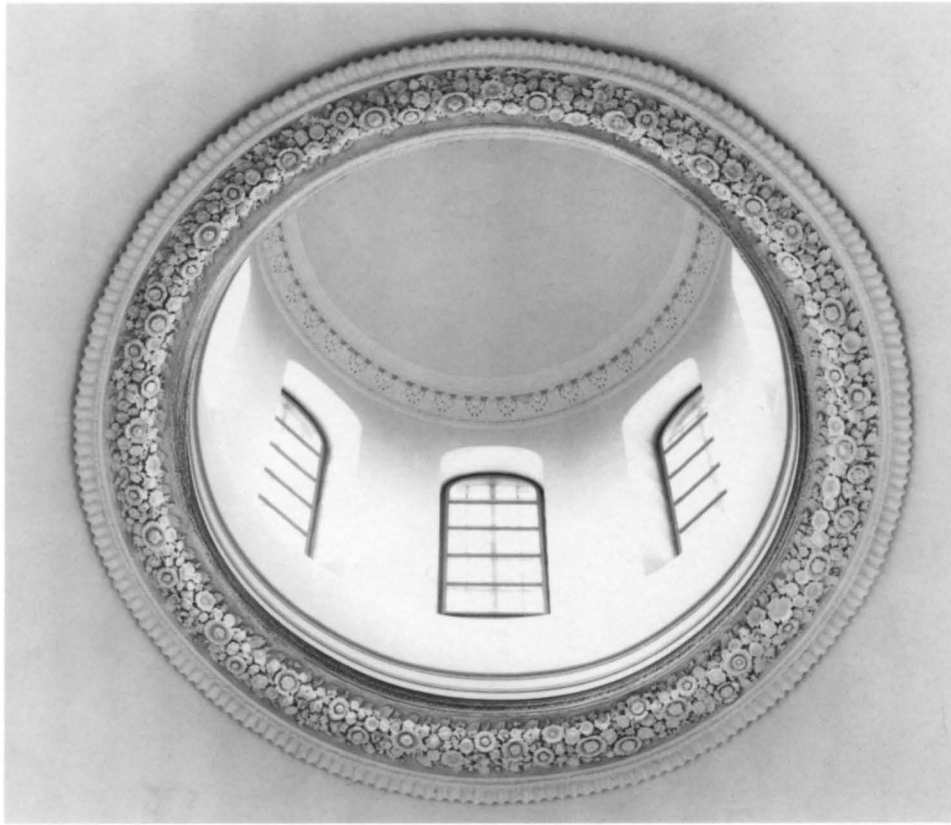

Fig. 27. En krans av rosor runt öppningen mot lanterninen förhöjer det uppifrån fallande ljuset. Även lanterninens övre del har en krans av stuckornament. Foto 1990.

Stucco decorations surrounding the lantern aperture.

Byggningsfolk

- 1689–90 Arkitekten Abraham Svansköld, arbeten i samband med materialanskaffning och kyrkans grundläggning
- 1691–93 Byggmästare Matthias Bodin, Stockholm. Byggmästare Marcus Dellvitz
Murmästare Johan David Ludeman (död 1696) från Stockholm
- 1693 Stadsbyggmästare Hans Konrad Buchegger, kontrakt betr. kupol och övriga yttertak. Slottsbyggmästare 1697
- 1694 Bleckslagare från kungliga stallet på Helgeandsholmen i Stockholm Johan Grimsten
- 1695 Glasmästare från Stockholms slott
- 1696 Stuckatören Carlo Carove (död 1697). Hade utfört stuckutsmyckningen i Karl XI:s slottskyrka. Slottsbyggmästare Hans Möller från Drottningholm och Strömsholm arbetar med läktarinredning m. m.

Samtida byggnadsverksamhet runt Mälaren

Det råder en livlig byggnadsverksamhet vid denna tid på många byggnadsplatser runt Mälaren. Byggnadsmaterial forslas till Köpings kyrka som skall utvidgas. Här möter vi såväl arkitekten Tessin d. y. som murmästaren Ludeman från Kungsör. Våren 1694 skeppas byggnadsmaterial till Västerås domkyrkotorn som 1691 förstörts av brand. Kungen har gett sin hovarkitekt i uppdrag att återuppföra tornet.⁵⁸ Hösten 1694 framskaffas timmer och sten till byggnader på Kungsörs kungsgård. Man skall nu påbörja anläggningar på gården som brygghus och bagarstuga. Slottsbyggmästaren vid Drottningholm och Strömsholm Hans Möller kommer till platsen.⁵⁹ 1696 tar arbetet fart på ännu en byggnadsplats, Drottningholms slottskyrka, under Möllers ledning. Murtegel transporteras på skutor och kalk och bräder anskaffas från trakterna av Gripsholm och Eskilstuna.⁶⁰ Avslutande arbeten äger rum i Stockholms slottskyrka. Karl XI:s stall har brunnit och skall återuppföras.

Sommaren 1696 blev mycket hektisk för arkitekten. Han skriver till kungen ”att om jag tordes understå mig

att säga det så kan jag på min själs salighet betyga, att denna sommaren har varit mig mycket svårare, än då slottet blev opfördt”.⁶¹

Avslutande arbeten

Sommaren 1696 arbetade man med rappning och vitkalkning av väggar och valv. Vassrör, kalk och gips anskaffades. Stuckatören Carlo Carove anlände till kyrkan för att arbeta med stuckutsmyckningen. Han arbetade i augusti med läktarkonsolerna och Hans Möller med läktarinredningen. Efter ett avbrott väntades stuckatören tillbaka i september.⁶² Carove avled emellertid följande år och vi får i bevarade handlingar ingen klarhet i om han hunnit fullborda sitt arbete. Två läktarkonsoler i södra delen av kyrkorummet synes emellertid vara utförda av annan hand än de övriga.

Året 1697 skulle överträffa det föregående, när det gällde anhopning av svårigheter. I april avled Karl XI och i maj brann Stockholms slott. Det nya slottsbygget

tog många krafter i anspråk. Tessins uppgift blev även att fullborda Karl XI:s oavslutade byggnadsföretag, och hit hörde Kung Karls kyrka. Av material som hade inköpts till det nya slottsbygget förordnade han i augusti 1698 300 alnar golvsten och fyra läster kalk till kyrkobygget.⁶³

I ett protokoll 1698 uppges, att kyrkan ännu inte är färdig.⁶⁴ I juni 1700 beordrade Karl XII landshövding Gustaf Cronhielm att överlägga med biskop Benzélius om tiden för kyrkans invigning. Kyrkan beräknades vara fullbordad i augusti–september. Det gamla träkapellet var nu så förfallet, att man knappt kunde förrätta gudstjänst i byggnaden. Invigningsdagen bestämdes till den 9 september 1700. Enligt Per Frestare skulle byggnaden då vara helt fullbordad. De inventarier som övertagits från träkapellet, såsom antependium, altarduk, mässhake, mässkjorta, bokkudde, håv m. m., var gamla och slitna. Landshövdingen anhöll om medel till inköp av nya.

Fig. 28. En kraftig profilerad taklist med stuckornament markerar övergången mellan murar och innertak. Foto 1990.

A roof moulding with stucco decoration marks the transition between walls and ceiling.

Landshövding Cronhielm berättade, att vid invigningen deltog många präster från såväl Västerås som Strängnäs stift, folk från städerna och bygden däromkring samt från livgedinget. De inbjudna blev undfägnade med middag. Namnet "Carls kyrka" antogs vid detta tillfälle.⁶⁵

Karl XII förordnade den 10 november 1700, att Carls kyrka blev huvud- eller moderkyrka i Torpa socken och att kungens betjänter skulle lyda under Carls kyrka och församling.⁶⁶

Data ur kyrkans historia

- 1688 Arbetet planeras, material framskaffas, tegel, bräder och kalk
- 1689 Tessin d. y.:s halvbror, Abraham Svansköld, upprättar förslag på material och omkostnader för kyrkobygget
- 1690 Utstakar Svansköld grunden till kyrkan och gör kopior av ritningar till kyrkan. Han företar landvägen en resa med en modell till kyrkan
- 1691 Den 13 maj lägger Karl XI en hörnsten till kyrkan. Murarna uppföres av slottsmurmästaren Johan Ludeman, verksam vid Stockholms slott. I juli begär kungen, att kyrkan skall välvas av sten. Innertak av trä planerades från början
- 1692 Arbetet ligger nere. Murarna ej uppförda för stenvälv
- 1693 Den 21 april slutes kontrakt med stadsbyggmästaren Hans Konrad Buchegger, Stockholm, om kupol och yttertak. Kupolen uppmuras endast till en tredjedel av sten. Arbetet avslutas i september
- 1694 Kupolen täckes med järnplåt, lanterninen med kopparplåt
- 1695 Området kring kyrkan skall indelas i tomter och kvarter med gator och torg
- 1696 Fasaderna avfärgas i en kraftigt röd ton med ljusare röda hörnlisener; lister och omfattningar i grått. Interiören vitkalkas. Carlo Carove påbörjar stuckutsmyckning i kyrkans inre. Kontrakt om bänkinredningen. Slottsbyggmästaren Hans Möller med sex timmermän arbetar med läktare m. m. Bleckslagare Casper Mettzer arbetar med plåttakets reparation
- 1697 Karl XI dör (april). Stockholms slott förstörs av brand (maj). Carove dör
- 1698 Golvsten och kalk överförs från det nya slottsbygget till kyrkan

1700 Den 9 september invigs kyrkan av biskop Benzelius. Kyrkan kallas "Carls kyrka"

1701 Den 10 november förordnar Karl XII, att kyrkan blir huvudkyrka eller moderkyrka i Torpa socken

Den fullbordade kyrkan

En skiss i Cronstedtska samlingen i Nationalmuseum, CC 707, visar den fullbordade kyrkan samt konstruktionsritning av kupolen (fig. 29, 31). Skissen har sannolikt tillkommit i samband med arbeten på kungsgården. Två planer av byggnader på gården återges på samma skiss. Den är möjligen utförd av slottsbyggmästaren Hans Möller som svarade för byggnaderna på kungsgården (se nedan).⁶⁷

Problemställningen för den fullbordade kyrkan är densamma som för många av stormaktstidens byggnadsverk. Motsvarar den utförda byggnaden arkitektens idé? Har man från början planerat en rikare utsmyckning som vid genomförandet slopats? Man har velat se den sparsamma utsmyckningen av exteriör och interiör som ett uttryck för kungens önskemål om enkelhet. Detta krav på ett kärvt och enkelt utförande karakteriserade Tessins ursprungliga ritningar till kyrkan. Dessa hade emellertid tillkommit under andra villkor. Målsättningen hade ändrats. Kyrkan planerades i början av 1690-talet att bli en samlande medelpunkt i en stadslik bebyggelse.

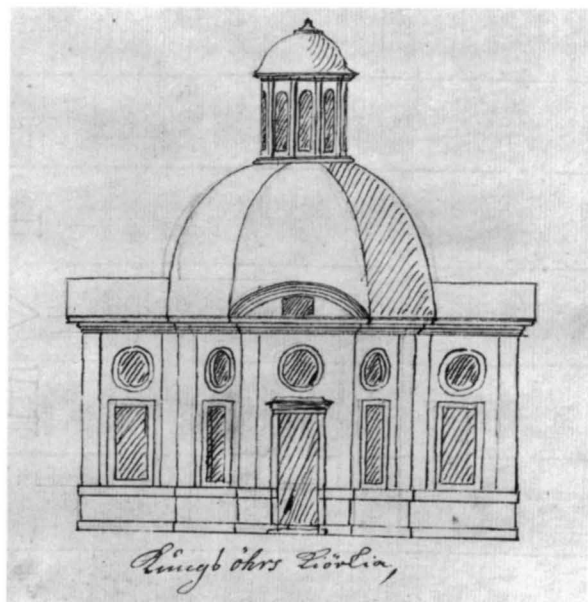

Fig. 29. Skiss av den fullbordade kyrkan. CC 707. Nationalmuseum.

Sketch of the finished church.

Fig. 30. Kungsörs kungsgård 1801, sedd från Kungsör. På udden längst t. h. fruntimmersbyggnaden, därnäst den byggnad Karl XI bebodde och köksbyggnaden, bakom den sistnämnda Tessin d. y.:s byggnad, uppförd på det gamla kungshusets plats. Lavering tillhörig chefredaktör Carl Östgren, Köping.

The royal manor in 1801.

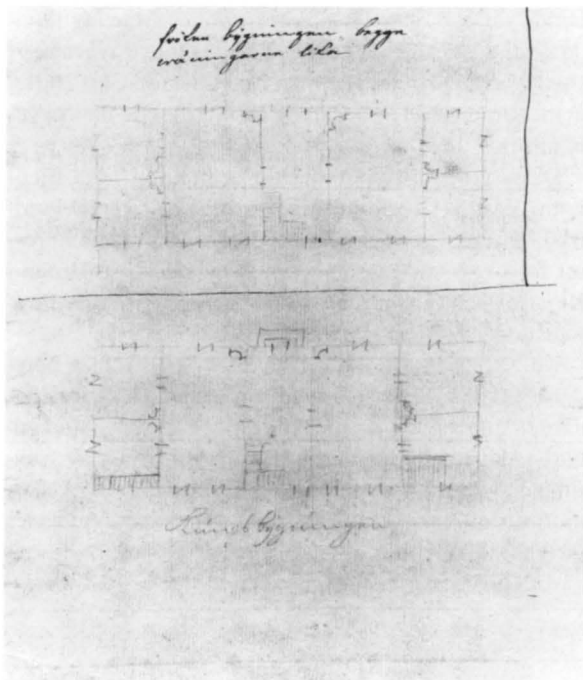

Fig. 31. Planer av två byggnader på kungsgården. CC 707. Nationalmuseum.

Plans of buildings belonging to the royal manor.

Byggnader på kungsgården

Byggnadsverksamheten på kungsgården bildar bakgrund till kyrkobygget. Flera arbeten skedde samtidigt och av samma arbetskrafter. Arkitekten bakom förändringarna på kungsgården var Nikodemus Tessin d. y. och byggmästare Hans Möller, verksam vid Drottningholm och Strömsholm.

Fig. 32. Av kungsgården återstår nu endast övre våningen av fruntimmersbyggnaden, uppförd 1821 på äldre källarmurar. Foto ATA.

All that now remains of the royal manor is the "women's house", built in 1821 on earlier cellar walls.

Resterna av kungsgårdens byggnader efter branden 1822 utgrävdes av Kungsörs hembygdsförening på 1920-talet. Erik Lundberg har gjort uppmätningar av husgrunderna och en rekonstruktion av en byggnad "fruntimmersbyggnaden".⁶⁸ På Gripenhielms Mälarkarta ses från vänster denna byggnad och därefter det gamla kungshuset (fig. 20). Den stora ljusa byggnaden är beridarehuset; intill detta stallbyggnader.

Gamla kungshuset, en tvåvånings timmerbyggnad, var den ursprungliga kungliga bostaden. Byggnaden var emellertid på 1690-talet så förfallen, att kungen bebodde en mindre byggnad med motsvarande plan (skymtar bakom fruntimmersbyggnaden). En tidigare ej publicerad skiss i Nationalmuseum, CC 707, visar kungshusets rumsindelning (fig. 31).

År 1696 planerade man att ersätta det gamla förfallna kungshuset med en ny byggnad. Hans Möller svarade för arbetet och Per Frestare hade uppsikt över byggningsfolket.⁶⁹ I april rapporterades, att "den stora byggnaden ähr aldeles nedertagin och grundwals Mur opförder". Sockeln skulle beklädas med sandsten.⁷⁰ Samma månad inträffade emellertid kungens död. Landshövdingen skrev i maj till den nye kungen, Karl XII, att han varit i Kungsör och besett den byggnad, som hans far hade påbörjat. Arbetet var i full gång och skulle slutföras. Det var dock ännu inte avslutat 1699, då Per Frestare begärde nya medel till byggnadsarbetet.⁷¹

Vid utgrävningarna konstaterades, att byggnaden varit större och bättre byggd än de övriga. Att Tessin d. y.

och Hans Möller varit dess upphovsmän har tidigare inte uppmärksamats.

Karl XII var vid denna tid och fram till sin död upptagen av krig och hann inte vistas på kungsgården i Kungsör. Byggnaden fick namnet "Kongl. och rådsbyggningen", vilket antyder, att den även nyttjades av rikets råd. Det tvåvåninga timmerhuset som Karl XI bebodde var på 1740-talet alldeles förfallet. Man upprättade kostnadsförslag till uppförande av ett nytt tvåvånings stenhus enligt ritningar av överintendenten Carl Hårleman. Ritningarna är bevarade men projektet blev ej genomfört.⁷²

Dessa arbeten planerades för drottning Ulrika Eleonora, Karl XII:s yngsta syster, och hennes gemål Fredrik I. Efter Ulrika Eleonoras död 1742 minskade intresset för byggnadsverksamheten såväl vid kungsgården i Kungsör som vid Strömsholm, där även arbeten företogs under Hårlemans ledning.

Kungsgården förlorade efter Fredrik I:s tid sin betydelse. År 1812 avvecklades hela gården, och kungsladugården utarrenderades. Efter branden 1822 återstod endast ladugårdsbyggnaderna och övervåningen av fruntimmersbyggnaden, uppförd år 1821 på äldre källarmurar (fig. 32).⁷³ Även ladugårdsbyggnaderna ödelades på 1970-talet av brand.

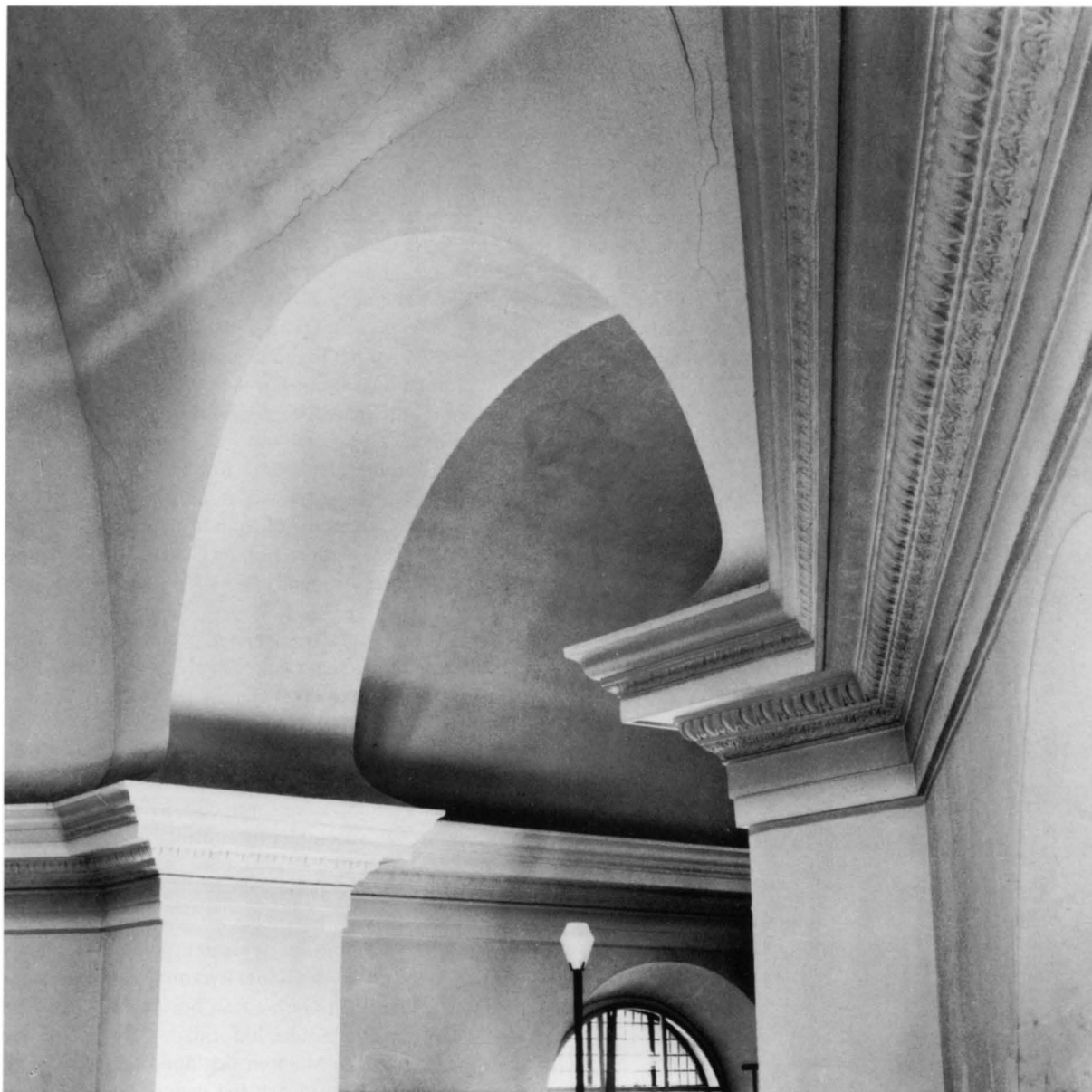

Fig. 33. Interiörens sparsamma utsmyckning framhäver arkitekturens harmoniska linjespel. Foto 1990.

The austere decoration of the interior heightens the harmonious lines of the architecture.

Analys och arkitekturhistorisk ställning

Den tid då Kung Karls kyrka uppfördes synes ha varit en period av relativt välstånd i landet, om man undantar några svåra år med missväxt och hungersnöd under 1690-talet. Städerna hade fått en uppblomstring genom handel och industri, och den ökade befolkningen krävde

nya eller större kyrkor. Särskilt gynnades kuststäder som Kalmar och Karlskrona, där Sveriges flotta hade fått en central bas. Mälaren var en viktig transportled och sjöhamnar som Kungsör uppmuddrades. Kungen hyste även planer på att här anlägga stadsbebyggelse.

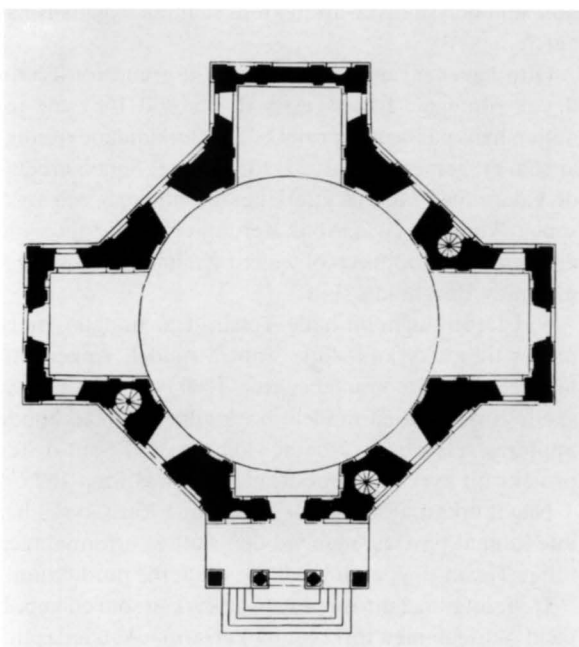
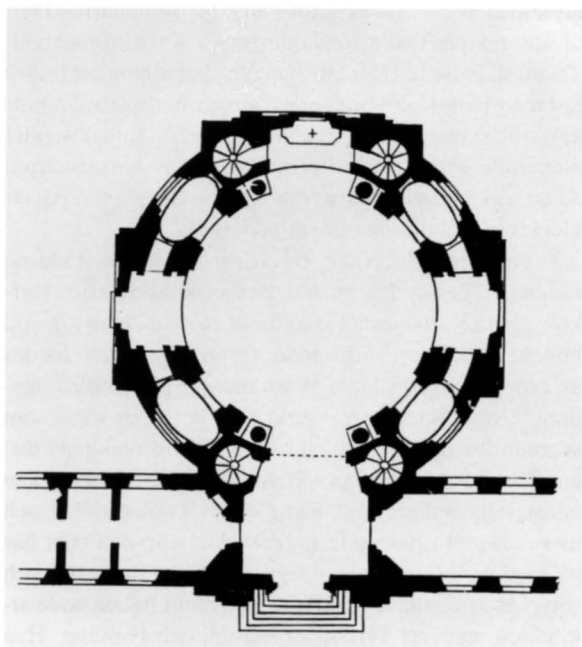
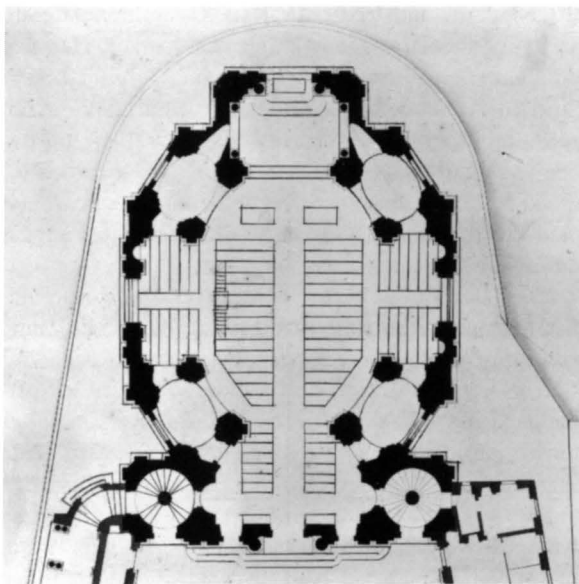
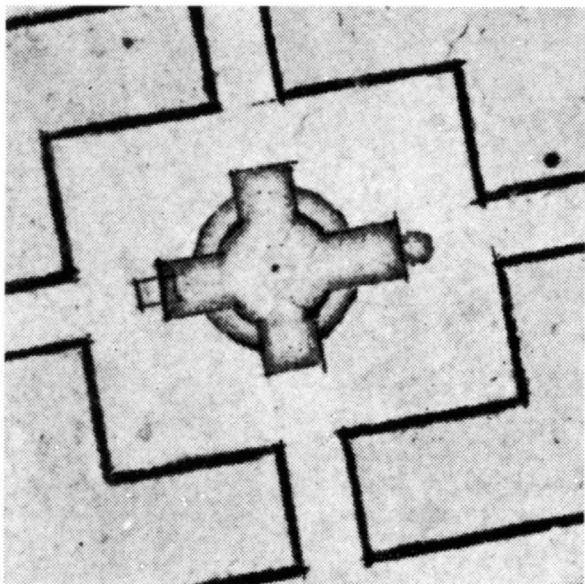

Fig. 35 a–d. Den slutliga utformningen av Kung Karls kyrka som en kupoltäckt oktagon med kvadratiska korsarmar kan ledas tillbaka till projekt av fadern, Nikodemus Tessin d. ä. – a. Landskrona 1659 (stads- och fästn. planer 107, KrA). – b. Finska kyrkan på Helgeandsholmen, 1660-talet (THC 8219, Nationalmuseum). – c. Drottningholms slottskyrka. – d. Trefaldighetskyrkan i Karlskrona (kopia ÖIÄ. RA). c och d av Tessin d. y., ursprungliga projekt av Tessin d. ä.

The ultimate design of the Church of King Charles can be traced back to projects by the architect's father, Nikodemus Tessin the Elder.

Efter faderns död 1681 hade Karl XI lagt de viktigaste arkitektsysslorna i sonen Nikodemus' händer. Han fick fullmakt som slottsarkitekt och i samarbete med halvbrodern Abraham Svansköld som stadsarkitekt. Åren 1687–88 företog Tessin en utländsk resa, bl. a. till Italien i sällskap med bildhuggaren Burchard Precht.⁷⁸ Intrycken från denna resa och det följande samarbetet med Precht var av betydelse för de uppdrag för kungahuset som nu väntade.

1690-talet blev arkitektens mest verksamma period. Efter hemkomsten från utlandsresan fick Tessin kungens uppdrag att förbereda en ombyggnad av Stockholms slott. Norra längan med slottskyrkan som vette åt Norrmalm hörde till de första uppgifterna. Kyrkans höga fönster störde symmetrin i Tessins barockfasad. Han skapade en helt nyinredd kyrka på samma plats som den äldre.⁷⁹ Arbetet skedde samtidigt med uppförandet av Kung Karls kyrka, och flera konstnärer och byggmästare var verksamma vid båda byggnadsföretagen. Även för Ulriksdals slott ritade Tessin d. y. en nyinredd större slottskyrka, som inte kom till utförande men är intressant som belysning av arkitektens samtida byggnadsplaner.⁸⁰

Ofta ligger ett utkast av fadern till grund för Tessin d. y.:s ritningar. Efter Tessin d. ä.:s död 1681 såg familjen hans påbörjade projekt och efterlämnade ritningar som ett gemensamt arv att föra vidare. Sonen arbetade vidare med faderns efterlämnade ritningar och styvsonen Abraham Svansköld återupptog flera påbörjade arbeten, bl. a. domkyrkobygget i Kalmar och ombyggnaden av Borgholms slott.⁸¹

Vid Drottningholm hade Tessin d. ä. uppgjort flera planer till en kyrka i slottets norra rundel. Änkedrottning Hedvig Eleonora begärde 1690, att Tessin d. y. skulle förfärdiga en modell, efter vilken kyrkan kunde uppföras. Han hade arbetat vidare med Tessin d. ä.:s projekt till kyrkan, som började uppföras först 1696.⁸²

Något utkast av Tessin d. ä. till Kung Karls kyrka har inte kunnat påvisas, men vid den slutliga utformningen följer Tessin d. y. en huvudlinje i faderns produktion.

Den slutgiltiga utformningen av kyrkan som en kupoltäckt oktagon med förkrympta korsarmar kan ledas tillbaka till tidiga projekt av fadern men visar även en utveckling framåt med känning av pulsslagen i Rom. Redan 1653 projekterade Tessin d. ä. två likformade kupolkyrkor på Magnus Gabriel De la Gardies uppdrag för Arensburg på Ösel. Kyrkornas grundform är en vid oktagon med smärre utskjutande korsarmar. Ett annat kyrkoprojekt av Tessin d. ä. för Landskrona 1659 visar en likartad utformning (fig. 35 a). Församlingens krav att kyrkan skulle ha axialitet kom emellertid i flera fall

arkitekten att frångå den rena centralformen. I Landskrona förlängs ena korsarmen till ingångshall, och ett litet kor skisseras utanför den motsatta korsarmen. Kravet på axialitet präglar även Tessin d. ä.:s förslag till Finska kyrkan på Helgeandsholmen i Stockholm, en utdragen oktagon med tvåtornsfasad i väster och rektangulär sakristia i öster.⁸³ Ett fullbordat centralkyrkobygge, Järlåsa kyrka väster om Uppsala, kan hänföras till Tessin d. ä. (fig. 36 b). De ursprungliga ritningarna står Finska kyrkan nära.⁸⁴

Arkitekten arbetade vidare med olika geometriska former. De tidigaste förslagen till Kalmar domkyrka visar allsidigt symmetriska korsformer, men två av korsarmarna förlängs vid den slutliga utformningen. I planerna till Drottningholms slottskyrka kombinerar Tessin d. ä. cirkeln och korsformen. Kyrkan utgörs av en kupoltäckt rotunda med tre svagt framspringande fasadpartier (fig. 36 c).⁸⁵ I Trefaldighetskyrkan eller Tyska kyrkan i Karlskrona kombinerar cirkeln, oktagonen och korsformen. Kyrkan påbörjades 1696–97 enligt Tessin d. y.:s slutgiltiga ritningar. Som Gerhard Eimer visat har ett utkast av fadern legat till grund för ritningarna. Detta återges på Tyska församlingens i Karlskrona sigill. Tessin d. ä. hade 1680 fått kungens befallning att i samråd med Erik Dahlbergh göra upp en stadsplan samt utkast till stadens offentliga byggnader.⁸⁶ Enligt sigillet planerade man ett klocktorn över en av korsarmarna. Även vid Kung Karls kyrka hade man planer på ett klocktorn, men tanken övergavs 1691.

I Trefaldighetskyrkan i Karlskrona löper trådarna samman i Tessin d. ä.: och d. y.:s kyrkoarkitektur. Kyrkobygget i Karlskrona var aktuellt 1690, då man tog upp kollekt till arbetets utförande. Grundläggningen leddes av generalamiralen Hans Wachtmeister på kungens uppdrag.⁸⁷ Wachtmeister var Karl XI:s betrodd man, som svarade för uppbyggnaden av staden vid blekingekusten. Trefaldighetskyrkan i Tessin d. y.:s utformning kan närmast betraktas som Kung Karls kyrkas större och mera elegant utformade systerkyrka. Kupolen vilar här på tambur. Murarna är sirligt indelade av pilastrar och smyckas av festoner. Under studieresor i Italien hade arkitekten studerat kyrkor av Bernini och Fontana. Han hade utfört hundratals ritningar och prövade efter hemkomsten vilka former han hade användning för i sitt arbete. Plagiat var vid denna tid tillåtet, och därför igenkänner man former från den romerska kyrkoarkitekturen. Arkitekten använde de lånade formerna på ett väl avvägt sätt. Han söker inte originalitet utan harmoni, ändamålsenlighet och anpassning efter kyrkans roll. Därför får Trefaldighetskyrkan i flottbasen Karlskrona en annan karaktär än Kung Karls kyrka vid Karl XI:s kungs-

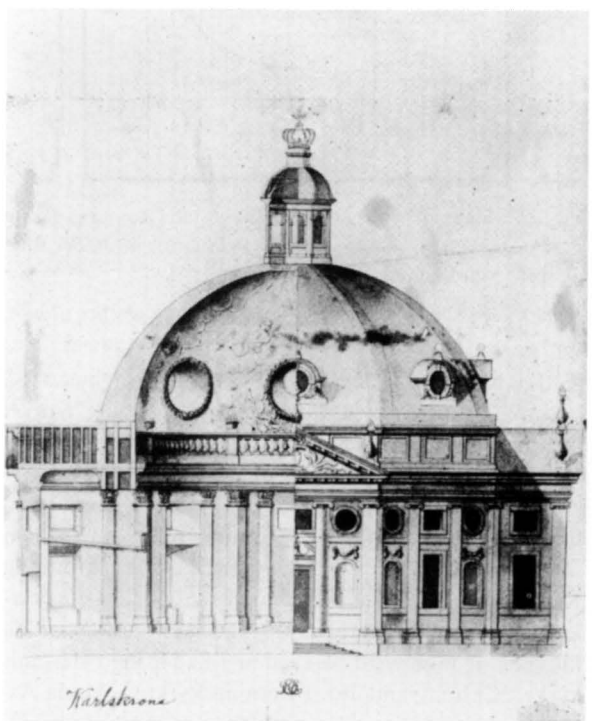
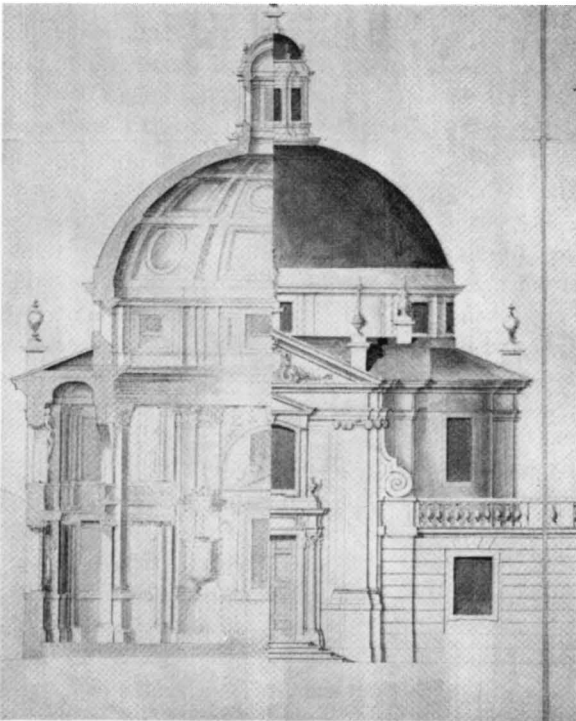
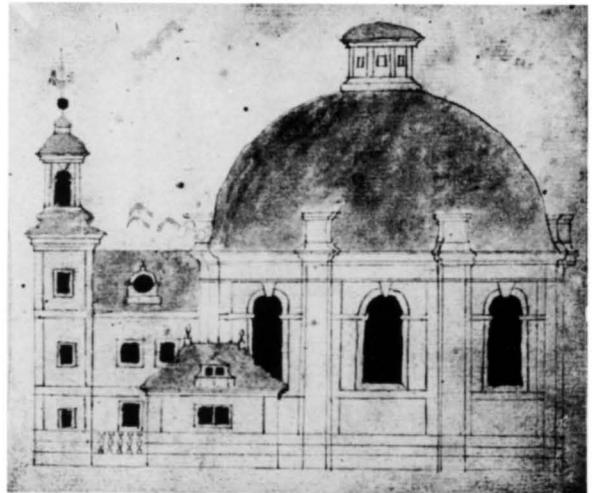
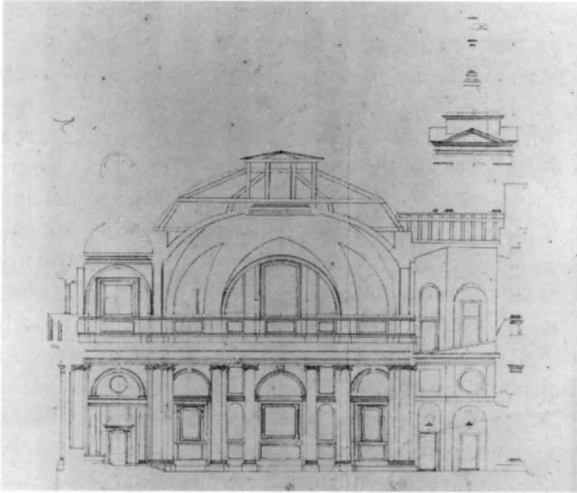

Fig. 36 a–d. Det går en röd tråd från Tessin d. ä.:s kupal kyrkor till den slutliga utformningen av Kung Karls kyrka på 1690-talet. – a. Finska kyrkan på Helgeandsholmen, 1660-talet (THC 8220, Nationalmuseum). – b. Järlåsa kyrka i Uppland (ULA). – c. Drottningholms slottskyrka (THC 4325, Nationalmuseum). – d. Trefaldighetskyrkan i Karlskrona, kopia efter ritning av Tessin d. y. ursprungligt utkast av Tessin d. ä. (ÖIÄ. RA.)

A scarlet thread links the domed churches of Tessin the Elder with the ultimate design of the Church of King Charles in the 1690s.

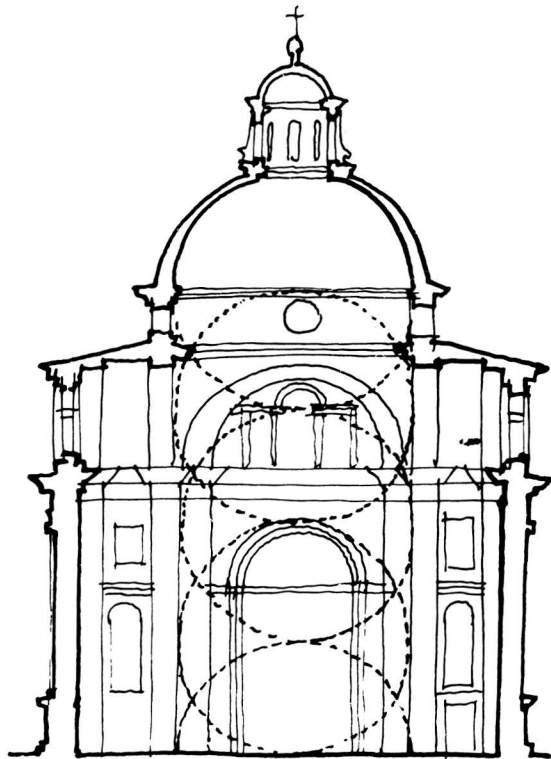

Fig. 37. Mitt emot drottning Kristinas bostad i Rom som Tessin besökte låg denna renässanskyrka, San Eligio degli Orefici, ritad av Rafael och Peruzzi. Efter De Simoni.

Renaissance domed church of San Eligio degli Orefici, Rome.

gård i Kungsör. Förslagen till kunglig gravkyrka på Norrmalmstorg och till kyrka i S:t Petersburg har en magnifik utformning med kupoler på hög tambur över mittrummet och rik utsmyckning av interiören.⁸⁸

Det är framför allt Bernini och Fontana som är Tessin d. y.:s läromästare. Genom drottning Kristina hade han fått kontakt med den åldrande Bernini. För drottning Kristina projekterade Fontana en oktagon kupolkyrka, infogad i en rektangulär byggnadskropp. Den vida kupolen är uppbyggd på tambur i likhet med Berninis kyrka i Castel Gandolfo. I Berninis kyrka S. Maria Assunta i Ariccia stiger däremot kupolen direkt från murarna utan förmedling av någon tambur. Detta gäller även de tidigaste projekten till Berninis utformning av S. Andrea al Quirinale i Rom.

Den återhållsamt utformade barockklassicismen i Sverige hade ofta förebilder i renässansen. På andra sidan Tibern mitt emot drottning Kristinas bostad i Rom, Palazzo Corsini, som Tessin besökte ligger en korsformad kupolkyrka S. Eligio degli Orefici. Kyrkan uppfördes 1516 av juvelerarna för deras skyddshelgon S. Eli-

gio. Arkitekter var Rafael och Peruzzi. Den stramt utformade renässansarkitekturen som särskilt präglar kyrkans interiör ger byggnaden en karaktär av enkelhet och stillhet (fig. 37).⁸⁹

Intresset för den klassiska arkitekturen tog sig även uttryck i studier av arkitekturteoretikers verk. En av 1500-talets arkitekturteoretiker i Italien, Sebastiano Serlio, har i sin *Architettura* två kupolkyrkor, den ena sexsidig den andra åttasidig, med stora pilastermotiv och kupol utan tambur. Betydelse för kyrkotypens allsidiga utformning har framför allt Andrea Palladio och den klassicistiska riktning som framfördes av honom i Italien och därifrån spred sig ut över Europa. Det palladianska samspelet med omgivningen och den klassiska arkitekturens rymdgestaltning – kupolen en bild av himlavalvet – har uppenbarligen inspirerat arkitekten vid utformningen av Kung Karls kyrka. I all sin enkelhet är kyrkan ett utsökt harmoniskt byggnadsverk, där delarna underordnar sig helheten. Utformningen överensstämmer med kungens eget sinnelag – ödmjukhet och enkelhet. Här förenas den klassiska arkitekturen med karolinsk enkelhet och fromhet. I Stockholms slottskyrka var det det kungliga enväldet som förhärligades och arkitekten fick stundom övertyga kungen om praktens nödvändighet.

Har den kyrkotyp som Kung Karls kyrka representerar fått efterföljare i senare tider? Som Krister Malmström visar i sin avhandling "Centralkyrkor inom svenska kyrkan 1820–1920" var det framför allt arkitekten Emil Langlet som under denna period skapade centralkyrkor med bl. a. Hedvig Eleonora och Katarina kyrkor i Stockholm som förebilder.

Kyrkans fullbordande och krigsutbrottet 1700

Kung Karls kyrka invigdes år 1700, men ännu återstod en del att fullborda vad interiören beträffar. Karl XI hade avlidit 1697, och detta innebar ett avbräck i byggnadsarbetet. Det stora nordiska krigets utbrott år 1700 betydde att stormaktstiden nu var förbi. Flera påbörjade byggnadsföretag avslutades i långsam takt. Slottskyrkan i Stockholms slott hade 1697 ödelagts av brand strax efter sin fullbordning. Domkyrkobygget i Kalmar avslutades några år in på det nya seklet. Vid Trefaldighetskyrkan i Karlskrona var det en period av stillestånd fram till 1703. Genom Hans Wachtmeisters ansträngningar lyckades man anskaffa medel, och kyrkan fullbordades och invigdes 1709. Fredrikskyrkan i Karlskrona skulle påbörjas 1699 enligt Tessin d. y.:s ritningar, men arbetet kom inte i gång. Det dröjde två decennier, innan kyrkan grundlades.

Vad betydde krigstiderna för slutförandet av Kung

Karls kyrka? Man kan i handlingarna följa svårigheter-
na att anskaffa material, bl. a. gips till kyrkans inre ut-
smyckning. Sannolikt har tidens knappa villkor bidragit
till interiörens sparsamma utsmyckning. Stuckutsmyck-
ningen begränsas nu till taklisten, läktarkonsolerna och
lanterninen. Enligt de italienska förebilderna skulle ku-
polen smyckas av målningar. Spår av kassettmålning
kan iakttas. I stället för Tessin d. ä.:s spel av ljus och
skugga fyllde Tessin d. y. kyrkorummet med flödande
dagsljus i enlighet med den evangelisk-lutherska kyr-
kans krav.

Flera omständigheter synes ha medverkat till kyrkans
slutliga utformning. Kungens önskemål att kyrkan skul-
le välvas med sten upprörde arkitekten som såg ur-
sprungstanken i sitt verk gå förlorad. Ett stenvälv kräv-
de murförstärkningar och högre tak. Han omformade
kyrkans övre partier och gav ett mjukt harmoniskt
linjespel åt det yttre och det inre. Bakom kyrkans ut-
formning ligger även kungens sparsamhet och sinne för
det rena och det enkla. Kyrkobygget slutfördes dessut-
om under bistra tider. De återhållsamma klassiska for-
merna ger Kung Karls kyrka en stämning av karolinsk
kyrkofromhet och svensk enkelhet.

Den evangelisk-lutherska kyrkans rumsgestaltning

Den av Tessin d. y. beundrade Bernini prisade en cen-
tral lösning av kyrkoplanerna. De geometriska former-
na och proportionerna, där delarna underordnar sig hel-
heten, speglar en harmoni, skapad av Gud. För Bernini
var den gudomliga närvaron i kyrkorummet väsentlig. I
den nordiska miljön filtrerades intrycken från den itali-
enske arkitekten. Harmonien och proportionerna finner
vi i Kung Karls kyrka. Kupolen över centralrummet tar
in himmelens ljus.

Centralkyrkan hade vid denna tid blivit accepterad
men i det inre behöll man traditionen med rörelserikt-
ning mot altaret. Altaret skall vara ett blickmål i rums-
dispositionen.

Konflikten mellan ändamålsenligheten och rummets
helighet präglade kyrkoarkitekturen under årtiondena
efter 1600-talets mitt. Tessin d. ä. presenterade i sina
projekt till Kalmar domkyrka allsidigt symmetriska pla-
ner med altaret och predikstolen i korsmitten. Senare
projekt speglar konflikten med de liturgiska kraven, och
altaret och predikstolen flyttas ut från centrum.⁹⁰ Arki-
tekten tvingades till kompromisser och nya lösningar.

Den praktiska funktionen stod i förgrunden efter kyr-
kolagen 1686, då kyrkan drogs in under den enväldige
kungens bestämmelser. Karl XI:s ställningstagande vid
inredandet av Katarina kyrka i Stockholm 1690 är in-

dressant som bakgrund till Kung Karls kyrka. Det ur-
sprungliga förslaget med centralt placerade liturgiska
funktioner av arkitekten Jean De la Vallée väckte mot-
stånd hos församlingen. Man vädjade till Karl XI att få
flytta altaret till den östra korsarmen. Sedan kungen vid
ett personligt besök hade gjort sig förtrogen med förhål-
landena på platsen, beviljades denna flyttning. Man
stannade för en kompromiss och placerade altaret så
långt fram mot korsmitten som möjligt.⁹¹

Tessin d. y. övertog projekt av fadern och arbetade
vidare med dem. Man hade under denna tid kommit
fram till en lösning av inredningens disposition, accepte-
rad av den evangelisk-lutherska kyrkan. Tessin d. y.:s
ritningar till Kung Karls kyrka visar att man från början
valt att placera altaret i öster. Det rektangulära fönstret
i östra korsarmens gavelmur är sålunda förstängt. Enligt
planen har altaret flyttats fram mot korsmitten, och ett
utrymme avdelats bakom altaret närmast gaveln. Fram-
för altaret är en fri yta sparad för nattvardsgästerna. För
predikstolen skisseras en alternativ placering, dels vid
en av pelarna som uppbar läktarna i norra korsarmen,
dels framskjuten i kyrkorummet. Den senare placering-
en synes ha skett med tanke på bänkinredningen på läk-
tarna i norra delen av kyrkan. Viktigt var att prästen
skulle ses och höras av alla. Centralrummet, läktarna
och södra korsarmen, mitt emot predikstolen fylls av
bänkar. Norra korsarmen är däremot förstängd av en
tvärmur och sannolikt avsedd som sakristia. Västra
korsarmen är planerad som ingångshall och öppen mot
kyrkorummet. Bänkarna i centralrummet är uppdelade
i två kvarter med en mittgång som leder fram till altaret.
Närmast koret är kungs- och drottningstolar symmet-
riskt placerade i vardera bänkkvarteret.

Bänkinredningen var en viktig del av kyrkans plane-
ring. Den nya stilens genombrott kom ungefär samtidigt
med att den kollektiva bänkinredningens princip fast-
slogs. Detta ställde nya krav på inredningen. Den prak-
tiska funktionen stod i förgrunden. Upprättandet av
bänkdelningslängder var en viktig angelägenhet för för-
samlingen.

Om man jämför med inredningen i samtida kyrko-
byggen som Kungsholms kyrka, finner man en motsva-
rande anpassning till den svenska kyrkans gudstjänsttra-
ditioner.⁹² Liksom i Kung Karls kyrka flyttades altaret
fram mot korsmitten, och ett utrymme bakom altaret
avdelades för sakristia och trappor. I såväl amiralitets-
kyrkan som interimskyrkan till stadskyrkan i Karls-
krona, båda invigda 1685, placerades altaret i östra kors-
armen men så långt fram mot korsmitten som möjligt.⁹³
Som regel valde man att placera altaret i öster. Även
rena centralkyrkor fick nästan alltid en längdaxel.

Den bild vi skapat oss om Karl XI:s person och gärning har skiftat, allteftersom forskningen förts vidare. För eftervärlden framstår han framför allt som den plikttrogne, rättrådige folklige monarken som värdade sig om allmogens bästa, dels som soldatkungen som byggde upp ett defensivt försvar i fredstid. Arbetet för en enhetlig luthersk bekännelsekyrka kulminerade under Karl XI:s tid med Kyrkolagen 1686. Kyrkoordningen gav den enväldige kungen styrande makt över kyrkan.

Hovpredikanten Olov Svebilus, senare ärkebiskop, hade hand om den unge kungens teologiska fostran.⁹⁴ Krigstiderna och de svåra ekonomiska problemen under de första påfrestande åren utvecklade hans religiösa livsyn. Den anknöt till tidens tankar om världens fåfänglighet och de eviga värdena. I dagboksanteckningarna tecknas kungens syn på de materiella tingen. Han föreskriver, att drottningens kista skall vara enkel och slät och "som hon intet var utaf detta verldsliga, utan åstundande den eviga kronan" skulle inga regalier läggas i kistan.⁹⁵

Karl XI såg sin gärning i ett större perspektiv. Makten var en gåva av Gud. Kungen var hans ställföreträdare, och det var folkets plikt att lyda honom. Både Karl XI och Karl XII var fyllda av nit om kyrka och kristendom. Karl XI försummade inte sin dagliga andakt. Dagboksanteckningarna berättar om, hur kungen besöker gudstjänsten i olika kyrkor.

Kungaparet hade även kontakt med kyrkomän som företrädde en personlig fromhet inom den lutherska ortodoxin. Genom sin hovpredikant Jesper Svedberg kom kungen i kontakt med denna innerligare religiositet.⁹⁶ Inte minst drottningen är känd för sin blida fromhet, kring henne samlades en vänkrets som gav ut andakts- och bönböcker.⁹⁷ Under sorgestämningen efter flera barns död i mitten av 1680-talet förstärktes kungaparets behov av detta fromhetsliv.

Karl XI:s kamp för enhet inom religionen kröntes av kyrkolagen 1686. Här bekämpades irrläror och fastställdes likformigheten i gudstjänsten som gällande lag. Kungen fick möjlighet att gripa in i församlinglivet. Kyrkobokföring föreskrevs i 1686 års kyrkolag. År 1689 utarbetade ärkebiskop Svebilus och biskop Svedberg en ny katekes.

Av stor betydelse för fromhetslivet blev den psalmbok Karl XI lät utge vid 1690-talets mitt. Psalmboken blev en verklig folkbok, som jämte katekesen var den kyrkliga litteratur som lästes och sjöngs i hemmen. Bibeln var däremot mera svårförståelig. Av betydelse för gudstjänstordningen blev den kyrkohandbok, som stadfästes 1693.⁹⁸ Intressant är att man i de tidigare bevarade

sockenstämmo- och visitationsprotokollen för Kung Karls församling kan följa, hur den nya kyrkoordningen fick sitt genomslag.

Organisationsarbetet inom kyrkan medförde en uppryckning av sockenstämman. Man sammanträdde mera regelbundet och förde ordentliga protokoll. Sammanträde hölls som regel i maj varje år, och stämmorna ökade efter hand i antal. Vid 1694 års majsammanträde i Kungsör beslöt man att inköpa såväl protokollsbok som böcker för deltagande i katekismiförhör och anteckningar om medel till de fattiga.⁹⁹

Kyrkoherden som var stämmans självklara ordförande svarade för luthersk undervisning och kyrkotukt. Vid ett prosteting i Kungsörs kapell 1694 erinrade prosteten om föreskrifterna i den nya kyrkoordningen. Före gudstjänsten hölls katekismexamen "på gången medh hela försambl. af d 5 huvudstycket som är Herrens Nattvard".¹⁰⁰ Efter förhöret betonade prosteten att man i anledning av kyrkoordningen skulle komma i rätt tid till predikan. Efter sammanringningen skulle församlingssmedlemmarna inställa sig i sina bänkar och "giöra sin Syndabekännelse och det med andacht och knäböyande för sin Herre och Gud".¹⁰¹ I protokollet beskrivs vidare gudstjänstordningen i tio punkter.

Sockenstämman hade också hand om sociala angelägenheter som fattigvård, skolväsen och kyrkotukt.¹⁰² Om kyrkotukten minner pliktballar och straffstockar i kyrkorna. Till Kungsörs kapells inventarier hörde en straffstock. År 1694 dömdes sålunda gossen Olof Månsson att sitta fyra söndagar i stocken.¹⁰³ Det utdömdes böter för försumliga kyrkobesökare. Bänktvister avgjordes gång efter annan på stämman.

Vid visitationer i kyrkorna av prosteten eller biskopen undersöktes kyrkobyggnadernas tillstånd. Samtidigt som församlinglivet aktiverades, började man att tänka mer på själva byggnadernas underhåll. Efter reduktionen hade adelns bidrag till kyrkorna uteblivit. Nu fick församlingssmedlemmarna i större utsträckning hjälpa till med dagsverken och sammanskott till kyrkoreparationer. Karl XI bidrog ofta med medel till kyrkans underhåll. Hans kyrkobesök gällde såväl predikan enligt den rena läran som uppsikt över kyrkobyggnadens värdiga utformning. Haquin Spegel lovordar i sin kyrkohistoria kungens iver att bygga nya kyrkor och försköna de gamla.¹⁰⁴

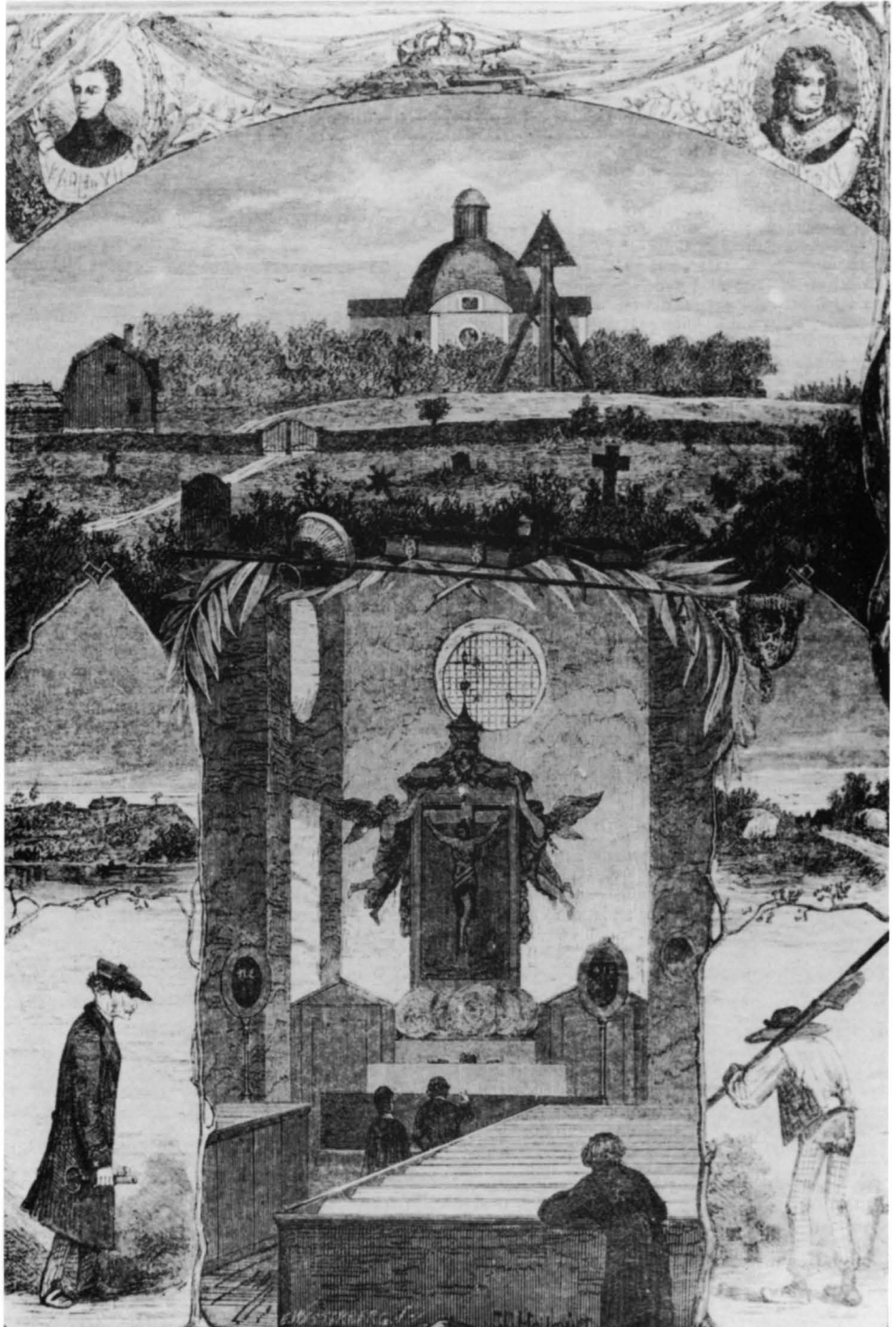

Fig. 38. Kung Karls kyrka, 1800-talets slut. Målning av historiemålaren Carl Gustaf Hellquist, född 1851 i Kungsör och bl. a. mästare till Sten Sture d. y.:s död, Nationalmuseum. Foto Ragnar Widén, Kungsör.
Painting of the Church of King Charles, late 19th century.

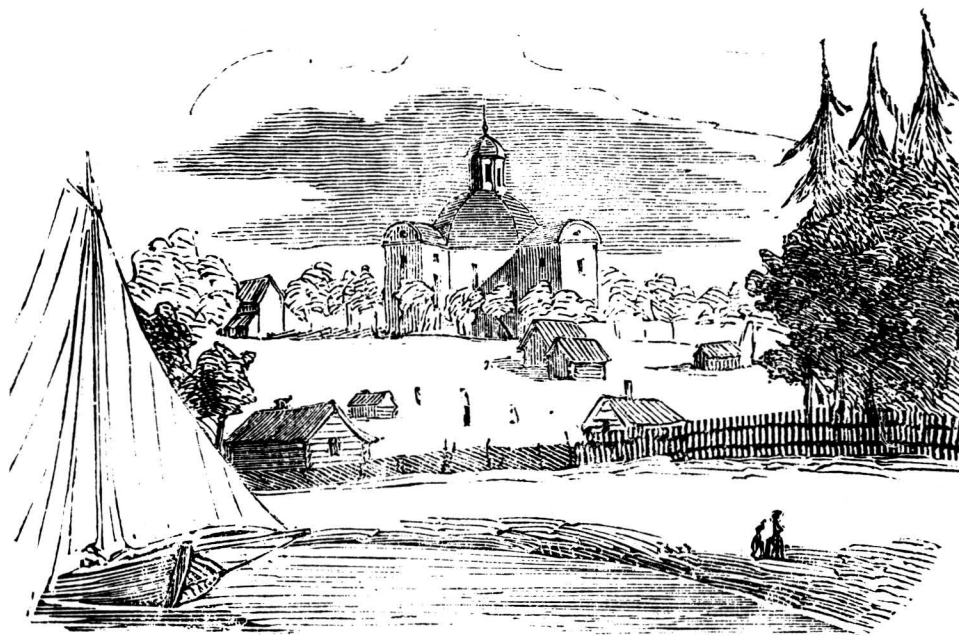

Fig. 39. Kyrkan var ännu 1862 omgiven av enkel bebyggelse. Teckning 1862. Foto KB.

Drawing of the church and its surroundings, 1862.

Fig. 40–41. T. h. Kung Karls kyrka vid slutet av 1800-talet. Äldre foton, avfotograferade av Ragnar Widén, Kungsör.

The church at the end of the 19th century. Right.

Restaureringar

1700-talet

Kyrkans yttertak som var beklätt med järnplåt vållade bekymmer redan under byggnadstiden. Även under 1700-talet förorsakade det plåttäckta yttertaket som var otätt mycket arbete. År 1733 besiktigades sålunda plåttaket av äldermannen för plåtslagarämbetet i Arboga och rikskollekt upptogs till kyrkans underhåll (Domkap. E 3: 65). År 1752 ägde ännu en besiktning rum och kyrkans tak reparerades följande år (KI: 1). Efter en större reparation oljemålades plåttaket. Vid 1700-talets slut var taket målat med rödfärg och vitriol (KI: 2). Av framtagningsprov kan man sluta sig till kyrkans övriga färgsättning vid denna tid. Ett lager i guldockraton på väggfälten och varmt grå ton på lister och omfattningar framtoogs, som nämnts, 1936 och kan hänföras till denna period. Ytterdörrens träpanel ströks vid samma tid med grå oljefärg (KI: 2 1772).

1800-talet

Under följande århundrade är väggfälten målade i blekare gula nyanser och plåttaket svartmålat. År 1822 ströks sålunda yttertaket med kimrök och hampolja, efter det att taket till 3/8 belagts med ny plåt (KI: 2). Yttertaget

krävde reparationer, alltsedan 1800-talets början. Kyrkan under 1800-talets andra hälft återges på målningar av Carl Gustaf Hellquist, född 1851 i Kungsör, professor vid Konstakademien i Berlin 1886, död 1890 (fig. 38, 42).

Västra korsarmen som ursprungligen var öppen mot kyrkorummet avskildes 1881 med en plankvägg under orgelläktaren till en förhall med två trappor upp till läktarna. Interiören kalkmålades. Yttermurarna skrapades, lagades och vattrevs. Listverk och sockel rengjordes (vis.prot. 1881). År 1891 insattes kaminer i norra och södra korsarmarna. På en uppmätning av kyrkan av Agi Lindegren 1897 är förhallen och kaminerna markerade. Norra och södra korsarmarna är fyllda med bänkinredning och en sakristia avskild av en vägg bakom altaret. På uppmätningen av exteriören kröns lanterninen av en kunglig krona som uppsattes till 200-årsminnet av Karl XI:s död 1697 (fig. 18 a).

1900-talet

År 1920 genomfördes en restaurering av kyrkans inre enligt ritningar av arkitekt Gustav Holmdahl vid Byggnadsstyrelsen med ingenjör O. Görtz som kontrollant

Fig. 42. Målning av kyrkan vid slutet av 1800-talet. Av Carl Gustaf Hellquist, jfr fig. 38. Foto: Ragnar Widén, Kungsör.

Painting of the church at the end of the 19th century.

(fig. 54). Bänkinredningen ombyggdes, och nya bänkar insattes på läktarna i norra och södra korsarmarna. Golvet i kor och sakristia höjdes några trappsteg över det övriga golvet. Nytt trägolv inlades i kor och sakristia och kalkstensgolvet i kyrkorummet justerades. Spiraltrappor till läktarna byggdes i norra och södra korsarmarna. Elektrisk belysning installerades. År 1925 anskaffades nytt orgelverk med bibehållande av fasaden från 1862.

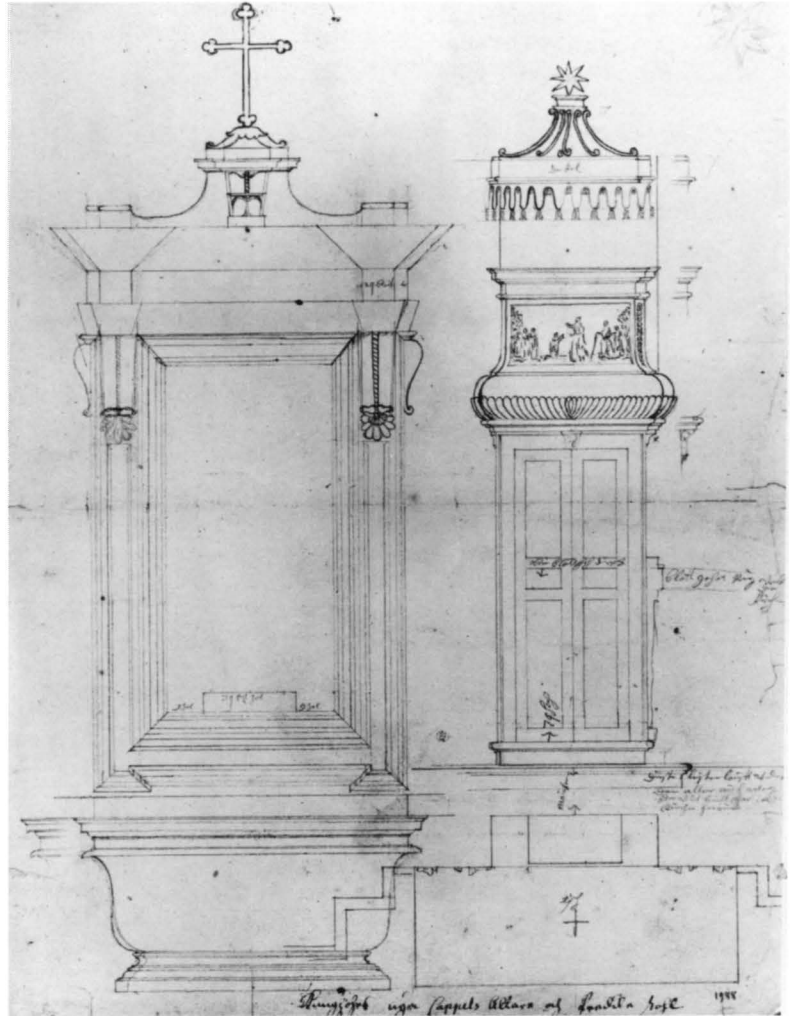
En genomgripande restaurering av såväl kyrkans yttre som inre ägde rum åren 1957–58 enligt ritningar av arkitekterna Sven Söderholm och Carl Hampus Bergman. Man eftersträvade öppenhet och genomsiktighet. Plankväggen mellan förhallen och kyrkorummet ersattes av ett glasparti. Väggen mot sakristian bakom altaret bortogs. Ny sakristia med skåp för textilier, bönekammare, kapprum och toalett inreddes i ett utrymme under altaret. Korpartiet utökades. Dopkapell inreddes i södra korsarmen och musei- och musikrum i norra korsarmen. Båda korsarmarna kan avstängas med skjutbara, genombrutna grindar av trä.

Vid restaureringen eftersträvade man, att nytillverkade delar skulle "utformas modernt". Spiraltrappor av gjutjärn i norra, södra och västra korsarmarna utfördes i stället för de tidigare trapporna. Ny trappa av svart, mattlackerat järn, belagd med mjuk matta, ersatte den tidigare trappan upp till predikstolen. Exteriören återfick sin ursprungliga röda färgton, med lister och omfattningar målade i grått, svartmålat plåttak och kopparklädd lanternin med förgylld krona. Den tidigare kyrkporten av trä ersattes av pardörrar i ett högt gallerverk av smidesjärn och glas. Den nya kyrkporten tillverkades av fabrikör G. Nilsson, Kungsör. Elektrisk uppvärmning installerades. Blyinfattade fönster reparerades med gammalt glas. Trädbeståndet på kyrkvallen gallrades.

År 1986 ersattes spiraltrappan av järn i förhallen av en mera bekväm trappa av trä. Toalett installerades i förhallen.

Fig. 43. Arbetsritning till altare och predikstol enligt förslag av Tessin d. y. THC 1988, Nationalmuseum.

Working drawing of altar and pulpit, after a design by Tessin the Younger.

Inredning och inventarier

Hur var Tessin d. y.:s ritningar utformade vad inredningen beträffar? Hur svarade arkitektens idé mot genomförandet? Sektionsritningen till kyrkan i dess ursprungliga version ger oss föga upplysning om inredningen. Här markeras endast läktarna, uppburna av smala kolonner (fig. 22). En arbetsritning till altaruppsats och predikstol, THC 1988, är emellertid bevarad (fig. 43). Altaruppsatsens ramverk är rikt profilerat kring ett nischformat mittparti. Överstycket med socklar för skulpturer kröns av ett kors; i övrigt har ramverket sparsam utsmyckning. Predikstolskorgen smyckas av en relief, som synes framställa Bergspredikan. Det baldakinformade ljudtaket kröns av en stjärna. Den strama utformningen ansluter sig till interiören med dess rena harmoniska former.

På Tessins planritning är altaret framskjutet mot korsmitten (fig. 22). Det sparsamma ljuset från den låga, åttasidiga lanterninen betonar rummets centralform, men detta motvägs av rörelseriktningen mot altaret. Reformationen betydde en ny uppfattning av altarets betydelse. Nattvarden var en gemenskapshandling och det mynnade ut i en kollektiv gudstjänstform. Till ämne för altaret valde Tessin Kristus i Getsemane, som han funnit vara det sannaste uttrycket för det protestantiska nattvardsbordet.¹ Han hade emellertid även arbetat med andra motiv. En skiss visar sålunda Marie himmelfärd.²

Enhetlig bänkinredning markeras på Tessins planritning till kyrkan (fig. 22). Bänkinredningen var viktig i det protestantiska kyrkorummet, och planen synes ha

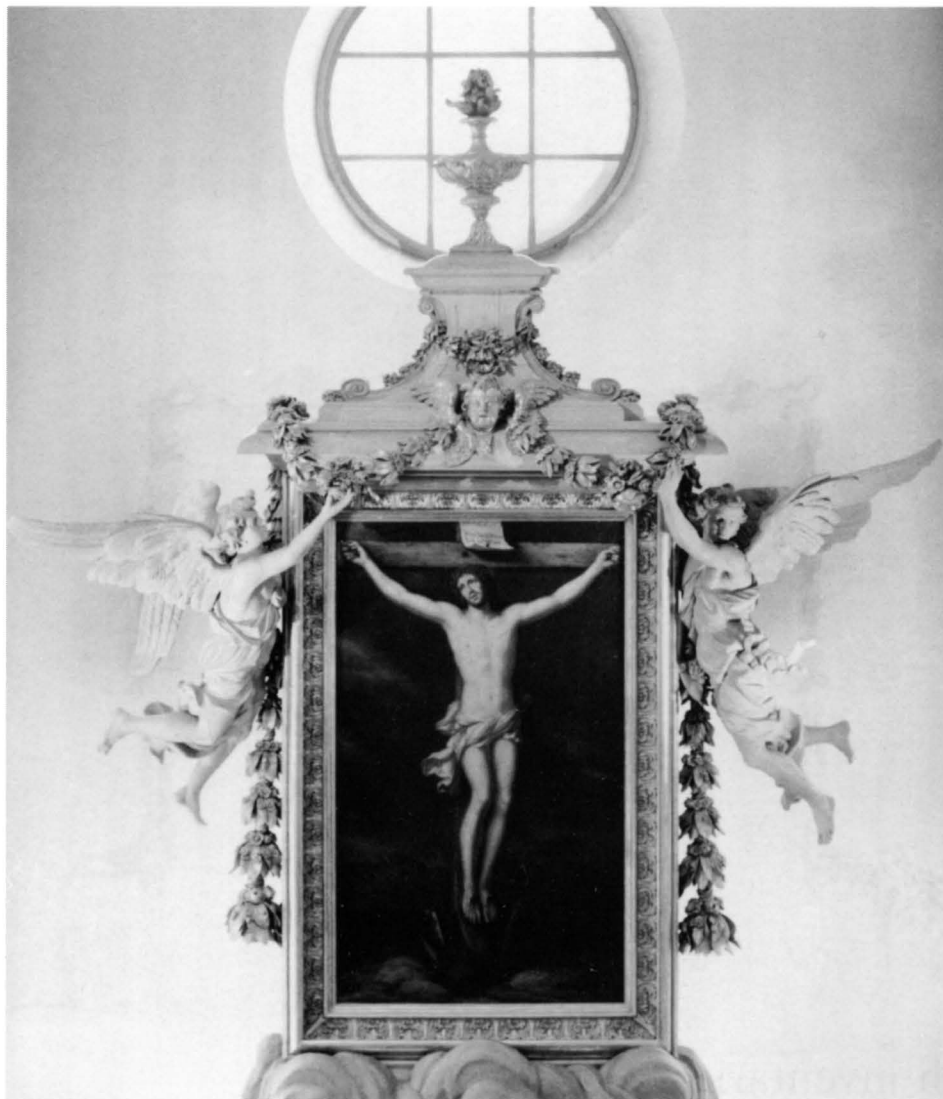

Fig. 44. Altaruppsats, ritad av Tessin d. y. Skulpturarbete av Burchard Precht. Oljemålningen, Kristus på korset, är utförd av D. K. Ehrenstrahl 1692. Foto 1990.

Altarpiece, carving by Burchard Precht, oil painting by D. K. Ehrenstrahl.

Fig. 45. Ängel skulpterad av Burchard Precht. Detalj av altaruppsatsen. Foto 1990.

Angel carved by Burchard Precht, detail of the altarpiece.

upprättats med tanke på kyrkans inredning. Kontrakt om bänkinredningen upprättades 1696 (se nedan). Bänkinredningen är uppdelad i två kvarter med manfolksbänkar i söder och kvinnfolksbänkar i norr. Närmast koret markeras i vardera kvarteret särskilda bänkar för kungen och drottningen.

När planerna genomfördes, ändrades som nämnts takformerna, och en kupol välvdes över centralrummet. Samtidigt synes kravet på kyrkans utsmyckning ha ökat. Läktarna uppbärs av snidade konsoler i överensstämmelse med läktarna i Karl XI:s slottskyrka. Altarets ramverk får rikare utsmyckning (se nedan). Ännu 1698

saknades emellertid altartavla, predikstol och golvsten. Interiörens färdigställande tog lång tid och skedde efter kungens död under kärvare villkor. Från Stockholms slott överfördes slottskyrkans predikstol, som räddats undan branden. Som altarmålning använde man sig av en tidigare målning av Ehrenstrahl.

Altaranordning

Altaruppsats bestående av en oljemålning, infattad i ett ramverk av snidat, målat och förgyllt trä (fig. 44). Oljemålningen på duk framställer Kristus på korset och är signerad av David Klöcker Ehrenstrahl 1692. Tavlan är

Fig. 46. Altaruppsatsens övre del med skulpturverk av Burchard Precht. Foto 1990.

Upper part of the altarpiece.

infattad i en förgylld profilerad ram med bladornament i relief. Ett gråmålat överstycke med svängda sidor upp-bär ett eldfat och smyckas av voluter och förgyllda blomstergirlander, hållna av stora svävande änglar i rundskulptur, vitmålade som marmor. I centrum av överstycket ett förgyllt änglahuvud i hög relief; nedanför oljemålningen molnformationer.

Altarbordet, utfört samtidigt med altaruppsatsen, har formen av en sarkofag med kraftiga kannelerade voluter i hörnen. Som altarring tjänstgör en rak balustrad, öppen mot kyrkorummet, tillkommen vid restaureringen 1957–58. Knäfallet är klätt med blå plysch.

Ett äldre fotografi visar altaret före restaureringen 1957–58, då en vägg avskilde sakristian bakom altaret

från kyrkorummet.³ På ömse sidor om altaret fanns ingångar till sakristian. Altarringen utgjordes av en rak, spegelindlad barriär.

Altaruppsatsen med dess sarkofagformade altarbord är utfört enligt en bevarad ritning av Nikodemus Tessin d. y., THC 1987 (fig. 47). År 1697 utbetalades 300 dlr smt till Burchard Precht, som svarade för bildhuggeri på ramverk och altarbord.⁴ Precht utförde på 1690-talet arbeten i Stockholms slottskyrka enligt Tessins ritningar, bl. a. till altaruppsatsen, predikstolen och kungsstolarna och statyer mellan kolonnerna i kyrkan (predikstolen överförd till Kung Karls kyrka).⁵

Tessin d. y. ritade 1691 på änkedrottning Hedvig Eleonoras uppdrag altaruppsatsen i Kolbäckes kyrka invid

Fig. 47. Ritning till altaruppsatsen av Tessin d. y., 1690-talet. THC 1987. Nationalmuseum.

Drawing for the altarpiece by Tessin the Younger, 1690s.

Fig. 48. Predikstolen, ursprungligen utförd för Karl XI:s kyrka i Stockholms slott. Foto 1990.

The pulpit, originally made for King Charles XI's Church at Stockholm Palace.

Fig. 49. Predikstolskorgen med snidat, förgyllt lövverk av Burchard Precht. Foto 1990.

Body of the pulpit, with carved, gilded foliage by Burchard Precht.

Strömsholms slott.⁶ Vid samma tid tillkom altaruppsatsen i Karl XI:s slottskyrka.⁷

Predikstol

Predikstol av snidat, målat och förgyllt trä, ursprungligen utförd för Karl XI:s slottskyrka (fig. 48). Predikstolen består av korg, stående på ett femsidigt sockelparti med trappa upp till predikstolskorgen. Korgen är oregelbundet bruten i fem fält med bågformigt framskjutande mittparti. Fälten smyckas av förgyllt, snidat band- och lövverk; på mittpartiet med i lövverket inkomponerat eldfat (fig. 49). En trappa av svart, mattlackerat järn med enkel handledare tillkom vid restaureringen 1957–58.

Det mångsidigt brutna ljudtakets är rikt profilerat och smyckas med bård av förgyllt lövverk. Predikstolen är målad i grått med förgyllda detaljer. Ljudtakets kröns av en himmelsglob med förgylld krona. Ljudtakets undersida har snidad meanderbård och förgylld strålsol med duva i rundskulptur. Globen är målad i svart med figurframställningar i guld av stjärnbilder (fig. 50 a–b).

I en uppsats i Fornvännen 1958 redovisar David Norrhammar upptäckten, att predikstolen är identisk med Karl XI:s slottskyrkas, förfärdigad 1690–91. Predikstolen skyntar på ett kopparstick av J. V. De Aveelen 1702 i Sueciaverket (fig. 51). En ritning av Tessin d. y. till slottskyrkans predikstol visar, att vissa förändringar

gjorts vid utförandet. Bl. a. har ljudtakets överdel med dess himmelsglob tillkommit. Predikstolens utsmyckning med förgyllt lövverk har liknande utformning som fälten med lövverk under slottskyrkans fönster. De är snidade av Burchard Precht med snickarverk av Hans Herman Steyerwald.⁸ Den krönande himmelsgloben är utförd i hovsnickaren Simon Baumans verkstad och uppsattes i december 1694.⁹ Hans specialitet var att förfärdiga modeller till byggnader och arkitekturdetaljer. Det är ej känt, vem som är upphovsman till globens stjärnbilder. I slottskyrkan verkade Sylvius och Ehrenstrahl, som svarade för huvudparten av kyrkans målningutsmyckning.¹⁰

Den 27 mars 1694 skrev Karl XI till statskontoret efter medel till predikstolen. Han begärde 400 dlr smt som skulle tillställas Tessin.¹¹ Som nämnts förelåg en ritning till predikstolen i Kung Karls kyrka (fig. 43). Precht snidade altaret 1697 men hann inte utföra predikstolen detta år. Karl XI:s död och slottsbranden våren 1697 innebar ett avbräck i åtskilliga arbeten. I maj 1698 påminde landshövding Gustaf Cronhjelm om att såväl altartavla som predikstol saknades i Kungsörs kyrka.

Följande år är emellertid slottskyrkans predikstol som räddats undan branden uppsatt i Kungsörs kyrka. David Norrhammar redovisar i sin uppsats om predikstolen, att denna i samband med överflyttningen till Kungsör till väsentliga delar har ombyggt.¹² Vid en undersökning

Fig. 50 a–b överst t. v. Ljudtaket kröns av en himmelsglob med figurframställningar av stjärnbilder i guld mot svart botten. Utförd 1694 i hovsnickaren Simon Baumans verkstad. Foto 1990.

The sounding board is surmounted by a celestial globe with figurative depictions of stellar constellations done in gold against a black ground.

Fig. 51 nederst t. v. Karl XI:s kyrka i Stockholms slott, förstörd av brand 1697. T. h. predikstolen, räddad undan branden och överflyttad till Kung Karls kyrka. Gravyr i Sueciaverket. KB.

King Charles XI's Church at Stockholm Palace, destroyed by fire in 1697. The pulpit, right, is now in the Church of King Charles.

Fig. 52. Interiör med predikstolen före förändringen 1957–58. Foto: Iwar Andersson, 1942. ATA.

Interior in 1942, showing the pulpit before it was altered in the 1950s.

visade det sig, att predikstolen bestod av en ursprunglig del och en tillbyggd. Korgens främre del är ett självständigt helt, senare utbyggt med två sektioner och en trappa. Ljudtaket med överstycke och himmelsglob är i sin helhet bevarat och återges i Sueciaverket.

Predikstolen placerades i Kung Karls kyrka liksom i slottskyrkan framför ett fönster. I Kung Karls kyrka drogs emellertid predikstolen in i kyrkorummet. Den tillbyggdes av Simon Bauman som i november 1699 fick betalt för detta arbete. Förgyllaren Jeremias Rieger erhöill i december samma år betalning för arbete på altaret och predikstolen samt för strykning med "Lijmfärgan" av läktarna och trapporna. Tessin använde Rieger inte

blott för arbete med förgyllning utan även för finare målning. Precht kompletterade predikstolen med snidat förgyllt lövverk i de tillbyggda delarna och erhöill i mars 1701 betalning för detta arbete.¹³

Vid restaureringen 1957–58 togs en del av predikstolens tillbyggnad bort. Två fält från korgen förvaras på ett bord i norra korsarmen. Predikstolens tidigare utformning med trappa i dess pelarlika underdel framgår av fotografier av Iwar Anderson 1942 (fig. 52). Ljuset från fönstret bakom predikstolen dämpas nu av en gles vävnad i svag guldton, ritad av Dagmar Lodén och vävd av Alice Lund vid restaureringen 1957–58.¹⁴

Timglas

Ett timglas för fyra glas i metallställ på ståndare av snidad och förgyllt trä är fäst vid predikstolskorgen (fig. 53). Krönt av förgylld, snidad stjärna. Höjd 75,5 cm. År 1712 beslöt man inköpa ett timglas i Stockholm samt förfärdiga en snidad ståndare (KI: 1).

Bänkinredning

Bänkinredningen är sluten och indelad i två kvarter i centralrummet å ömse sidor om en mittgång. Bänkarnas nuvarande utformning härrör från restaureringen 1920, då den äldre bänkinredningen ombyggdes enligt ritningar av arkitekten Gustav Holmdahl.¹⁵ De äldre bänkgavlarna med dörrar och gångjärn bibehölls. Bänkarna i centralrummet försågs med dörrar även mot sidogångarna. Ryggarna tillbakalutades och sittbräderna breddades. Till läktarna tillverkades nya bänkar. Bänkgavlar och dörrar är målade i olika toner av grått; fyllningar i ljusare grått (fig. 54).

I dopkapellet står lösa stolar, uppställda i halvcirkelform framför dopaltaret (fig. 17 b). I norra korsarmen, använd som musikrum, och längs väggarna i centralrummet finns även lösa stolar.

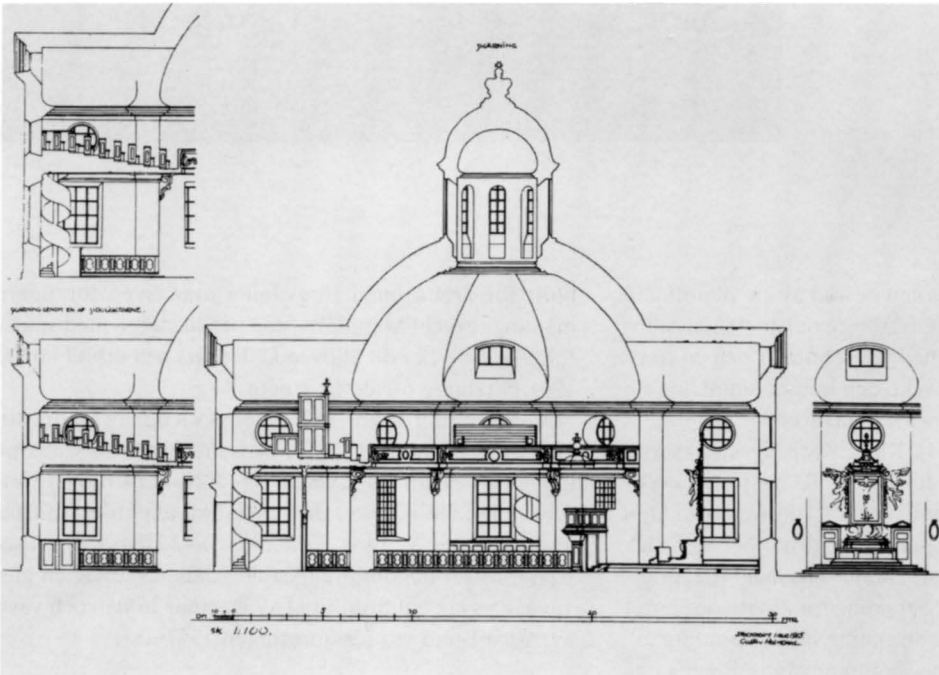

Fig. 53. Timglas, inköpt 1712. Foto 1990.

Hourglass, purchased in 1712.

Fig. 54. Restaureringsförslag av Gustaf Holmdahl 1915. Förändring av bänkinredningen m. m. ÖIÄ, RA.

Restoration scheme, 1915, with alterations to the pew furnishings.

Fig. 55. Orgeln, byggd 1963 av orgelfirman Grönlund i Gammelstad. Foto 1990.

The organ, built in 1963.

Karl XI skrev i juni 1696, att bänkarna snarast skulle förfärdigas.¹⁶ Den 19 juni upprättade man kontrakt med snickaren Herman (Sterke?) om bänkinredningen i Kung Karls kyrka.¹⁷ Gångjärn och gångjärnsbeslag tillverkades i Stockholm.¹⁸ Tessin följde i juli upp arbetet med kyrkans inredning på platsen och erhöll från Stockholm prov på gångjärn till bänkarna (se bilaga 3). På Tessins plan, THC 1230, är särskilda bänkar markerade för kungen och drottningen längst fram vid koret å ömse sidor om mittgången (fig. 22). Vi känner inte närmare till dessa bänkars utformning. Särskilda kungastolar upptas emellertid i bevarade bänklängder, den tidigaste från 1770.¹⁹

Arbete med bänkinredningen pågick samtidigt i Karl XI:s slottskyrka. Snickararbetet utfördes av Hans Herman Steyerwald och Georg Haupt. För beslagen svarade konstsmeden Matthias Kesemacher.²⁰ Snickaren ”som widh

Kongsörs Kyrckja uppå Bänkarne haar arbetat” engagerades i december 1696 för den stora timmerbyggnad på kungsgården som uppsattes på det gamla kungshusets plats (se ovan).²¹ En ”Prästestohl” förfärdigades 1726 av Mäster Gabriel (LI: 3).

På den äldsta planen över kyrkan är centralrummet och södra korsarmen fyllda av bänkar. I västra korsarmen finns smala bänkkvarter å ömse sidor om en bred mittgång (fig. 22). Bänkinredning fanns även på läktarna som löpte runt centralrummet. På en plan av kyrkan från 1891 finns även bänkinredning i norra korsarmen, tidigare sakristia. Halva västra korsarmen upptas av en förstuga. Under befolkningsökningen på 1700-talet blev det trängsel i kyrkorummet och man stod även i läktartrapporna. Bänklängder är bevarade bl. a. från 1770, 1799, 1814, 1840.²² Bänklängden från år 1799 upptar främst ”Kongl Mayts ägen Stol” och Kongl: Svitens”

Fig. 56. Från orgelns nedre listverk fram-springer metallpipor vågrätt ut från fasaden. Foto 1990.

Detail of the organ.

stol. Därefter följer bänkar för kungsgårdens folk som stallmästare, jägarstaten, gårdsfogde, vakt- och stallpersonal, färjkarlar, kläddräng m. fl. (bänk 16). Följande bänkar upptas av olika gårdar, komministern, hantverkare som skräddare, smeder, snickare samt soldater. Bänkar på läktaren över stora gången hade bl. a. tilldelats stallmästare och fodermarsk. Övriga bänkar på läktarna nyttjades framför allt av tjänstefolk och yngre kyrkobesökare.

Läktare

En högt belägen läktare är uppbyggd runt kyrkorummet med undantag för en öppning mot koret (fig. 14–19). Läktarbarriären är målad i grått med listverk i gult. Mittpartiet av varje sida markeras av en rundel. Läktarna uppbärs av snidade gråmålade konsoler, dekorerade med lövverk (fig. 26).

Läktarbyggnaden synes ha utförts 1696 av slottsbyggmästaren Hans Möller, som den 3 februari anlände till Kungsör med sex timmermän ”at förfärdiga det timmerarbete som ännu uti den beynte Nya Kiörkja åter

står”.²³ Möller arbetade parallellt i Kung Karls kyrka och med den stora timmerbyggnad på kungsgården som skulle ersätta gamla kungshuset (se ovan).

Orgel

Orgeln byggdes 1963 av orgelfirman Grönlund i Gammelstad. Den har 18 stämmor, fördelade på två manualer och pedal (fig. 55–56). Orgelfasaden består av ett högt mittparti och lägre sidopartier med metallpipor samt höga flyglar med träpipor. Från det nedre listverket framspringer metallpipor vågrätt ut från fasaden. En kororgel med fyra stämmor, byggd av orgelfirman Grönlund, tillkom samtidigt med den större orgeln.

Ett tidigare orgelverk med bibehållande av den äldre fasaden från år 1862 byggdes 1925 av den tjeckiska firmen Gebrüder Rieger in Jägerndorf, som på 1920-talet byggde åtskilliga orglar i Sverige. Verket hade 20 stämmor, två manualer med åtta stämmor vardera och pedal med fyra stämmor. Det ersatte ett orgelverk från 1862 med åtta stämmor. En kopia av ritningen till orgelfasaden förvaras i ÖIA (fig. 57, 58). Orgelfasaden bestod av

Fig. 59. Detalj av dopfunten fig. 61. Locket kröns av sittande putto. Foto 1990.

Detail of the lid of the font, with seated putto.

Fig. 60. Nummertavlor från 1700-talet, sannolikt anskaffade till den nybyggda kyrkan. Foto ATA.

Hymn boards, 18th century.

ett högt rundbågigt mittfält. Två lägre omgivande fält flankerades av pilastrar, uppbärande ett listverk krönt av eldurnor. År 1759 omnämns, att ett nytt orgelverk skall anskaffas (st. prot.).

Nummertavlor

Två ovala nummertavlor med svart sifferfält och förgyllt snidad ram, krönt av kunglig krona, är uppsatta på ståndare i norra och södra bänkkvarteren (fig. 16, 17 a). Höjd 109, bredd 71,5 cm. Gåva 1844, förfärdigade av pastor Erik Jansson, skolmästare 1828–41 (inv.).

Två rektangulära nummertavlor av gråmålat trä med enkel profilerad ram och triangulärt överstycke, smyckat av strålsol, är uppsatta i dopkapellet och i norra korsarmen (fig. 60). Sifferfältet är genom tvärgående målade inskrifter: "För Predikan" och "Efter Predikan" delat i två fält. Höjd 63,5, bredd 42,5 cm. Torde vara identiska med de nummertavlor som omnämns i handlingarna under 1700-talet. År 1724 fick sålunda Mäster Anders Målare betalt för arbete på nummertavlorna (LI: 3).

Dopredskap

Dopfunten av snidat, målat och förgyllt trä (fig. 59, 61). Rund sockel på kulfötter med runt kanten snidad bladkrans. Den uppåt avsmalnande sockeln är dekorerad med stora snidade akantusblad. Skaftet med stor vulst har snidad blad- och akantusdekor. Oval skål med lock, dekorerat med snidade akantusblad och krönt av sittande putto med ländskynke. Höjd med lock 132 cm. Gråmarmorerad med skulpterade och snidade delar, förgyllda.

Dopfunten är donerad 1703 av Elsa Gutermuth till minne av hennes 1702 avlidne make kungl. sekreteraren Celestin Gutermuth, som var informator för prinsessorerna Hedvig Sofia och Ulrika Eleonora.²⁶ Sannolikt utförd i Burchard Prechts eller Caspar Schröders verkstad.²⁷

Dopfunten är uppställd i södra korsarmen som inreddes till dopkapell vid restaureringen 1957–58. Framför det östra fönstret är uppsatt en altarskiva av marmor och en knäfallspall. I fönstret har placerats ett silverkors, ritat av konstnären Nils Aron Berge som även komponerat ryamattan (se nedan). Tidigare stod dopfunten framför altaret mellan två geridoner.

Dopfat, ovalt, av delvis förgyllt silver i drivet arbete (fig. 62). Brättet är dekorerat med frukter, blad, blommor och fåglar. I bottenfältet framställs en herdescen i ett idylliskt landskap. Dekoreringen är utförd i hög relief med omväxlande förgyllda, blanka och matta ytor. På undersidan är graverat: "Caelestin Fredrich Gutermuth

Fig. 61. Dopfunten av snidat, målat och förgyllt trä, gåva 1703. Sannolikt utförd i Prechts eller Schröders verkstad. Foto 1990.

Baptismal font of carved, painted and gilded wood, donated 1703.

Elsa Gutermuth Ao 1703 19 April Detta skiaenekt til Kongsöhrs Kyrckia. Waeger 4 Marcker." Enligt stämpel på brättet är fatet tillverkat av guldsmeden Johan Schenk i Stockholm år 1700. Längd 62, bredd 51 cm. Det är ett s. k. presenterfat, ursprungligen avsett till prydnadsföremål. Det skänktes av Elsa Gutermuth samtidigt med dopfunten att användas som dopfat, stående på funten.

Fig. 62. Dopfat av silver, gåva 1703. Ursprungligen profant, s. k. presenterfat. Foto Ragnar Widén, Kungsör.

Silver baptismal dish, donated 1703. Originally for secular use.

Fig. 63. Dopskål av silver, tillverkad 1694 av guldsmeden Ferdinand Sehl d. ä., Stockholm. Foto Ragnar Widén, Kungsör.

Silver baptismal bowl, 1694.

Dopskål av silver (fig. 63). Rund skål på rund, profilerad fot. Platta handtag med gjutna och ciselerade bladornament omkring ett slätt kartuschfält. På skålen graverad inskrift: "Denna dop Skåål är giord aff een lijten Kanna som Wägde 40 lod, som Erich Olson Barck gaff i / Testamente efter sin förra Hustru Sal. Kerstin Olls Dotter 1678.

Dett öfriga silfret / är betalt aff dee 100 Rdr Som Sal. Erich Olson till Kongsöhrs / Kyrckia Testamenterat / Hwilka aff hans Effterlefwerska / Hustru Anna Knuts Dotter Utgaffs 1694 den 30 Septemb." Höjd 10,5, diameter 31, största bredd 46,5 cm. Enligt stämplrar tillverkad 1694 av Ferdinand Sehl d. ä., Stockholm.

Fig. 64. Kalk av förgyllt silver, tillverkad 1704 av Johan Dragman, Arboga. Foto Ragnar Widén, Kungsör.

Silver chalice, 1704.

Dopvattenkanna av silver, slät. Enligt stämplars tillverkad av Georg Gustafsson 1974. Inskrift under botten: "Gåva av Kung Karls Kyrkliga Syförening 1974./ Psalm 186." Höjd 27 cm.

Nattvardskärl

Kalk av delvis förgyllt silver (fig. 65). Rund, bukig fot, skaft med nod och hög, bägarformig cuppa. Runt foten och cuppans nedre del är pålödd en spetsmantel med blom- och bladmotiv. Graverad inskrift under botten: "V: 83½ l. Carls kyrka". Enligt stämplars tillverkad av Johan Schenk i Stockholm år 1700. – Tillhörande paten av förgyllt silver. Graverad inskrift under botten: "Carls kyrka V: 14½ l." Kalkens höjd 31,5 cm, patenens diameter 19,8 cm. Kalk och paten jämte tillhörande vinkanna (se nedan) donerades Första advent 1701 av Karl XII. Kyrkoherden Nicolaus Ahlgren antecknade i kyrkans räkenskapsbok år 1701: "Den Kongelige Store och

Fig. 65. Kalk av delvis förgyllt silver, gåva 1701 av Karl XII. Foto Ragnar Widén, Kungsör.

Silver chalice, donated by King Charles XII in 1701.

anshelige Gåfwa af innan och utan förgylt Silfwerkanna och kalk med Filigrans arbete, och der til Paten förgylt, med sine foder . . ." (L I: 2).

Kalk av förgyllt silver (fig. 64). Sexpassformad fot med gjutet krucifix. Skaft med veckad nod i tryckt kulform. Slät, bägarformig cuppa. Tillhörande paten av förgyllt silver. Kalkens höjd 23,4 cm, patenens diameter 16,5 cm. Enligt stämplars tillverkade år 1704 av Johan Dragman (verksam 1701–1746) i Arboga av äldre nattvardssilver från Ulvesunds kapell, bl. a. en kalk skänkt av handelsmannen Jochum Alstedt, som arrenderade mark i Kungsör. Då altarringen i den nya kyrkan var vidare än i Ulvesunds kapell, behövdes en större kalk och paten (K I: 1, st.prot. 28/9 1702).

Vinkanna av delvis förgyllt silver (fig. 66). Pärönformig på rund fot, med handtag och lock med tumtryck. På buken graverad inskrift: "För dee Penningar, som min Sal. Man Erich Olson Barck, Gästgifware wid Kongsöhr, har i sin lifstid Testamenterat till Kongsöhrs

kyrckia Är denna Kanna aff mig hans bedröfwade Enc-
kia Anna Knuts dotter till Guds huus gifwen den 31 Aug
Ano 1694." Locket kröns av Kristus med segerfana.
Höjd 38,5 cm. Enligt stämplrar tillverkad av Ferdinand
Sehl 1694 (verksam 1688–1731).

Vinkanna av delvis förgyllt silver. Pärnformig på
rund fot, med handtag och lock med tumtryck. Runt bu-
kens nedre del är pålöödd en spetsmantel med blom-
och bladmotiv. Locket kröns av stående lamm med kors.
Graverad inskrift under botten: "Carls kyrka V: 177 3/8
l." Höjd 47 cm. Tillsammans med ovannämnda kalk och
paten gåva av Karl XII år 1701. Enligt stämplrar tillver-
kad av Johan Schenk 1700.

Oblatask av silver med lock (fig. 67). Oval, skål på
fyra utsvängda fötter. På skål och lock rokokoor-
nament. Locket kröns av en blomma. Inskrift under bot-
ten: "Carls kyrka" och "32 3/8". Höjd 13, diameter 15
cm. Tillverkad av Petter Julin i Köping år 1773 av en
äldre oblatask, sannolikt identisk med den oblatask som
Per Frestare skänkte 1687 till minne av sin hustru Karin
Persdotter.

Sockenbudstyg, bestående av kalk och paten samt ob-
latask av silver. Kalken med oblatgömma under botten,
höjd 13 cm. Patenen med förgyllt kors på brättet, dia-
meter 9,5 cm. Kalk och paten tillverkades enligt
stämplrar 1757 av Petter Julin i Köping av silver från ett
tidigare sockenbudstyg. Detta bestod av kalk och paten
samt en liten vinflaska av silver, vilka i sin tur var tillver-
kade 1691 av silver från en kalk och paten, gåva av Jo-
han III. Flaskan hade följande inskrift: "Kongl Mayts
lifknecht manhaftigh Perder Andersson Frestare som nit
och omsorgh till Guds Huus och Tempel dragit lät om-
giöra samma silwerkappe och lilla paten och blef deraf
et liten sochenbudh medh kalck paten och en liten flaska
altsammans innantill wähl och starckt forgyllt. Som ski-
edde åhr 1691." Under botten: "P:A:F:" (= Per An-
dersson Frestare).

Fig. 66. Vinkanna av delvis förgyllt silver, skänkt 1694 till minne
av gästgivaren Erich Olson Barck, Kungsör. Foto Ragnar Widén,
Kungsör.

Silver flagon, donated 1694.

Fig. 67. Oblatask av silver, tillverkad 1773 av Petter Julin, Kö-
ping. Foto Ragnar Widén, Kungsör.

Silver pyx, made in 1773.

Fig. 68. Ljuskrona i förrummet skänkt 1745 av kapten Fredrich Jean von Rosen. Foto 1990.

Chandelier in the ante-room, donated in 1745.

Fig. 69. Ljuskrona i dopkappellet. Renässansarbete. Sannolikt identisk med en ljuskrona, skänkt av Henrik Finne. Foto 1990.

Chandelier in the baptismal chapel. Renaissance work.

Johan III:s kalk hade följande inskrift: "Salige Kongl. Mayt Konungh Johan den 3.e som kröntes åhr 1569 hafwer samma åhr en liten silfwerkalck medh der ofwer en oblatpaten till Kongsohrs capell förärat." På foten: "J 3, R S" (K I: 1).

Nuvarande oblatask och vinflaska överlämnades 1951 som gåva av Kung Karls kyrkliga syförening. Oblatasken, höjd 3, diameter 6,5 cm, är enligt stämplrar tillverkad av Samuelssons silversmedja 1950.

Brudkrona

Brudkrona av förgyllt silver med sex ståndare på bred kronring. Infattade ädelstenar: sex större och 24 mindre safirer samt sex gröna och sex rosa turmaliner. Höjd 11,3 diameter 13,2 cm. Gåva den 1 april 1930 av Kung Karls kyrkliga syförening. Tillverkad av AB Hovjuvelrare K. Andersson efter skisser av arkitekt A. Hamrin.

Ljusredskap

Ljuskronor av malm eller mässing: 1. I dopkappellet (fig. 69). För tolv ljus med S-formade ljusarmar i form av blomstjälkar i två kransar, uppbärande runda dropp-

skålar; avslutas nedtill med blomkalkar. Stående kvinnlig krönfigur som i vänster hand håller en blomma. Den profilerade mittstammen avslutas nedtill av ansiktsmask som håller en ring i sina käftar. Höjd 77 cm. Renässans. Sannolikt identisk med en ljuskrona, gåva av salig Henrik Finne enligt 1692 års inv. 2. I norra korsarmen. För sex ljus i en krans. S-formade ljusarmar, nedtill avslutade av fiskar; runda droppskålar. Den profilerade mittstammen kröns av dubbelörn och avslutas nedtill av ansiktsmask som håller en ring i sina käftar. Höjd 47 cm. Renässans. Sannolikt identisk med en ljuskrona, skänkt av Kristina Werter (?), upptagen i 1692 års inv. 3. I vapenhuset (fig. 68). För sex ljus i en krans, apterad för elektriskt ljus. S-formade ljusarmar med snäckformade droppskålar och reflexionsbrickor i form av stjärnor. Profilerad mittstam, avslutad nedtill av stor kula med profilerad knopp. Runt stammens övre del reflexionsbrickor i form av blomkalkar. Inskrift på kulan: "Her Baron och Capitaen Fredrich Jean won Rosen och Fru Baronessan Barbro Helena Meijendorff won Yxkull gifwit denna ljuskrona till Carls Kiörk åhr 1745." Höjd 67 cm.

En stor ljuskrona för 40 ljus, skänkt 1900, nedtogs då kyrkan fick elektrisk belysning på 1920-talet.

Ljusarm av mässing för två ljus i norra korsarmen (fig. 71). Rund väggplatta, i mitten pigg på rund droppskål. Sköldformad plåt med ingraverat lamm med korsfana och inskriften "H-P-G". "Ano 1648" inom bladkrans. Längd 39,5 cm.

Två ljusplåtar av mässing i sakristian. Närmast oval väggplåt, krönt av äggformad reflexplåt, bredast upptill. Båda plåtarna pryds av stora bucklor samt blad, blommor och frukter i drivet och punsat arbete. På väggplåtens nedre del en löst fastsatt ljusarm. Höjd 49 cm. 1700-talets början.

Två geridoner av snidat och förgyllt trä i dopkapellet (fig. 70). På tre volutformade fötter, dekorerade med akantusblad. Nedåt avsmalnande skaft med snidade blad- och blomornament, uppbärande rund skiva. Skaftets övre del smyckas av voluter av samma utförande som geridoneans fötter. Höjd 112,5 cm. Gåva av adjutanten Wijnblad 1772 (inv.).

Två par ljusstakar av silver, ett par större och ett par mindre av liknande utformning. Kvadratisk, profilerad fot, veckat skaft med dubbla manschetter. Höjd den

Fig. 70. Geridon i dopkapellet, gåva 1772 av adjutanten Wijnblad. Foto 1990.

Gueridon in the baptismal chapel, donated in 1772.

Fig. 71. Ljusarm av mässing, enligt inskrift från 1648. Foto 1990.
Brass candle-holder, 1648.

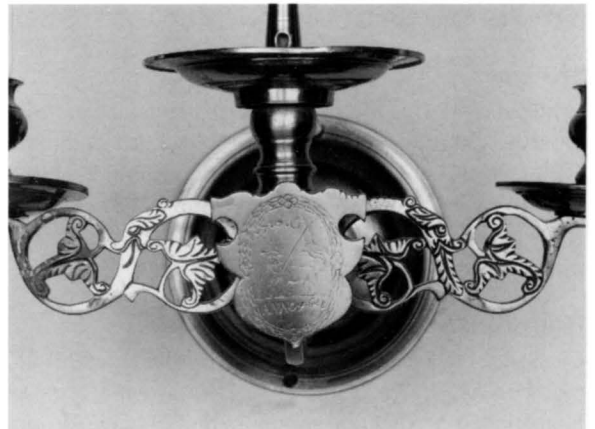
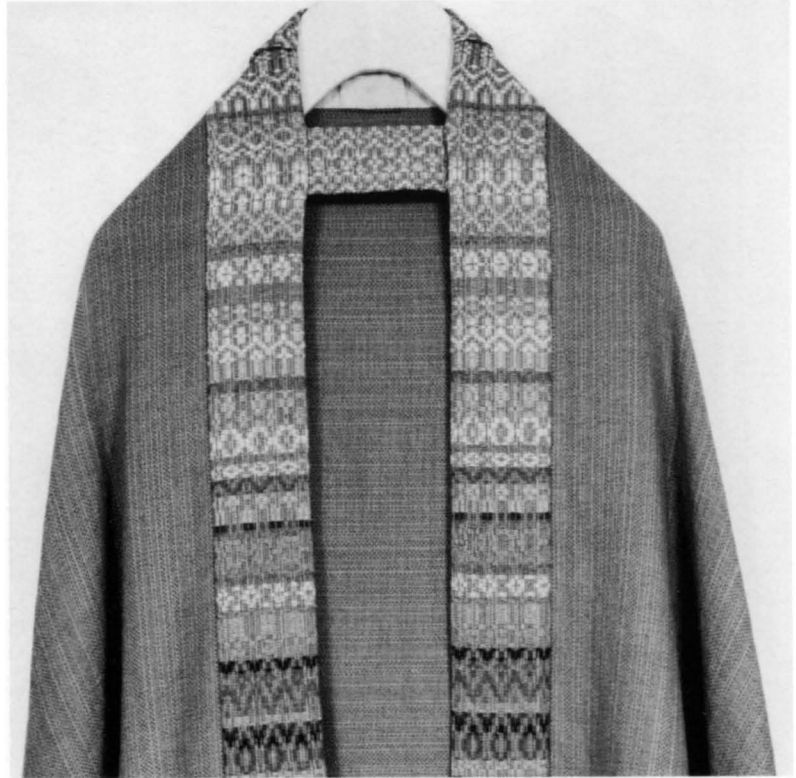

Fig. 72–73. Korkåpa av blått ylle, tillverkad 1985 av Maria Fredriksdotter Silén. Foto 1990.

Cope, donated in 1985.

större 25, den mindre 21 cm. De större enligt stämplat tillverkade av Ferdinand Sehl 1692, de mindre av Anders Bengtsson Starin 1698 (verksam 1694–1715). Inskrifter: "Detta skaenckt till Kongsöhrs Kyrckia/ Cales-tin Fredrich Gutermuth/ Elsa Gutermuth/ Ao 1703 d 19 april." – Repliker av de två mindre skänktes 1973 till kyrkan av fru Ingeborg Östlund.

Kandelaber, 2 st, av silver för två ljus. Rund fot. Refflat skaft, urnformade ljuspipor med godronerad nederdel. Enligt stämplat tillverkade av Johan Wilhelm Zimmermann 1790 (verksam 1785–1804).

Ljusstake av tenn, 2 st, firsidig, profilerad fot. Inskrift på foten: PIB CPP. Höjd 23,7 cm.

Ett par ljusstakar av tenn för tre ljus, uppställda på geridonerna (fig. 66). Firsidig fot och skaft, uppåt avsmalnande. S-formade ljusarmar. Urnformade, godronerade ljuspipor. Höjd 41,8 cm.

Textilier

Korkåpa (fig. 72–73). Blått ylle med inslag av lingarn. Mönstervävd bård längs framkanten, knäppslå och sköld. Broderad inskrift på fodret: "Kung Karls kyrka/ 1985/ MFS" (= Maria Fredriksdotter Silén). Tillverkad av

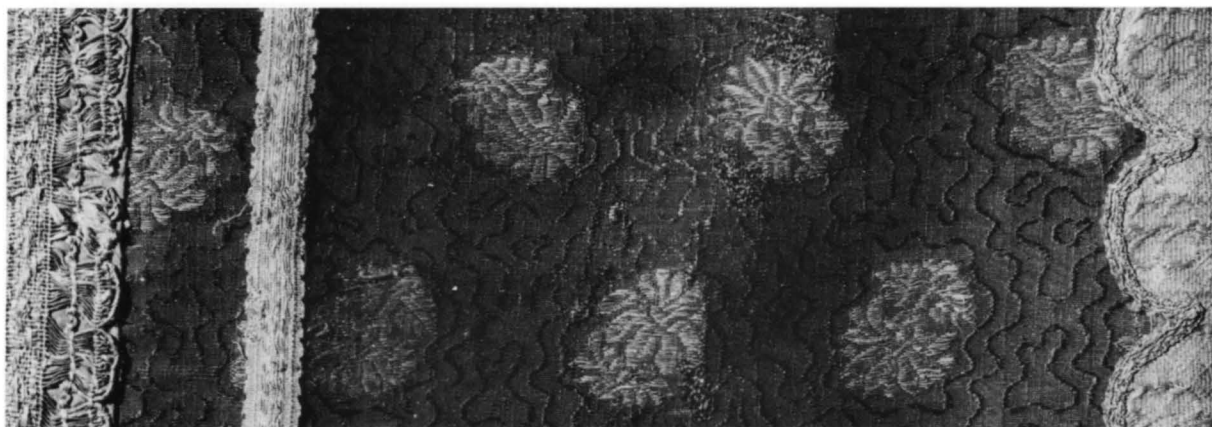
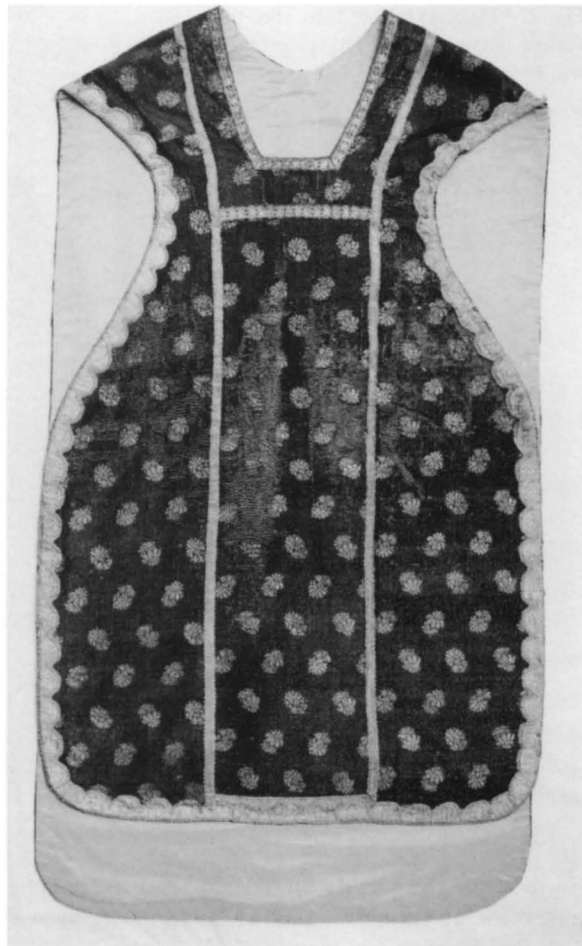
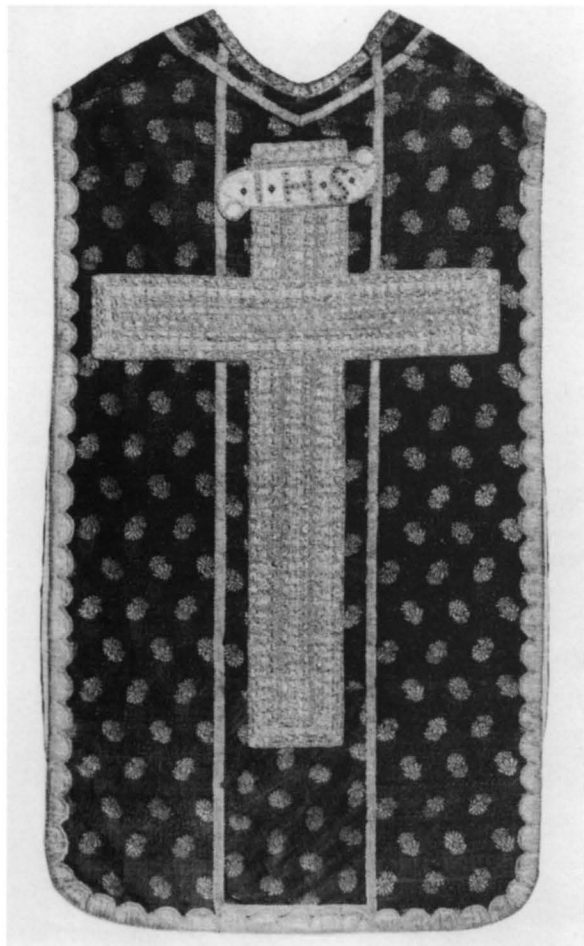

Fig. 74 a–c. Mässhake av italiensk guldbrokad, skänkt 1703 av hovpredikant Lars Siljeström. Foto 1990.
Chasuble of Italian brocade, donated in 1703.

Maria Lengblad-Silén, Uppsala. Gåva år 1985 av hennes mor Maj-Britt Törnqvist Lengblad, Vikarbyn, Dalarna (född i Kungsör).

Mässhakar. 1. Italiensk guldbrokad med blommönster mot blå botten (fig. 74 a–c). På ryggsidan kors av guldband med IHS, broderat på inskriftsband på korsets övre del. På rygg- och framsida dubbla rader av guldband. Kantning runt mässhakens sidor av uddat guldband och runt halslinningen med guldspets. Skänkt år 1703 av hovpredikant Lars Siljeström, senare prost och kyrkoherde i Leksand, då han kom hem från sin tjänstgöring hos Karl XII i Polen till sin gård i denna församling, Lill Skillinge (LI: 2, Pietas nr 3538).

2. Ljusröd sidendamast med blommönster i silver (fig. 75 a–c). På ryggsidan broderat krucifix med IHS på korsstammens övre del samt inskrift: "Anno/ 1706" å ömse sidor om krucifixet. Framsidan har broderad strålsol. Kantning runt mässhakens sidor med silverspets. Gåva den 2 februari 1706 av Elsa Gutermuth (LI: 2).

Fig. 75 a–c. Mässhake av ljusröd sidendamast, skänkt 1706 av Elsa Gutermuth. Foto 1990.

Chasuble in pale red silk damask, donated in 1706.

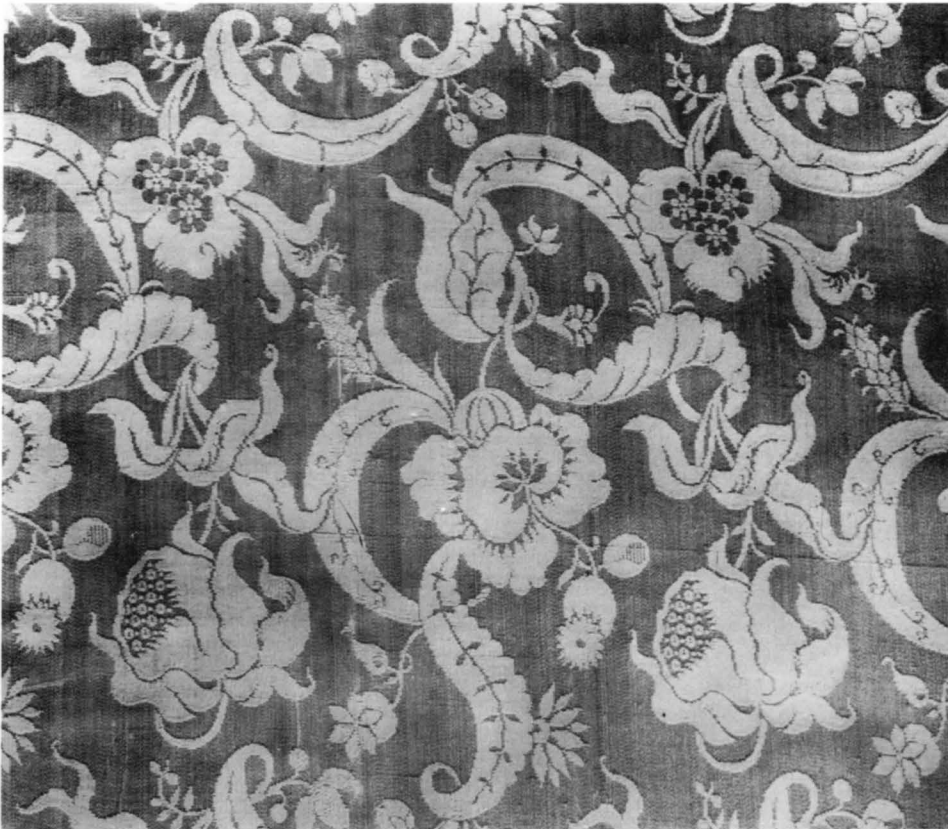
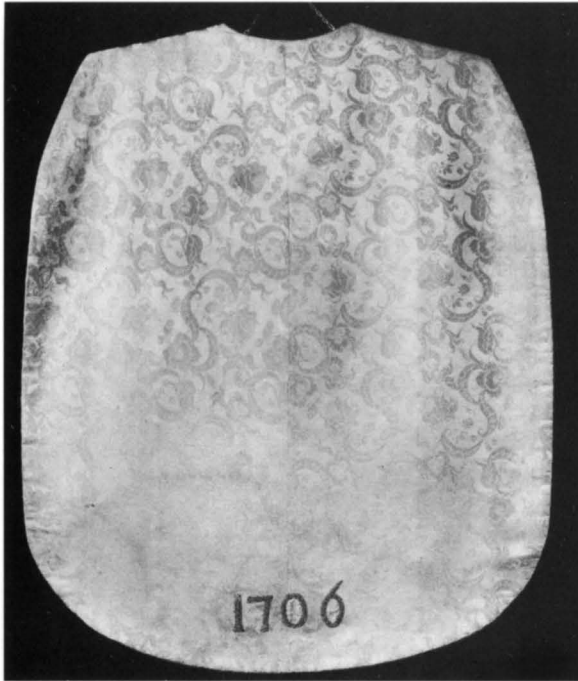

Fig. 76 a–c. Mässhake av krämfärgad siden-damast, skänkt 1706 av Elsa Gutermuth. Foto 1990.

Chasuble of silk damask dyed pale yellow, donated in 1706.

3. Krämfärgad sidendamast med osymmetriskt s. k. fantastiskt mönster av blommor, blomknoppar och blad, böjda i form av halvmånar och voluter (fig. 76 a–c). På ryggsidan nederst: 1706, på framsidan IHS över ett närmast hängsmyckeliknande ornament av fina, smala guldband och silke. Mässhaken är av ovanligt brett format (ryggstyckets största bredd 95,5 cm). Partiet vid axlarna som på framsidan är skuret som en ärmringning visar att mässhaken sannolikt är omsydd av ett profant plagg. Gåva den 2 februari 1706 av Elsa Guteremuth (LI: 2).

4. Röd sammet från 1880 (inv., fig. 77). På ryggsidan kors av rankmönstrad guldgalon. Guldbroderad dekor, delvis i relief: På ryggsidan törnekrona runt korsmitten, på framsidan stråltriangel. Kantning runt mässhakens sidor, över axelsömmarna samt runt halslinningen av rankmönstrad guldgalon. På varje axel dubbla knäppen med guldsnoddar och tofs.

5. Svart sammet från 1881 (inv.). På ryggsidan kors av guldgalon. Silverbroderad dekor, delvis i relief: ryggsidan törnekrona runt korsmitten, på framsidan stråltriangel. Kantning runt mässhakens sidor, över axelsömmarna samt runt halslinningen av silvergalon. På varje axel dubbla knäppen med silversnoddar och tofs.

6. Violettsidendamast med palmettmönster (fig. 78). På ryggsidan krucifix i applikation och broderi i ljusbrunt, rött, svart och guld. Vid vardera korsändan broderad blomma. På framsidan strålsol med Kristusmonogram i applikation och broderi. Broderad inskrift på fodret: "S W (= Sofia Widén) Licium 1933 Kung Karl".

7. Mönstervävt linne i naturfärg och vitt (fig. 79). På ryggsidan flerfärgat broderi av blommor och blad som bildar ett kors. På framsidan broderat Kristusmonogram. Broderad inskrift på fodret: "Kung Karl". Tillverkad av Ingeborg Wettergren, Arboga. Gåva av Kyrkliga syföreningen 1935.

8. Grön sidendamast. På ryggsidan gaffelkors med sexuddig stjärna i korsmitten i applikation och broderi i guld och flera färger. På framsidan fortsätter gaffelkorset i en båge runt halsen. Broderad inskrift på fodret: "Till Kung Karls kyrka/ Minne av Arvid Hamrin/ Libraria/ Komp A-L O (= Anna Lisa Odelqvist) 1954."

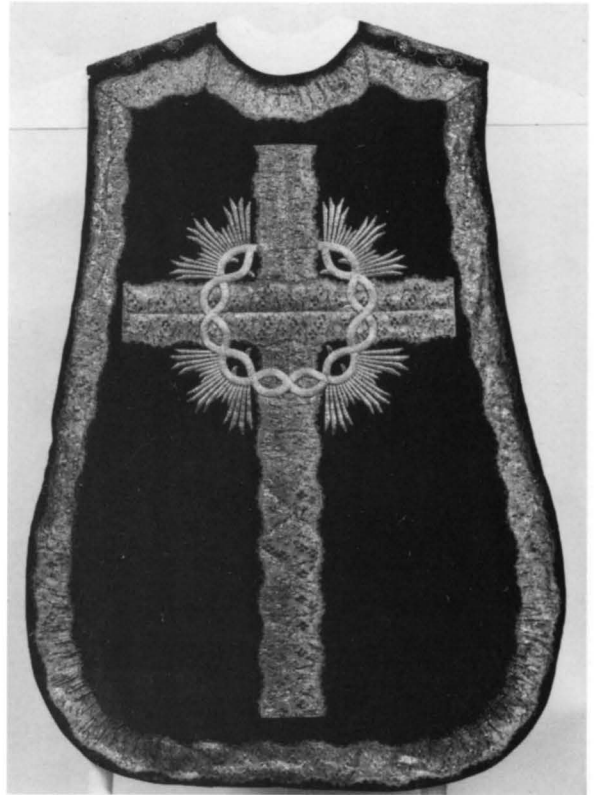

Fig. 77. Mässhake av röd sammet från 1880. Foto 1990.

Chasuble of red velvet, 1880.

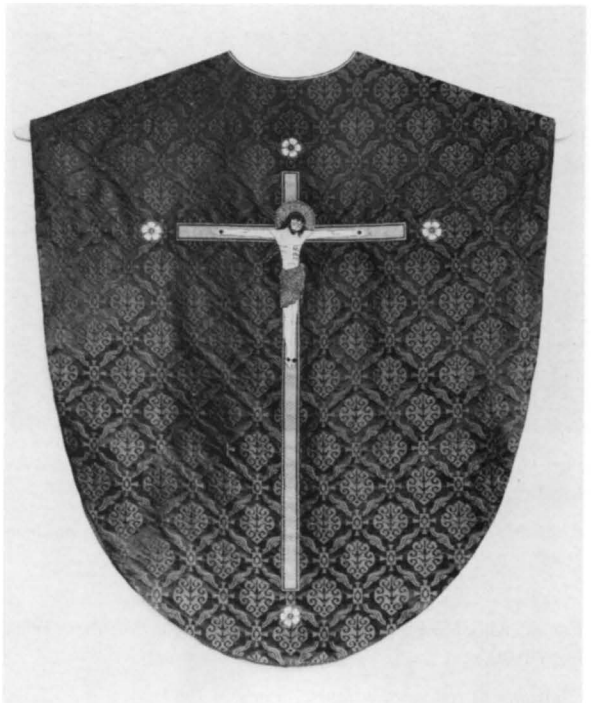

Fig. 78. Mässhake av violett sidendamast. Av Sofia Widén, Licium 1933. Foto 1990.

Chasuble of purple silk damask, made in 1933.

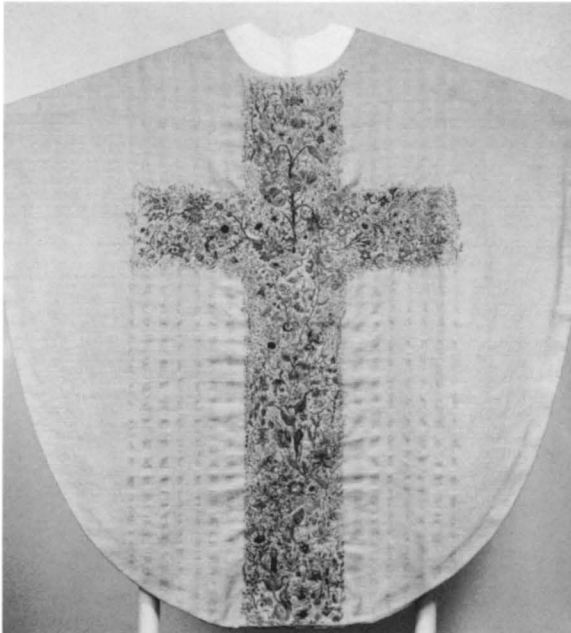
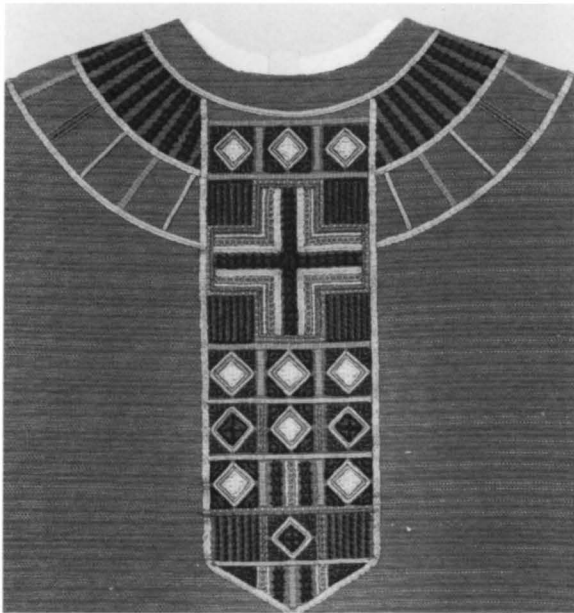

Fig. 79. Mässhake av vitt linne med kors i flerfärgat broderi. Av Ingeborg Wettergren, Arboga 1935. Foto 1990.

Chasuble of white linen with multicoloured embroidery, made in 1935.

Fig. 80. Mässhake av rött ylle, Agda Österberg, Varnhem 1969. Foto 1990.

Chasuble of red woolen fabric, made in 1969.

9. Rött ylle med inslag av lingarn och guldtråd (fig. 80). Dekor runt halslinningen med applicerade guldband och flerfärgat broderi. På ryggsidans mitt kort vertikal bård med snibbavslutning. Broderad inskrift på fodret: "Agda Österberg Varnhem 1969/ Komp Kerstin Persson."

10. Naturfärgat ylle med inslag av lingarn och violett tråd. På rygg- och framsidan gaffelkors i blått band och broderi i färger. Broderad inskrift på fodret: "Agda Österberg Varnhem 1971/ Komp K P" (= Kerstin Persson).

Altarbrun av naturfärgat linne med ytan täckt av flerfärgat broderi i form av kristna symboler. Broderad inskrift på baksidan: "Libraria/ Komp BB-VG/ 1967." Höjd 18,5, bredd 258 cm.

Kalkdukar: 1. Vitt siden, mönstrat med blommor och slingrande blad (fig. 82 a–b). Runt dukens ytterkant guldspets. Mått: 72,5×73 cm. Gåva 1706 av Elsa Guter-muth (inv. 1714). 2. Svart sammet med silverbroderi i relief (fig. 81). På mitten korskrönt IHS inom krans av druvrankor och sädesax. I hörnen kors, omslingrat av törnekrona, med respektive lamm med segerfana, svepeduk, lagens tavlor samt kalk och ankare. Runt dukens ytterkant silverfrans. Gåva 1891. Mått 43×43 cm. – Dessutom finns sju moderna kalkdukar: Grön sidendamast 1956, vitt linne 1956, violett sidendamast 1959, naturfärgad av ull och lin 1971, vitt ylle 1985, grönt ylle 1987.

Kollekthåvar: 1. Av bred silverspets indelad i fyra fält, mellanliggande tyg sönderfrätt. Guldfrans runt öppningen, tofs nedtill. Stång av trä med hylsa och pingla av mässing. 1600-tal. 2. Blommönstrat siden i ljusbrunt och mörkgrått. Inskrift: "Till Guds äre gifwit /Christian Fredrich Zirfogel/ Anno 1697 d 8 Junij." 3–4. Svart sammet, indelad i fyra fält av breda, mönstrade silverband. Samma band samt silverfrans runt öppningen. Stång av svartmålat trä med hylsa av mässing. 1800-talets slut. 4–5. Röd sammet. Indelad i fyra fält av guldsnören. I varje fält är broderad en stjärna i ljusgrått, ljusbrunt och silver. Stång av trä med hylsa av mässing. Sydda av Vera Hamrin 1940. 6–7. Brunt skinn med motstående korta skaft av trä. Moderna.

Stolor, 10 st, i liturgiska färger. Den senaste av svart ylle med kors av silverband med violett inslag skänkt av kyrkvaktaren Pär Johansson långfredagen 1992. Tillverkad av Västerås textilateljé.

Kormatta: Rya i ullgarn i övervägande blått och brunt. Broderad inskrift på undersidan: "AL (= Alice Lund) SW (= Sofia Widén) 1966/ Komp Dagmar Lodén²⁹/ Väverskor/ Birgitta Eriksson Maj-Lis Nordström." Längd 243, bredd 175 cm. – Ryamatta i dopkapellet, "Kornbröd

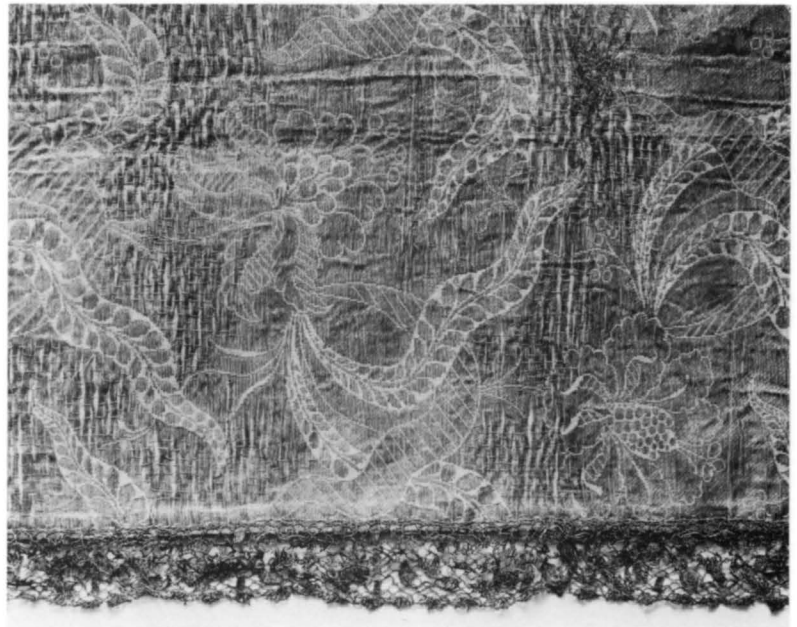

Fig. 81. Kalkduk av svart sammet med reliefbroderi i silver, skänkt 1891. Foto 1990.

Chalice cloth of black velvet with silver embroidery, donated in 1891.

Fig. 82 a–b. Kalkduk av vitt siden, mönstrat med blommor och slingrande blad. Gåva 1706 av Elsa Gutermuth. Foto 1990.

Chalice cloth of white silk, donated in 1706.

och fiskar” i ullgarn i övervägande gult och blått. Komponerad av Nils Aron Berge, som även ritat silverkorset i kapellet. Längd 264, bredd 165 cm. Gåva av Kungsörs Husmodersförening vid kyrkans återinvigning efter restaureringen Midsommardagen 1958.

Framför fönstret bakom predikstolen gles vävnad av lingarn i naturfärg och milda nyanser av blått, gult, grönt och grått med inslag av guld (fig. 48). Höjd ca 450, bredd 175 cm. Komponerad av Dagmar Lodén, gåva av Kyrkliga syföreningen 1958.

Fig. 83. Begravningsvapen av snidat, målat och förgyllt trä för Celestin Fredrich Gutermuth, informator för prinsessorna, död 1702. Foto 1990.

Patchment of C. Gutermuth, tutor to the royal princesses, d. 1702.

Gravminnen

Begravningsvapen av snidat, målat och förgyllt trä med adliga ätten Gutermuths vapen (fig. 83). Vapnet omges av lövverk i guld och grönt. På den krönande hjälmen en ring med stjärnor. Nederst en kartusch med text i guld på svart botten: "Kongl Mayts Tro Tienare / och Secreterare, samt deras Kongl Högheters Arf/prinsessornas Hedvig Sofiae och Ulrice Eleonorae Informator / den

Edle och Wählborne S. Caelestin Fredrich Gutermuth född / uti Schlesien Ao 1637 den 13 Mart kom til Sverige Ao / 1673 och blef död i Stockholm d. 31 December / 1702 ..." Höjd ca 240, bredd ca 155 cm.

Epitafium med inskriftsfält av brunmarmorad gips och profilerad ram av gråmålat trä (fig. 85). Till minne av Karl XI:s livknekt Per Frestare, död 1716. Rektangulärt bågförmad överdel, krönt av dödskalle. Inskrift:

”Detta / Epithaphium / är upprättat öfwer / Sahl: Kongl
 lijfkneckt/ten ehreborne och hög/aktat Herre Pehr
 Fres/tare som i Herranom afsom/nade i Kungsör d. 18
 Januarij Ao 1716 / Lijktecten Jacobi Cor v. 12 / Salig är
 then man som thåleliga /lider frestelse ty tå han be-
 pröf/wad är skal han få lifsens crono /then Gud låfwat
 hafr then som honom älsk(ar)/ Cronor har iag tiänt och
 sedt / krönte med beswär och swett./ Krönas tänkte och
 min siähl / tå hon kiämpat hade wähl./ Kampen är full-
 ändat worden / krönt är hon och när iorden / På then
 sidsta dag står åpp / krönas skall och ta min kråpp /
 Krönte Jesu tu äst min / Tack skie tig för kronan tin /
 som tu wärfde med tin död / och mig frälste af all nöd /
 tack skall iag tig ewigt siunga / tacka skall och tig min
 tunga / tå hon eij i menniskligheet / men blir krönt med
 härlighet / Föd Ao 1642.”

Gravhäll av grå kalksten i golvet i södra korsarmen
 (fig. 84). Utsmyckning i relief: benrangel, midjebild,
 håller krönt texttavla med skadad inskrift, gällande
 Fredrik Gutermuth, död 1702. Bärningar i hörnen.
 Längd 225, bredd 139 cm.

Fig. 84. Gravhäll av grå kalksten över Celestin Fredrich Gutermuth, död 1702. Foto 1990.

Grave slab of C. Gutermuth, d. 1702.

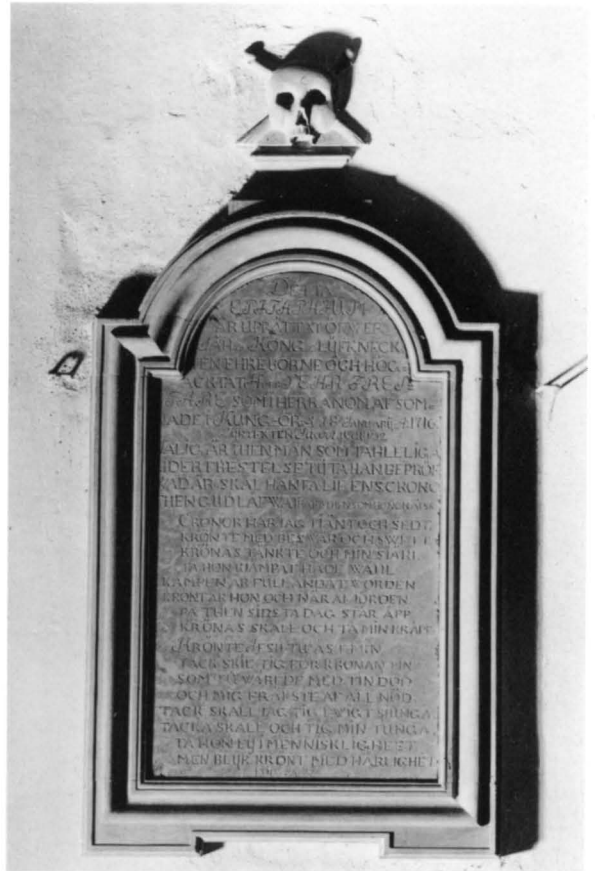

Fig. 85. Epitafium över Karl XI:s livknekt Per Frestare, död 1716. Foto 1990.

Epitaph of Per Frestare, member of the bodyguard of Charles XI, d. 1716.

Stenhällar, 2 st av ölandssten i golvet i norra korsarmen. Täcker nedgången till ett gravkor för Karl XI:s livknekt Per Frestare. Nedgången igensattes vid restaureringen 1957–58, varvid en av stenhällarna försågs med inskriften: ”Härunder vilar / Karl XI:s livknekt / Per Frestare / och hans familj.” Bärningar i hörnen. År 1695 skrev Karl XII, att hans fader skänkt pengar till Per Frestares grav i norra korsarmen (LI: 2).

Vid restaureringen 1957–58 borttogs överbyggnaden till en vid ingången belägen kyrkograv. Graven fylldes med sand och följande inskrift inhöggs i kyrkans sockel: ”Härunder vila församlingsbor / gravsatta under 1700-talet.”

Fig. 86 a–b. Porträtt av Karl XI och Ulrika Eleonora. Kopia efter målning av D. K. Ehrenstrahl 1683. Foto ATA.

Portrait of King Charles XI and Queen Ulrika Eleonora. Copied from a painting by D. K. Ehrenstrahl 1683.

Fig. 87. Minnestavla över Per Frestare. Foto 1990.

Memorial tablet to Per Frestare.

En Kort Berättelse om Wem samt Wines Hustrur och Barns Södelse som här under för hwar och en medh Åhrstolen samt Dagarna äro yttelnade.

Wim Siara hustru
 Karin Beders doter
 är född 1646 den 23 October.
 Karl sin Frestare född 1673 den 22 Julij
 Carl Frestare född 1671 den 22 Mars
 Maria Frestare född 1672 den 26 Jof
 Anders Frestare född 1680 den 10 Jof
 Siara Frestare född 1682 den 22 Julij
 Peter Frestare född 1685 den 14 Maj
 Anno 1687 den 14 November afkomme
 de min hustru Salig Karin Beders
 doter och Siara med des siara
 dödsföde son. Gudh frygat deras
 Sielur Erwanneiga.

Dagh
 PER ANDERSON
 FRESTARE är född A:
 1642 den 12 November Ingief
 vthi thet Lästiga Gården i Skåne med
 dygdslamma Jungfru. Han in Wedersdo
 ter A: 1671 den 25 Januari. Afhaf til
 samman 7 Barn. Swares Namn til hö
 ger handen äro utskatte.
 Anno 1682 den 28 Aprill inträdde jag
 andra gånga vthi thet Christliffiga
 Gården i Skåne medh Thredorne och Gud
 fruckne Matrone. *ULRIKA* Th Fakt.
 Afhaf tilsamman 10 Barn. Swares Namn
 med södelse Frinn wthi wänstte skän
 står Annotande.

Wim Siara hustru
ULRIKA BE. Th FACK.
 föde år 1665 den 9 martij.
 Cusabet Frestare född 1668 den 22 februa
 Fratric Frestare född 1668 den 22 October
 Ulrika Frestare född 1692 den 12 Martij
 Gustaf Frestare född 1695 den 12 August
 Bedens Frestare född 1695 den 12 Maj
 Johan Frestare född 1698 den 3 Junij
 Jacob Frestare född 1697 den 11 Novem
 Johannes Frestare född 1700 den 10 Junij
 Cusabets Frestare född 1703 den 6 Septer
 Wänstte Siara född 1703 den 12 Martij

Tavlor och porträtt

Porträtt av Karl XI och Ulrika Eleonora d. ä. Oljemålning på duk (fig. 86 a–b). Kopia 1911 efter målning av Ehrenstrahl 1683. Bröstitbild i oval, snidad och förgylld ram, krönt av kunglig krona och korslagda lagerkvistar. Höjd 108, bredd 76 cm.

Porträtt av Celestin Fredrich och Elsa Gutermuth. Oljemålning på duk (fig. 88 a–b). Midjebild i oval, snidad och förgylld ram, krönt av krona med palmkvistar. Nedtill inskrifter i guld på snidat svartmålat draperi med rosetter och guldfrens: "Fordom Kongl. Secreteraren och Deras Kongl. Högheters Arfprinsessornas / Hedwig Sophia och Ulrica Eleonora / Informator Wälborne

Herren / Calestin Fredrich Gutermuth / född i Trachenberg åhr 1637 och inkom till Sverige åhr 1673 / död i Stockholm åhr 1702." – "Wälborna Fru Elsa Gutermuth / Född uthi Staden Bergen i Norge åhr 1648 kom med Hennes / Kongl. Majt. Drottning Ulrica Eleonora / till Sverige från Danmark åhr 1680 / död i Stockholm åhr 1729." Höjd 137, bredd 79 cm.

Porträtt av advokatfiskalen Thomas Gustaf Bjurling och hans maka (fig. 89 a–b). Oljemålning på duk. Bröstitbild i oval, snidad och förgylld ram, krönt av snidad rosett. Anteckning på baksidan: "Thomas Bjurling / Advokatfiskal" samt årtalet 1782.

Inskriftstavla i norra korsarmen om Per Frestare,

Fig. 88 a–b. Porträtt av Celestin Fredrich och Elsa Gutermuth. Foto ATA.

Portrait of C.F. and E. Gutermuth.

Fig. 89. Porträtt av advokatfiskalen Thomas Gustaf Bjurling och hans hustru. Foto ATA.

Portrait of T. G. Bjurling and his wife.

hans hustru och barn (fig. 87). Av svartmålat trä med text i vitt, indelad i tre bågformiga fält av blad i grönt. Profilerad träram, målad i brun marmorering och guld. "En Kort Berättelse om min samt mine Hustrur och Barns Födelse, som här/under för hwar och en medh Åhretalen samt Dagarna äro upteknade. / Min kiära hustru / Karin Pedersdoter / är född 1646 den 28 October / Kierstin Frestare född 1673 den 22 juli / Carl Frestare född 1676 den 22 mart:/ Maria Frestare född 1678 den 26 Sept:/ Anders Frestare född 1680 den 10 Octo:/ Karin Frestare född 1682 den 28 julij / Peter Frestare född 1685 den 14 Majj / Anno 1687 den 14 September afsomnade min hustru Salig Karin Peders/doter uthi Barnsäng med des lilla / dödfödde son. Gudh frögde deras / Själur Ewinnerliga.

Jagh / Pehr Anderson/Frestare är född Ao / 1642 den 18 November. Ingick / uthi ther Låfliga Echtenskapstån(det) med / dygdesamma Jungfru Karin Pedersdo/ter Ao

1671 den 25 Januari. Aflat til/samman 7 Barn hvars Namn til hö/gre handen äro utsatte / Anno 1688 den 26 Aprill Inträdde iag / andra gång uthi thet Christeliga / Echtenskapet medh Ähreborne och Gud/fruchtig Matrona Elisabeth Falck / Aflat tilsamman 10 Barn hvars namn / med födelse Termin widh vänstre sidan / står Annoterade.

Min kiära hustru / Elisabeth Falck / födde åhr 1665 den 9 martij / Elisabet Frestare född 1689 den 28 Feb-rua:/ Fredrick Frestare född 1690 den 28 Octob:/ Ulrika Frestare född 1692 den 21 Martij / Gustaf Frestare född 1693 den 12 Augus: Hedewig Frestare född 1695 den 12 Majj / Johan Frestare född 1696 den 3 Junij / Jacob Frestare född 1697 den 14 Novem / Johannes Frestare född 1700 den 10 Junij / Elisabeth Frestare född 1703 den 16 Septemb/ Margaretha Frestare född 1705 den 12 Martij." Höjd 79, bredd 119 cm.

Inskriftstavla, oljemålning på duk, med följande in-

Fig. 90. Lillklockan, gjuten 1674 av Johan Meyer i Stockholm.
Foto 1990.

The treble bell, cast in 1674.

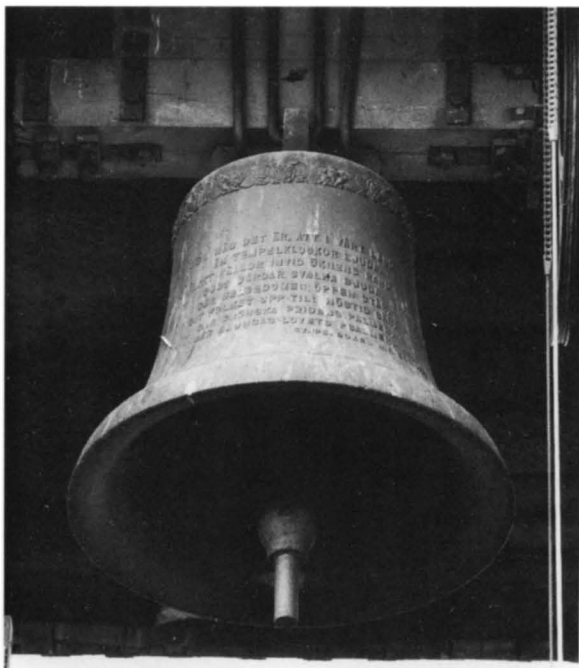

Fig. 91. Storklockan, gjuten av M. & O. Olsson, Ystad 1933.
Foto 1990.

The tenor bell, 1933.

Fig. 92. Kista av järnplåt från 1714 med inmonterat skåp för kyrkans silverföremål. Foto 1990.

Iron coffin, 1714.

skrift inom målad blomsterkrans: "Herre / Lähr Oss Betäncka, Att wij döo måste: På det wijj / måge förståndige warda / Ps: 90. v. 12." Höjd 64, bredd 80 cm. Utan ram.

Jesu nedtagande från korset, oljemålning på duk. Snidad och förgylld ram. Höjd 80, bredd 65 cm.

Den gudomliga kärlekens madonna. Oljemålning på duk. Snidad och förgylld ram. Kopia efter Rafael. Höjd 158, bredd 133 cm.

Böcker

Drottning Kristinas bibel 1646. Skinnband med mäsingsspännen. — Karl XII:s bibel, Stockholm, H. Keyser 1703. Skinnband med krönt namnchiffer och mäsingsspännen. — Gustav V:s bibel. Stockholm 1917. Skinnband med guldsnitt.

Handbok för gudstjänstordning, Stockholm. Burcharth 1693. Skinnband. — Psalmbook, J. J. Benath 1697. Skinnband.

Övriga inventarier

Kista av järnplåt med inmonterat kassaskåp för silverföremål (fig. 92). Kistan har beslag för tre utvändiga hänglås. Välvtt lock med inskrift: 1714. Handtag vid kortsidorna. Höjd 73,5, bredd 133, djup 60 cm. Enligt 1715 års räkenskaper erhöll plåtsmeden i Arboga 100 dlr kmt för tillverkning av kistan (LI: 3).

Offerbössor av koppar, 2 st, runda på fotring. Höjd 22,5 cm.

Kors av silver och järn ovanför altarskivan i dopkapellet. Komponerat av Nils Aron Berge 1958. Höjd 46,3, bredd 38,4 cm.

Värjor, 4 st, av vilka en infanterivärja (längd 105,5 cm) och en kavallerivärja (längd 110,5 cm) av karolinsk typ.

Klockor

Kyrkan har fyra klockor, tre i klockstapeln och en i förhallen. Kung Karls kyrka hade ursprungligen två klockor, storklockan från år 1674 och lillklockan från år 1637 övertagna från Ulvesunds kapell. År 1933 inköptes två större klockor, varvid lillklockan flyttades till kyrkans förhall för att användas vid tacksägelseeringning.

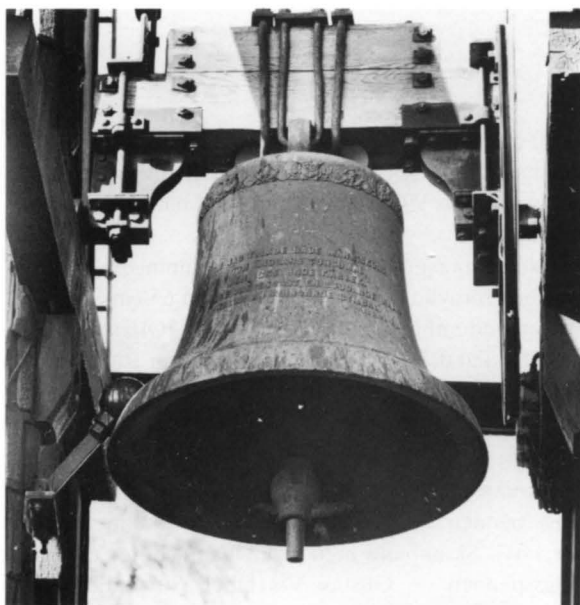

Fig. 93. Mellanklockan, gjuten av M. & O. Olsson, Ystad 1933. Foto 1990.

The middle bell, 1933. Left.

Fig. 94. Ulvesunds kapells lillklocka från 1637, i den nuvarande kyrkans förhall. Foto 1990.

Bell cast in 1637 from Ulvesund Chapel.

Nuvarande storklockan har runt halsen en bård med rosor (fig. 91). Inskrifter, på ena sidan: "Gjuten år 1933 åt Kung Karls församling i Strängnäs stift som en gåva av församlingens syförening, då teol. dokt. Gustaf Aulén var stiftets biskop och prosten Carl Gustaf Eckerberg församlingens kyrkoherde och Bernt Bäcklund komminister. Gjuten av M. & O. Olsson i Ystad." På andra sidan: "En nåd det är, att i vårt land/ Än tempelklockor ljuda/ Likt källor invid öknens rand/ Guds gårdar svalka bjuda/ Där helgdomen öppen står/ Dit folket upp till högtid går/ Där grönskar fridens palmer/ Där sjungas lovets psalmer. Sv. Ps. boken n:r 560:2." – Mellanklockan har runt halsen rosenbård av samma utformning som storklockans (fig. 93). Inskrifter, på ena sidan: "Sedan fabrikören Adolf Sörberg i Kungsör skänkt en grundplåt till denna klocka, göts hon år 1933 genom Kung Karls syföreningens försorg. Gjuten av M. & O. Olsson, Ystad."

Fig. 95. Klockan från 1637, upphängd i kyrkans förhall. Användes vid tacksägelseringning. Foto 1990.

Bell cast in 1637, now in the church ante-room.

På andra sidan: ”Om jag talade både människors/ och änglars tungomål/ men icke hade kärlek/ vore jag endast en ljudande malm/ eller en klingande cymbal. Kor. 13:1.” – Lillklockan, den tidigare storklockan från 1674, har runt halsen två bårder med bladornament, den nedre med uddad kant (fig. 90). Inskrifter, på klockans liv: ”Fru Elisabeth Hund, H Daniel Morgonstierna til Runsio och Svarhäl Cap under Wessmanlant H Ewss: B Bolivs Häradshöfding Wäält Erik Olofson Barck Ulfunds Capelles föreståndare H Simon Aering, H Pett Wreman Past Torpensis Befallningsman Ulfund B And Wintzer” Runt slagringen: ”Gloria in excelsis Deo et in tera Pax.”

Gjuten av Johan Meyer i Stockholm.³⁰ – Tacksägelseklockan har runt halsen inskriftsband med årtalet 1637 (fig. 94–95). Enligt 1644 års inv. hade klockan inköpts för 250 dlr kmt.

Noter

Inledning – Restaureringar

1. *Carl XI:s* Almanacksanteckningar. Sthlm 1918.
2. *A. Hamrin*, Kungsörs kungsgård. Kungsör 1940. – RA, Topographica, Kungsgårdar och kungsladugårdar, vol. 610, Specifikation på årliga dagsverken vid kungsgården och kungsladugården den 4/8 1696.
3. *S. Karling*, Villa Rotonda och Huis ten Bosch vid Mälaren, s. 61 ff. Johan III:s slottsanläggning; s. 76 ff. Karl XI:s lustslott.
4. *G. Inger*, Den svenska kyrkolagen 300 år.
5. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, KI: 1. – RA, Landshövdingars skr. till Kungl. Maj:t, Västmanlands län, vol. 15 den 26/10 1700. Landshövdingen lägger för kungen fram ett förslag att de som bor på kungsgården och på andra sidan om ån samt hela Kungs Barkarö socken måtte bilda en församling. Gudstjänst skulle hädanefter inte förättas på kungsgården. Han föreslår vidare, att predikanten på kungsgården Magister Ström får detta pastorat. Kung Karls kyrka kunde anses för "Moderkyrkian" och Torpa kyrka som annex.
6. ULA, Strängnäs domkap.:s arkiv, E 3: 65.
7. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, KI: 2, st.prot. 1780, kontrakt om 64 trädplantering på kyrkogården. 1706 hölls balkdelning betr. kapellets kyrkogård. Portar omtalas 1709 (KI: 1).
8. *Ibidem*, LI: 1.
9. *I. Rosell & B. Wallenberg*, Drottningholms slottskyrka, s. 14 f.
10. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, KI: 1 st.prot.
11. Strängnäs domkap.:s arkiv, E 3: 65, PÅ till konsistoriet 39/5 1739.
12. Ett benhus, benämnt kyrkograven, skulle 1788 få nya dörrar (KI: 2, st.prot.).
13. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, LI: 2, räk. 1693.
14. *Ibidem*, KI: 1.
15. Den 6 augusti 1693 ringde klockorna i kapellets klockstapel efter drottningens död. Kyrkoherde Ahlgren höll likpredikan över texten: "Kristus är mitt liv och döden är min vinning" ur Paulus brev till filipperna (LI: 2).
16. *Ibidem*.
17. ATA, Raä till PÅ 9/6 1936.
18. 1781 ströks kyrktaket med rödfärg och vitriol (ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, KI: 2, st.prot.).
19. *Ibidem*.
20. Markerade på en ritning av *Agi Lindegren* 1897 (BSt, ATA).
21. RA, Bergshammarsaml. Planritn. över svenska herrgårdar. Portfölj. – *S. Karling*, Villa rotonda eller Huis ten Bosch vid Mälaren, s. 76 ff. – *R. A. Unnerbäck*, Ållonö, s. 219 ff. – *S. Svenson*, Reflexioner kring några blad i Carl Magnus Stuarts arkiv, s. 252 f.
22. *Karling*, a. a. – *Densamme*, Kalmar domkyrka och Nikodemus Tessin d. ä., s. 28. På Hedvig Eleonoras uppdrag ritade Tessin d. ä. även ett litet lustslott utanför Vadstena slott, ett företag som inte heller kom att realiseras.
23. KB, *Gripenhielms* Mälarkarta 1688. – *G. Berefelt*, Bilder från en Mälarfärd 1688.
24. RA, Landshövdingars skrivelser till Kungl. Maj:t, Västmanlands län, vol. 8, Memorial den 19 november 1688. *B. Guldenhoff*.
25. *Ibidem*, vol. 9, Guldenhoff till Kungl. Maj:t 19/1 1689.
26. Detalj av karta 1696 i LSt.
27. Följande arbeten om *Tessin d. y.* har anlitats: *J. Böttiger*, En krönika om den tessinska slottskyrkan; *H. Cornell*, Tessin d. y.'s brev till kungen 1689; *R. Josephson*, Tessin. Nicodemus Tessin d. y.; *Densamme*, Tessin i Danmark; *A. Laine*, Invention och imitation; Nicodemus Tessin d. y. 1654–1728, utst.kat.; *O. Sirén*, Nicodemus Tessin d. y.'s studieresor; *Densamme*, Tessinska kyrkobyggnader; Stockholms slotts historia; Tessinska palatset.
28. KB, Nescher 63, Fm. 18, *N. Tessin* till C. Piper 1/8 1691; J. D. Ludeman till N. Tessin 1/8 1691. – RA, E 5710, Kungl. brev och resolutioner till överintendent och övermarskalk N. Tessin 1697 1728, 21/7 1691. – De många bränder som ödelade byggnader vid denna tid gjorde att man på olika sätt försökte förebygga dem. Tessin d. y. föredrog låga tak för att begränsa elden.
29. RA, Landshövdingars skr. till Kungl. Maj:t, Västmanlands län, vol. 10, 8/4 1695.
30. KrA, Flottans pensionskassa, Serie PIII, Diverse handl., nr 54, skr. från Karl XI 21/7 1688. – *J. Mårtelius*, Idealstaden, s. 34 ff.
31. *W. Anderson & L.-G. Kindström*, Fredrikskyrkan i Karlskrona, SvK vol. 59. Sthlm 1946. – *Desamma*, Trefaldighetskyrkan eller Tyska kyrkan i Karlskrona. SvK vol. 65. Sthlm 1951.
32. RA, Landshövdingars skr. till Kungl. Maj:t, Västmanlands län, vol. 9, 10/3 1690. – Landshövdingen anmärkte, att i Svanskölds materiallista saknades huggen sten till sockelbeklädnad. Huggen, kantad sandsten skulle beställas från Roslagen.
33. RA, Allmänna verk m. fl. skr. till Kungl. Maj:t, vol. 309, Hovarkitekten 1686–96, Memorial av Abraham Winandz adlad Svansköld, odat. (1690).
34. *I. Rosell*, Arkitekten Abraham Svansköld. Tessin d. y.'s halvbror och medhjälpare, s. 114.
35. RA, Landshövdingars skr. till Kungl. Maj:t, Västmanlands län, vol. 9, 26/9 1690.
36. *Ibidem*, vol. 10 den 21/4 1691.

37. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, KI: 1, räk. ang. kyrkans byggnad.
38. *Karl XI:s* Almanacksanteckningar, s.
39. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, LI: 2, räk. 1691.
40. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, LI: 2, räk. 1693. – Ludeman var även verksam i Köpings kyrka (*M. Reuter-skiöld*, Köpings kyrka).
41. RA, Allmänna verk m. fl. skr. till Kungl. Maj:t, vol. 309, Hovarkitekten 26/4 1693. – År 1695 är Ludeman verksam på Karlberg med orangeriet (RA, Topographica, Kungsgårdar och kungsladugårdar, vol. 610, nov. 1695).
42. *Ibidem*, 6/9 1693. – Kontraktet med Buchegger 21/4 omtalas i skrivelsen. – *Hans Konrad Buchegger*, tornbyggare, stads- och slottsbyggmästare. Blev 1697 slottsbyggmästare efter Sven Bengtsson vid Stockholms slott. Buchegger svarade för uppförandet av Västerås domkyrkokotorn efter branden 1691. Hans Möller övertog timmermansarbetet vid Kung Karls kyrka efter Buchegger.
43. *Ibidem*, 3/5 1694.
44. *Ibidem*, 29/7 1696, bilaga 3.
45. *Ibidem*.
46. *T. O:son Nordberg & G. Axel-Nilsson*, Katarina kyrka, s. 218.
47. *I. Rosell & B. Wallenberg*, Drottningholms slottskyrka, s. 44.
48. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv. LI: 2, räk. 1724.
49. RA, E 5710, Kungl. brev och resolutioner till överintendent och övermarskalk N. Tessin 1697–1728, 14/8 1696. – Allmänna verk m. fl. skr. till Kungl. Maj:t, vol. 309, Hovarkitekten 12/8 1696.
50. RA, E 5710 *ibidem*, 2/9 1696.
51. RA, Allmänna verk, *ibidem*.
52. Se bilaga 3.
53. *I. Rosell*, Arkitekten Abraham Svansköld.
54. *Densamma*, Karlberg under Magnus Gabriel De la Gardies tid, s.
55. RA, Allmänna verk m. fl. skr. till Kungl. Maj:t, vol. 309, Hovarkitekten 26/4 1693. – ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, LI: 2, räk. 1693.
56. Se bilaga 3.
57. *J. Böttiger*, En krönika om den Tessinska slottskyrkan, s. 11, 15. – *Carove* knöts vid sin ankomst till Sverige till Hedvig Eleonoras Drottningholm, där han 1667–74 arbetade med stucktaken i stora trapphuset, övre galleriet och drabantsalarna. Stuckatören var på 1670-talet verksam med stuckutsmyckning av Karlbergs slott. Han utförde vidare stuckarbeten på flera av Magnus Gabriel De la Gardies egendomar som Mariedal och Kågleholm samt i konungagravkoren i Varnhems klosterkyrka.
58. RA, Landshövdingars skr. till Kungl. Maj:t, vol. 10, 9/5 1691, vol. 11, 24/4 1693.
59. RA, Landshövdingars skr. till Kungl. Maj:t, Västmanlands län. vol. 12, 15/4 1695. – *Hans Möller* hade överinseendet över kyrkobygget på Drottningholm. Han var ännu 1715 verksam som byggmästare på Strömsholm (*Rosell & Wallenberg* a. a., s. 44). – Möller arbetade bl. a. med kupolbyggnaden på Drottningholms kyrka. Ett liknande arbete genomförde han vid Erik Dahlberghs gravkor vid Turinge kyrka, där han enligt kontrakt ombesörjde takuppsatsen (*M. Liljegren*, Stormaktstidens gravkor, s. 204).
60. *I. Rosell & B. Wallenberg* a. a., s. 43 f.
61. RA, Allmänna verk m. fl. skr. till Kungl. Maj:t, vol. 309, Hovarkitekten, 2/9 1696.
62. *Ibidem*. KB, Nescher 63, F m. 18, N. Tessin till kungen 26/8 1696.
63. RA, E 5710, Kungl. brev och resolutioner till överintendent och övermarskalk N. Tessin 1697–1728, 15/8 1698.
64. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, KI: 1.
65. RA, Landshövdingars skr. till Kungl. Maj:t, Västmanlands län, vol. 15 den 14/6, 2/8, 21/9 1699.
66. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, KI: 1, Kopia av brev från G. Cronhielm 3/1 1701: ”Såsom Hans Kongl. Mayt igenom Bref till mig af d. 10 Novembris, i Nåder förordnat, att den nyua Carlskyrkan wid Kongsöhr skall wara hufvud- eller moder-kyrka uti Torpa Sochn, samt at alla Kongl. Mayts Betjenter wid Kongsöhr skola lyda under samma kyrka och församling.”
67. RA, Topographica, Kungsgårdar och kungsladugårdar, vol. 610, *Hans Möller* 3/2 1691.
68. *E. Lundberg*, Byggnadskonsten i Sverige I, s. 616, II s. 27. – *A. Hamrin*, Kungsörs kungsgård.
69. RA, Landshövdingars skr. till Kungl. Maj:t, Västmanlands län, vol. 14, 8/4 1697. – I följande skr. finns uppgifter om byggnaden: vol. 12 den 15/4, 24/6 1695, 10/9, 14/12, 21/12, 25/12, 30/12 1696.
70. *Ibidem*, 8/5 1697.
71. *Ibidem*, vol. 15 den 24/3 1699.
72. Rådet *A. Åkerhielm*, Förslag till ett nytt stenhus uppsättande vid Kungsör 2/12 1745 (RA, Topographica, Kungsgårdar och kungsladugårdar, vol. 610). – Ritn. till stenhuset publ. i: *Å. Stavenow*, Carl Hårleman, s. 157. – Carl Hårleman har troligen även ritat den nuvarande tornspiran på Köpings kyrka (*I. Pegelow*, Köpings kyrka, s. 4).
73. *A. Hamrin* a. a., passim.
74. Konung *Carl XI:tes* dagbok. Hernösand 1808: ”– 1689 reste jag til Kongsör öfver Björkfjälén med släda” (s. 157). ”1692 mönstrade jag drabanterna häruppå Kongsör” (s. 264). ”1695 reste K.M. ifrån Stockholm kl 1/2 3 eftermiddagen sjöledes och kom kl. 7 om morgonen, til Kongsör” (s. 355).
75. *F. Wernstedt*, Några detaljer från arméns mobilisering och uppmarsch, s. 95. – Karl XI:s uppmarschplaner för de ständiga truppförbanden, passim.
76. *E. Lundmark*, Hedvig Eleonora kyrka. SvK, s. 138.
77. *H. Pleyel*, Karolinsk kyrkofromhet, s. 116.
78. *R. Josephson*, Tessin, Nicodemus Tessin d. y., Bd 1, s. 99.
79. *J. Böttiger*, En krönika om den Tessinska slottskyrkan 1693–1697, s. 7 ff.

80. *I. Rosell*, Ulriksdals slottskapell, SvK, s. 33.
81. *Densamma*, Arkitekten Abraham Svansköld.
82. *Densamma & B. Wallenberg*, Drottningholms slottskyrka, SvK, s. 43.
83. *G. Eimer*, Romerska centraliseringsidéer i Sveriges barocka kyrkobyggnadskonst, s. 132 f. 158 f.
84. *I. Rosell*, Järlåsa kyrka, s. 29.
85. Drottningholms slottskyrka a. a., s. 35.
86. *W. Anderson & L.-G. Kindström*, Trefaldighetskyrkan eller Tyska kyrkan i Karlskrona, SvK, s. 80 ff. – *G. Eimer* a. a., s. 136 f.
87. *I. Rosell*, Arkitekten Abraham Svansköld.
88. Kunglig gravkyrka på Norrmalmstorg, Nationalmuseum, THC 5326. – *R. Josephson* a. a., Bd 2, fig. 87, s. 132 f. – Kyrkan i S:t Petersburg publ. i: *U. Ehrensvärd*, Svenska arkitekturritningar i Eremitaget, pl. 12.
89. *T. Magnusson*, Bernini II, s. 192, 195. – *F. Borsi*, La chiesa di S Andrea al Quirinale, fig. 8. – *A. De Simoni*, S. Eligio degli Orefici. Fascino e memorie, s. 49 f.
90. *I. Rosell & R. Bennett*, Kalmar domkyrka, SvK, s. 50 f.
91. *T. O:son Nordberg & G. Axel-Nilsson*, Katarina kyrka, s. 291.
92. *P.-G. Hamberg*, Tempelbygge för protestanter, s. 206 ff.
93. *S. Svenson*, Reflexioner kring några blad i Carl Magnus Stuarts arkiv, s. 254. – *P.-G. Hamberg* a. a., s. 215.
94. *H. Pleyel* a. a., s. 119.
95. *Carl XI:tes* dagbok, s. 292.
96. *Jesper Svedberg*, född 1653, död 1735 som biskop i Skara.
97. *H. Pleyel* a. a., s. 156 ff.
98. A. a., s. 26 ff. – *H. Pleyel*, ”Katekesen som svensk folkbok”. Lund 1967.
99. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, KI: 1, st.prot. 1693–1775.
100. I: KI: 1.
101. En nyhet var påbudet om knäfall under bönerna för den svenska fälthären (*H. Pleyel* a. a., s. 114). – Även av soldaterna krävdes läskunnighet och kristendomskunskap.
102. *C. Bergström*, Lantprästen, s. 99 ff.
103. Prosteting 1694. I: Kung Karls kyrkoarkiv, KI: 1.
104. *H. Pleyel* a. a., s. 116.
3. ULA, Strängnäs domkap.:s arkiv, E 3: 65.
4. RA, E 5720, Tessinska saml., Räk. och andra handskrifter av *N. Tessin* och *C. G. Tessin*.
5. *Böttiger* a. a., s. 3 ff., 17 ff.
6. RA, Kungl. arkiv, Hedvig Eleonoras arkiv, K 134, 15/1 1691, Ordre till guvernören *Carl Gyllenstierna* på 600 dlr smt till altaret i Kolbäcks kyrka.
7. *Böttiger* a. a., s. 3 ff.
8. *Steyerwald* kvitterade den 11 febr. 1650 dlr kmt som delvis tidigare utanordnats i smärre poster (*Böttiger* a. a., s. 31 ff).
9. A. a., s. 31 ff.
10. A. a., s. 13.
11. RA, Topographica, Kungsgårdar och kungsladugårdar, vol. 610.
12. *D. Norrhammar*, Predikstolen i Kung Karls kyrka. I: *Fornvännen* 1958: 4, s. 198–203.
13. Uppgifterna är hämtade i: Slottsarkivet, Räk. för Kungörs kyrka 1695–1702 (*Norrhammar* a. a., s. 198).
14. Även tidigare besvärades man av ljuset från fönstret bakom predikstolen. År 1785 framhölls sålunda, att en rullgardin av färgat blågarn borde anskaffas till detta fönster (KI: 2 20/11).
15. BSt, *Gustav Holmdahl*, Förslag till ändring av bänkinredningen 1915, stadfäst 1916, $\frac{K 132}{7}$.
16. RA, E 5710, Kungl. brev och resolutioner till överintendent och övermarskalk Tessin 1697–1728, 10/6 1696.
17. RA, Landshövdingars skr. till Kungl. Maj:t, Västmanlands län, vol. 13.
18. Allm. verk m. fl. skr. till Kungl. Maj:t, vol. 309, Hovarkitekten 29/7 1696.
19. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, OI: 1.
20. *Böttiger* a. a., s.
21. RA, Landshövdingars skr. a. a., 30/12 1696.
22. Bänklängden 1770 i ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, OI: 1, 1799, 1814 i: KI: 2, 1840 i: KI: 4.
23. RA, Topographica, Kungsgårdar och kungsladugårdar, vol. 610. *Hans Möller* 3/2 1696.
24. *C. G. Eckerberg*, Kung Karls kyrka. Eskilstuna Kuriren 1926.
25. ULA, Kung Karls kyrkoarkiv, LI: 3 räk.
26. *Elsa Guteremuth*, född Willemsberg, var norska. Hon kom till Sverige år 1680 från Danmark som medlem i drottning Ulrika Eleonoras uppvaktnig. Makarna Guteremuth har sin grav i ett valv under södra korsarmen (se Gravar).
27. *Caspar Schröder* (omkr. 1652–1710), hovbildhuggare. Utbildad i Frankrike med porträttskulptur som specialitet. Verksam i Stockholm från 1686 med uppdrag för staden och hovet, bl. a. på Drottningholm. Schröders bevarade produktion består till större delen av kyrkoinredningar, skulpterade i trä, bl. a. altaruppsatser för Piteå landsförsamlings kyrka, Hammarby i Uppland och Rättvik i Dalarna.
28. *Anna Lisa Odelqvist-Kruse*, f. 1925, textilkonstnärinna. Anställd 1948 vid Licium och från 1953 chef för ateljé Lib-

Inredning och inventarier

1. Kompositionen återfinns på en studieritning till ett italienskt altare. Tessin använde samma motiv i Stockholms nya slottskyrka och Vor Frelser Kirke i Köpenhamn (*Josephson*, a. a. fig. 124, 125, 128).
2. Kung Karls kyrka. Sörmländska kyrkor 111, s. 8. – Tessin besökte under sina studieresor Antwerpen, där han hade tillfälle att studera Rubens målning av Marie himselfärd i Jesuitkyrkan.

rar. Har utfört textilier för ett mycket stort antal svenska kyrkor och har dessutom haft en omfattande profan produktion.

29. *Dagmar Lodén*, f. 1904, målarinna, textilkonstnärinna. Har bl. a. tillsammans med maken Karl Lodén utfört en altarmålning för Södersjukhusets doprum i Stockholm

(1943). För Sofia kyrka i Stockholm komponerade hon en dopbonad 1956.

30. *Johan Meyer*, klockgjutare, son till kungl. styckgjutaren Gerdt M. Mästare omkr. 1655, verksam i Stockholm till sin död 1679.

Bilagor

1. Underdånigst Memorial På Hwadh jagh nödigt funnit, her ved Kongsöhrs Gårdh med dess Ladugårdar, Nu uti tillkommande Åhr låta verkställa.

6. Till Capellets förfärdigande som Kongl. May:t sigh så Allernådigt har låtit wårda om, böör nu Tegel, Bräder, och Kalck, medh mehra sådant i wintter anskaffas. Ty tächtes Kongl. May:t Allernådigt någre Medell nu der till annordna, medan des medel uti Kyrckiones Kista warit, äro redan för det Tegel och Kalck der opkiöpt är uthbetalte, Och mann nu uti handell om mehra sådant, påståendes dee sådann Matherialer hafwa att föryttra strax bethalning, och kunde allenast i wintter framföras Steen till grund wahlen till åhret der effter, så att deth kann komma på een Sommar under Taak; Ty afwachtas underdånigst Kongl. May:ts nådige hielp herutinnan; förblifwandes Jagh in till min dödh Eders Konungl. May:ts allerunderdånigste och Tropichtigeste Undersåthene

B Guldenhoff

Wästerås den 19 November 1688

RA, Landshövdingars skr. till Kungl. Maj:t, Västmanlands län, vol. 8.

2. Underdånigst Memorial in för Hans Kongl. May:t angående Kongsörs Nyia Kiörkas Byggningswårk

1. Låtandes uthi underdån. ödmiukheet Hans Kongl. May:t förständiga, att Kiörkio Fönster Järnegalldrorna blifwa uthi innegående weka färdige, och allt efftersom des blifwa tillarbetade warda de medh all flijt inmurade.
2. Och sedan som bemålte Fönster Järngalldror ähr inmurade, hafwa intet Muurmåstarna medh något Murarbete widh Kiörkian att giöra, uthan tå kommer till att stutsa, för öfre Sandstens Listen och gällfsteen, som nu i höst med(an) wackert wäder ähr kunde fulländas, alltså

hemställes uthi Hans Kongl. May:ts alldrånådigtste Disposition, om bemålte Matarialers högnödige hijtskynndan.

3. Medh Muurlectornes bearbetande drifwes på med all flijt, och Byggemästaren M:r Marcus Dellvitz ähr den 10 September medh Muurlecte Schamplunerne ankommen, och tänker medh Muurlectornes anläggande på muren företaga, men blifwer och förhindrat igenom sandsteens utheblifvande och fördröjelse, dock ähr Muurlectorne, som för detta inkiöpte ähro, nu mäst opstälde och dageligen fleera hijt föres och opkiöpes, så många som Byggemästaren förslagh gifvit, till detta wårket kunna behöfwas.

Detta uthi diupaste ödmiukheet, Eders Kongl. May:t föredrages, som iagh och högst skall giöra min flijt att dette wårket pådrifwa, och ingen tidh der med låta fördröya uthan allt härvidh må winna sin fullbordan, Eders Kongl. May:ts till nådigt behagh.

Kongsöhr d 11 Sept: 1691

Pär Frästare

RA, Topographica, Kungsgårdar och kungsladugårdar, vol. 610.

3. Skrivelse från Nikodemus Tessin d. y. till Kungl. Maj:t den 29 juli 1696

Stoormechtigste Konung Allernådigtste Herre Eders Kongl. May:ts Allernådigtste bref undfeck jag i går medh Mester Carl Stuccatoren, jempte det förra utaf den 23 July medh posten. Iag haar medh Törnquist i dag inhemptat all den effterrättelse som erfordras widh Tältet, som stodh i Wästerfyrkanten, och sedan låtit Teltmestarn taga det neder, och lefwer i den underdånigste forhoppning, att dett nya skall lända till Eders Kongl. May:ts nådigtste wälbehag.

Det giör mig af hiertat ondt, att där skohla finnas Läck uppå Kongsörs nya Kyrkja, den Mästaren som där haar blifwit brukat, haar altid blifwit hållen för een utaf

dee bästa bleckslagare här äro, iagh haar haft honom hoos mig, och mycket förrehållit honom detta förseende, hwaruppå han haar swarat, att för den högdens skull som Kyrkjan ligger uppå, wahra omöyeligit, att icke Wädret samma Taklag så mycket mehra twingade, där och een sådan rund Cuppel för jernbleckens böyande wahra så mycket swårare att teckja, jempte att Sohlen och mehra ferjan måste uthdraga på en sådan högd, änn som elljest, och att man lærer befinna, att dett inthet lærer wahra Råst som man förmehnar, utha bahra een werkan utaf Sohlen, som skilljer ferjan äth, effter det-samma här öfweralt wedh iernblecksTaken på samma sätt skall förspörjas: och som han hadde många inwendningar och swårigheeter till denna Rosten, haar jag inthet wehlat troo honnom för mycket till, uthan haar hållit för rådligare att öfwersenda een annan Mestare, som här är antagen, till Eders Kongl: May:ts nya Stalltaaks beklädande, hwilken snarare lærer tillståå, hwaruthinnan fehlen månde beroo; jag haar och straxt låthit honom här uthtaga ferjorna, olljan och wadh han behöfwer, på det han nu straxt medh jachten må förfoga sig dit, jempte sitt folck, och alt medh största flit efftersee, jempte hela taket å nyo anstrykja och det medh een något liusare ferja änn den förra, som man förmehnar hafwa mehra bestånd: Igenom hans frånwarelse skall här wid Stallet ändå inthet blifwa hindrat, effter han jempte sin Swärfader sig det haar påtagit, och här arbete således ändå skall fortsettjas. Om hans förtienst widh Kongsör haar jag inthet kunnat komma öfwereens, effter som han sielf inthet just weet, wadh tid arbetet där-sammastädes lærer erfordra, uthan haar jag underståt mig att låfwa honom, dett Eders Kongl: May:t i Nådher lærer täckjas att låta honom undfå den Wedergiällning, som kan wahra proportionerat medh hans möda, och den lilla tiden han där måste fördröya. Elljest haar Pär Frestare tillsändt mig ett litet Memorial, hwarutinnan han sigh om fölljande puncter befrågar, som jag mig här understår i diupaste underdånigheet att uprepa, nembl: 1. Wadh ferya uthan på Kyrkjan skall blifwa, hwaruppå jag skall öfwersenda ett anstrukit prof, medh första lägenheten, så snart olljeferjan man hinner att torka eller och när Mester Carl ditreser. 2. Huru jerngaldronna op i durchsichten skohla anstrykias, hwaruppå een ståhlferja

lärer wahra tienligast, som faller i blågrått. 3. Huru det skall blifwa medh fönstren i sielfwa Kyrkian, jempte att Eders Kongl: May:t skulle hafwa omtalt, det de skohla blifwa af franskt glaas, så lærer det wahra det swåraste, att däråf i hela Stadhen icke finnes en Korg till kiöps, så att dett widh sådan händelse därmedh lærer gå långt omkring, men i fall det månde bli utaf Mecklenburger Glaas, som ock för storm är starkare så kan man stahna widh den sorten, som jag nu medh jachten tillbakasänder, och hwaruppå jag inthet annat haar att säja uthan att blyet ähr öfwermåttan tunt, och nöwendigt måste blifwa tiockare; elljest sejer Slottsglasmestaren sig inthet kunna giöra det större slaget under 11 dlr kopparmt st: och dett mindre inthet under 6 dlr kmt st. medh glas, bly, arbetet och alt inräknat föruthan gångjern; kan det giöras där äfwen så wähl, och för samma kiöp, så wore det wähl att dett skedde ju förr ju hellre. 4. Profwet uppå gångjern medh skruf och nagel till benkarne sändes och nu tillbaka medh bleckslagaren och är det helt wähl giordt, så att dee andra däreffter kunna bestallas ju förr ju hellre. 5. Så åstundar han och att jag skall påminna uti Kongl: CammarCollegio om flera penningar, som jag snarare troor lærer måtte wahra i Kongl: StatsContoirtet därest jag ännu inthet weet, om Eders Kongl: May:ts skriffelige Ordres härom lærer finnas.

Angående fönstren i kyrckjan, som skohla wahra så olika murade, haar jag hahlt medh Murmästaren och medh Mester Carl om Murmestaren säyer sigh redhan hafwa sedt det där uppå orthen och beklagade sig att man inthet längre kunde förlåta sig uppå sitt folck, änn som man hoos dem ståde, och att han medh rappningen och klistringen sielf redhan hadde tänkt, att ändra det, som jag utaf Mester Carl förnimmer lätteligen kunna skee, och han sigh uppåtagit att hjelpa.

Kongsöhr d. 29 Juli 1696

Allerunderdånigste och trooplichtigaste

tienare och undersåte

Nicodemus Tessin

RA, Allm verk m. fl. skrivelser till Kungl. Maj:t, vol. 309 Hovarkitekten 1686–1696, Överintendentsämbetet 1697–1726.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA: Allmänna verk m. fl. skr. till Kungl. Maj:t, vol. 309, hovarkitekten 1686–1726, överintendenten 1697–1726; Ämnessaml., smärre ämnesserien, vol. 1, Skön konst, skr. till Kungl. Maj:t från arkitekter, bildhuggare etc.; E 5710, Kungl. brev och resolutioner till N. Tessin 1697–1728; Kungl. arkiv, Hedvig Eleonoras arkiv, K 134; E 5720; Landshövdingars skr. till Kungl. Maj:t, Västmanlands län, vol. 8 1688, vol. 9 1689–90, vol. 10 1691–92, vol. 11 1693–94, vol. 12 1695, vol. 13 1696, vol. 14 1697–98, vol. 15 1699–1700; Tessinska saml., Räk. och andra handskrifter av N. Tessin och C. G. Tessin; Topographica, Kungsgårdar och kungsladugårdar, vol. 610 Kungsörs kungsgård; Bergshammarsaml., Planritn. över svenska herrgårdar, portfölj, Kungsgården Kungsör; ÖIA, ritningssaml., Ritn. till orgelfasad, stadfäst 1862, kopia; A. Lindegren plan, fasad, lanternin med kungl. krona, stadfäst 1897, G. Holmdahl, restaureringsförslag 1915, stadfäst 1916. Förslag till ändrad bänkinredning, höjning av golvet i kor och sakristia etc. plan, sektion; Kammararkivet, Västmanlands län; ED konseljakter.

KrA: Flottans pensionskassa, Serie PIII, Diverse handl., nr 54; Stads- och fästningsplaner 741, 107.

Raä: ATA, Topografiskt ordnade handl., Kung Karls kyrka, Kungsörs kungsgård; K-byråns arkiv, handl. ang. restaureringar; S. A. Söderholm & C. H. Bergman ritn. till restaurering planer, sektioner, ny sakristia, situationsplan 1954; K. Norden-skjöld, ritn. till ordnande av kyrkogårdsområdet, klockstapel 1933.

KB: Kart- och planschavd. kopparstick till Suecia antiqua et hodierna, Karl XI:s slottskyrkas interiör; Gripenhielms Mälarkarta 1688, Handskriftsavgd., F. m. 18.

Nationalmuseum: Tessin-Hårlemanska saml. THC 1230, 1231, 1232, 1987, 1988, 4325; Cronstedtska saml. CC 707.

Nordiska museet: Uppm. av kungsladugården.

Slottsarkivet: Räk. för Kungsörs kyrka, 1695, 1697, 1699, 1702.

Uppsala

ULA: Kung Karls kyrkoarkiv, st.prot. 1693–1775 (KI: 1), 1775–1822 (KI: 2), 1822–1840 (KI: 3); räk. 1644–84 (LI: 1), 1691–1703 (LI: 2), 1714–1733 (LI: 3), 1734–1879 (LI: 4); inv. 1644, 1682 (i: LI: 1), 1692 (i: LI: 2), vis.prot. 1851–1859 inv. 1813–1851 (i: NI: 1); bänklängd 1770 (i: OI: 1), 1799, 1814 (i: KI: 2), 1840 (i: KI: 4); förteckning över gåvor till kyrkan 1703, 1707 (i: OI: 1). – Strängnäs domkap.:s arkiv, handl. ordnade efter pastorat, E3: 65, Kung Karl 1685–1939.

Kungsör

Kung Karls kyrkoarkiv, Yngre handl., Inventariebok, klippbok med artiklar om restaureringar m. m.; Ragnar Widéns saml.,

Äldre fotografier av Kung Karls kyrka, bl. a. av målningar av konstnären C. G. Hellquist (1851–1890).

Gävle

LMV: Karta av J. Åkesson 1652, detalj av kungsgården; Karta av J. A. Frijman 1690-talet, detalj av kungsgården.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Anderson W. & Kindström L.-G., Fredrikskyrkan i Karlskrona, SvK vol. 59. Sthlm 1946.

Dessamma, Trefaldighetskyrkan eller Tyska kyrkan i Karlskrona, SvK vol. 65. Sthlm 1951.

Berefelt G., Bilder från en Mälarfärd år 1688. Gripenhielms Mälarkarta och dess vyer. Sthlm 1966.

Bergström C., Lantprästen. Prästens funktioner i det agrara samhället 1720–1800. Oland-Frösåkers kontrakt av ärkestiftet. Nordiska museets Handlingar 110. Kristianstad 1991.

Borsi F., La chiesa di S Andrea al Quirinale. Milano 1967.

Böttiger J., En krönika om den tessinska slottskyrkan 1693–1697. Sthlm 1918.

Cornell H., Tessin d. y.:s brev till kungen 1689. I: Tidskrift för konstvetenskap 1925.

De Simoni A., S. Eligio degli Orefici. Fascino e memorie. Roma 1984.

Ehrensverd U., Svenska arkitekturritningar i Eremitaget och andra samlingar i Leningrad. Nationalmusei skriftserie nr 8. Sthlm 1962.

Eimer G., Romerska centraliseringsidéer i Sveriges barocka kyrkobyggnadskonst. I: Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling. Sthlm 1966.

Grau O., "Hushållsanmärkingar under resor igenom Uppsala och Stockholms län år 1748." I: UFT 34 bil. Uppsala 1919.

Hamberg P. G., Tempelbygge för protestanter. Arkitekturhistoriska studier i äldre reformert och evangelisk-luthersk miljö. Sthlm 1955.

Hamrin A., Kungsör. Kungsör 1948.

Densamme, Kungsörs kungsgård. Utg. av Kungsörs hembygdsförening. Kungsör 1940.

Inger G., Den svenska kyrkolagen 300 år. I: Kyrkohistorisk årsskrift 1986.

Josephson R., Tessin. Nicodemus Tessin d. y. Tiden—Mannen—Verket. Bd 1–2. Sthlm 1930–31.

Densamme, Tessin i Danmark. Sthlm 1924.

Karl XI, Carl XI:s Almanacksanteckningar. Utg. av S. Hildebrand. Sthlm 1918.

Karl XI:s uppmarschplaner för de ständiga truppförbanden i det egentliga Sverige. I: Medd. från krigsarkivet 4 (1926).

Densamme, Konung Carl XI:tes dagbok. Hernösand 1808.

- Karling S.*, Kalmar domkyrka och Nikodemus Tessin d. ä. Växjö stifts historiska sällskap. Växjö 1984.
- Densamma*, Villa Rotonda och Huis ten Bosch vid Mälaren. Kring några lustslottsprojekt för Kungsör och Gripsholm. I: Vision och gestalt. Studier tillägnade Ragnar Josephson. Sthlm 1958.
- Kung Karls kyrka*. Sörmländska kyrkor 111. Nyköping 1979.
- Laine A.*, Invention och imitation. Studier i den dekorativa utsmyckningen av Tessinska palatsets paradväning. Sthlm 1972.
- Liljegren M.*, Stormaktstidens gravkor. Sthlm 1947.
- Lindahl G.*, Militärstatens ansikte. I: tidskriften Arkitektur nr 3 1991.
- Lundberg E.*, Byggnadskonsten i Sverige I–II. Sthlm 1940, 1948.
- Lundmark E.*, Hedvig Eleonora kyrka, SvK vol. 10. Sthlm 1920.
- Magnusson T.*, Rome in the age of Bernini. Vol. II. From the election of Innocent X to the Death of Innocent XI. Uddevalla 1986.
- Malmström K.*, Centralkyrkor inom svenska kyrkan 1820–1920. Med en byggnadsantikvarisk inventering. Sthlm 1990.
- Mårtelius J.*, Idealstaden. I: tidskriften Arkitektur nr 3. Latholm 1991.
- Nicodemus Tessin d. y.* 1654–1728. Nationalmusei utställningskatalog nr 222. Sthlm 1954.
- Nordberg T. O:son & Axel-Nilsson B.*, Katarina kyrka, SvK vol. 56. Sthlm 1944.
- Norrhammar D.*, Predikstolen i Kung Karls kyrka. I: Fornvännen 1958: 4. Uppsala 1958, s. 198–203.
- Olsson M.*, Nicodemus Tessin d. ä.:s finska kyrka på Helgeandsholmen och dess konsthistoriska ställning. I: Rig 1926. Sthlm 1926.
- Densamma*, Ulrika Eleonora eller Kungsholms kyrka med St Görans kapell, SvK vol. 5. Sthlm 1915.
- Palladio A.*, Fyra böcker om arkitekturen. Sthlm 1928.
- Pegelow I.*, Köpings kyrka. Utg. av Västerås stifts kyrkoskrivningskommitté. Västerås 1978.
- Pleijel (Pleyel) H.*, Den svenska folkulturens religions- och kyrkohistoriska bakgrund. Lund 1978.
- Densamma*, Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680–1772. Svenska kyrkans historia. Bd 5. Uppsala 1935.
- Densamma*, "Katekesen som svensk folkbok". Lund 1967.
- Reuterskiöld M.*, Köpings kyrka. Avhandlingsavsnitt 1990 (dupl.).
- Rosell I.*, Abraham Svansköld. Tessin d. y.:s halvbror och medhjälpare. I: Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson. Uppsala 1992.
- Densamma*, Järlåsa kyrka. Ett kyrkobygge på Gustaf Rosenhanes initiativ. Antikvariskt arkiv 19. Lund 1962.
- Densamma*, Karlberg under Magnus Gabriel De la Gardies tid. Slottskapellet och det religiösa livet. I: Krigsskolan Karlberg. Slottet och skolan. Vol. II Byggnaderna och miljön. Västervik 1992.
- Densamma*, Ulriksdals slottskapel, SvK vol. 167. Uppsala 1976.
- Densamma & Bennett R.*, Kalmar domkyrka. SvK vol. 209. Kalmar 1989.
- Densamma & Wallenberg B.*, Drottningholms slottskyrka. SvK vol. 174. Sthlm 1977.
- Serlio S.*, Architettura. Venedig 1559.
- Sirén O.*, Nicodemus Tessin d. y.:s studieresor. Sthlm 1914.
- Densamma*, Tessinska kyrkobyggnader. I: Nordisk tidskrift 1912. Sthlm 1912.
- Stavenow Å.*, Carl Hårleman. Uppsala 1927.
- Stockholms slotts historia*. Band II. Under red. av M. Olsson. Sthlm 1940.
- Strömsholms slott*. Utg. av Statens konstmuseer i samarbete med Kungl. Husgerådskammaren. Sthlm 1986.
- Suecia antiqua et hodierna*. Utg. av E. Vennberg. Sthlm 1920–24.
- Svenson S.*, Reflexioner kring några blad i Carl Magnus Stuarts arkiv. I: Meddelanden från krigsarkivet IX. Uddevalla 1982.
- Tessinska palatset*. Byggnadsstyrelsen 1988. Umeå 1988.
- Torpa kyrka*. Sörmländska kyrkor 101. Nyköping 1989.
- Unnerbäck R. A.*, Ållonö. Studier kring ett östgötskt 1600-talslott. Lund 1969.
- Wernstedt F.*, Några detaljer från arméns mobilisering och upp-marsch vid Stora nordiska krigets utbrott. I: Karolinska förbundets årsbok 1926.
- Tidningsartiklar: Eskilstuna Kuriren 20/12 1920 (ang. restaure-ring) – Katrineholms Tidning 23/12 1920 (ang. restaurering). – Västmanlands Allehanda 28/12 1920 (ang. restaurering). – Eskilstuna Kuriren 21/12 1926: Kung Karls kyrka. Av prosten C. G. Eckerberg. – En krönika om Kung Karls kyrka. I: För-samlingsblad för Kung Karl och Torpa. Kungsör 1958.

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieäm-betet och statens historiska museer
CC	Cronstedt Collection, Nationalmuseum
ED	Ecklesiastikdepartementet, Stockholm
KB	Kungliga biblioteket, Stockholm
KrA	Krigsarkivet, Stockholm
LMV	Lantmäteriverket och dess arkiv, Gävle
st.prot.	sockenstämmoprotokoll
THC	Tessin Hårleman Collection, Nationalmuseum
RA	Riksarkivet, Stockholm
Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm
ULA	Uppsala landsarkiv
ÖIÄ	Överintendentsämbetet, Stockholm

Summary

Kung Karls Kyrka (the church of King Charles) in Kungsör, at the western end of Lake Mälaren, is an octagonal central church with square transepts, built between 1690 and 1700 (figs 9, 18 b). Situated high up on a ridge, the church, with its dome, high lantern and equilateral gables, was from the very beginning visible at a great distance from Lake Mälaren. Other buildings designed by the same architect, Nikodemus Tessin the Younger, include Stockholm Palace. Only a few of Tessin's church projects materialised, and for this reason the Church of King Charles occupies an important position in the history of Swedish architecture.

The church was built, at the command of King Charles XI, to serve the royal manor of Ulvesund (fig. 4). Several kings lived at this manor, which above all became the favourite country retreat of Charles XI. His diaries show how frequently he travelled to Kungsör, where he could devote himself to hunting and riding. The royal manor itself, most of which was destroyed by fire in 1822, was a modest affair of timber buildings, a chapel and out buildings overlooking Lake Mälaren, to the north of the present-day church.

Both King Johan III in the 1580s and Charles XI in the 1670s made plans for a more elegant residence. Johan III had a wooden chapel, Ulvesund Chapel, not far from the present church, built for the manor servants. Charles XI planned an elaborate country retreat on the shore of Lake Mälaren, but those plans were revised as Sweden's economic and social problems became clear to him (fig. 21). The progress of the work resulting in Sweden's defence organisation (*indelningsverket*) forms the background to the architectural history of the church. Many places now became important new assembly points for the troops. Köping became a nodal point for the northern regiments to march through, and in this way Kungsör, not far away, also acquired new significance. The area included barracks for the royal guards, and the locality was to furnish supplies for the troops.

At the end of the 1680s we find the King planning to rationalise building operations at the royal manor. He gives priority to farm buildings and a brickworks as a basis for running the manor, and he gives his court architect, Tessin the Younger, the task of preparing drawings for these buildings. The buildings to which the King gave priority included a new stone church for the parish community which had grown up round about Ulvesund Chapel. Alterations to the principal manorial buildings had to wait, but drawings for the entire estate, including the church, were probably completed in 1688.

Drawings

Tessin's original drawings for the church, prepared at this time, are still extant (figs 1, 22). The church planned beside the military road was massive and squat, but as building work proceed-

ed, the other parts of it came to be re-designed. Instead of the low roof originally planned, Tessin surmounted the central space with a wide dome, at the same time as the transepts acquired arcuate roofs and gables.

Scholars writing about the church have maintained that the dome was the King's idea, but this is contradicted by a study of the surviving documents. When the walls were completed in 1691, the King expressed a desire for the church to be given stone vaulting instead of the wooden roof initially planned. He said nothing about the shape of the roof, but a stone vault would be too heavy for the existing walls, which were intended to support wooden vaulting, and reinforcement walls would seriously affect the look of the church. In one of his letters, Tessin the Younger objects to this proposal, and between them, the King and architect seem to have worked out a new solution (fig. 23). The wide dome was constructed over the central space. This dome, with its high lantern, dramatically transformed the church from an austere, low building to a domed edifice with a gently sloping roof which also extended over the transepts. The design of the church was probably influenced by the King's plans for a quasi-urban settlement to surround it. The church would be the centre of this community, and its dignity should be correspondingly emphasised.

At the same time, Tessin, by command of the King and Queen Dowager, prepared drawings for two other domed churches: Trefaldighetskyrkan (Trinity Church) in Karlskrona, and the chapel of the Drottningholm Palace. Did these drawings influence the King in favour of a similar design for the Church of King Charles? Even on points of detail, the King kept the building of the church under observation, and so the change must have resulted from a process of interaction between him and the architect.

Tessin's ultimate design for the church can be traced back to projects by his father, Nikodemus Tessin the Elder, as far back as the early 1650s (figs 35–36). The paternal tradition of domed churches is perpetuated by Tessin the Younger, with deference to the demands of the time. In the case of the Church of King Charles, he was able to accommodate the King's desire for simplicity. Besides, the building was completed under conditions of wartime austerity, which in themselves were conducive to simplicity. The sparing decoration of the interior heightens the harmonious lines of the architecture. The central church with its galleries, fully occupied by fitted pews, conforms closely to the stipulations of the new Ecclesiastical Law (1686). The Church of King Charles acquired a character of its own, tailored to Carolinian orthodox piety, with traces of the Baroque churches of Rome. In matters of ecclesiastical architecture, Tessin's principal mentors were Bernini and Fontana. In connection with the Church of King Charles, mention can also be made of domed churches like those by Bernini at Castel Gandolfo and Ariccia and Fontana's design of a domed church for Queen Christina in Rome.

Architectural history

In 1690, after a few years' planning, building work gathered speed. Tessin engaged master-builders and craftsmen from Stockholm Palace, which was also under construction at that time; work was in progress, for example, on the Palace Chapel. A very important part was played, during the planning phase and in the early stages of building the church, by Tessin's stepbrother, the architect Abraham Svansköld, who translated Tessin's ideas into practical skills. The walls were erected between 1691 and 1693 under the direction of Johan David Ludeman, Master-Mason at Stockholm Palace. The dome was built by Hans Konrad Buchegger, City Master-Builder of Stockholm and later Palace Master of Works. The stucco decorations of the Church of King Charles were done by the Italian plasterer Carlo Carove, who had previously worked, for example, at the Palaces of Stockholm and Drottningholm.

Dates in the history of the church

- 1689 Abraham Svansköld draws up a list of materials and costing estimates for the church.
- 1690 Svansköld sets out the foundations of the church and takes a model of the church to Kungsör.
- 1691 Charles XI lays a cornerstone for the church. In July the King asks for the church to be given stone vaulting.
- 1692 Work is at a standstill. The walls cannot support stone vaulting.
- 1693 Buchegger is contracted to build the dome.
- 1695 The area surrounding the church is to be divided into plots and precincts with streets and squares.
- 1696 The façades are painted bright red, with corner pilaster strips of a paler shade; grey for mouldings and surrounds. Carove begins work on the stucco decorations.
- 1697 Death of Charles XI. Stockholm Palace destroyed by fire.
- 1700 Church consecrated.
- 1701 Church becomes the principal church of the parish of Torpa.

Interior and furnishings

What did Tessin's drawings have to say about the interior? A working drawing of the altarpiece and pulpit has come down to us (fig. 43). Pews were important in a Protestant church, and the layout seems to have been designed with the furnishings in mind. A contract for the pews was signed in 1696. When the dome was added, certain changes were also made to the interior. Thus the gallery columns were replaced with brackets. The framework surrounding the altar came to be more elaborately decorated. The pulpit was brought here from the chapel of Stockholm Palace, having survived the fire of 1697 (figs 14–17).

The altarpiece and pulpit are carved by Burchard Precht and the altarpiece includes a painting by D. K. Ehrenstrahl; both artists worked on the chapel of Stockholm Palace (figs 44–52). The font, donated in 1703, is of carved and gilded wood and was probably made in Precht's or Caspar Schröder's workshop

(figs 59, 61). A silver baptismal dish was presented for the font at the same time (fig. 62). Organ is mentioned in the 18th century and was to be replaced by a new instrument in 1759. The present organ was built in 1963. Photographs and drawings of an organ case, dating from 1862, are still extant (figs 55–58).

The church has an abundance of silver, including a chalice and flagon of silver-gilt, presented by King Charles XII (fig. 65). Two Renaissance-work chandeliers were taken over from Ulvesund Chapel (fig. 69). The church also has an abundance of vestments, including a cope and ten chasubles (figs 72–80). A chasuble of Italian gold brocade was donated in 1703, another of pale red silk damask and one of white and yellow silk damask in 1706.

Per Frestare, who served in the bodyguard of Charles XI, is buried in the north transept of the church and commemorated by an epitaph and a memorial tablet. Frestare played an important part in the building of the church and was responsible for contacts with the King, architect, master-builder and craftsmen (fig. 25).

The church has four bells, two of which came from Ulvesund Chapel. The oldest, dating from 1637, now hangs in the porch, while the other three, one of them cast in 1674 and the other two in 1933, are in the belfry to the south-west of the church (figs 90–91, 93–95).

SÖDERMANLAND

